

T.C
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE TİCARİ
İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ**

Huriye SARIALIOĞLU
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. Yalçın SARIKAYA

GİRESUN

2017

ÖNSÖZ

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticari İlişkilerinin Analizi başlıklı bu çalışma, bir yüksek lisans tezidir.

Genel anlamda dış ticaretin, devletlerin ekonomileri ve ekonomi politikaları bakımından önemi, özel anlamda da Türkiye'nin dış ticaretinin ekonominin geneli içindeki yeri göz önünde bulundurularak, Türk dış ticaretinin önemli bir boyutu çalışmaya esas oluşturmak üzere tez konusu olarak tespit edilmiştir. Bağımsızlıklarının üzerinden çeyrek asrın üzerinde bir süre geçmiş olan ve Türkiye ile tarihi, kültürel, coğrafi yakınlığı bulunan beş bağımsız devlet bu bağlamda tezin inceleme birimleri olarak belirlenmiştir. Bu devletlerin hammadde kaynakları, üretim çeşitleri, ekonomilerinin ve dış ticaretlerinin genel niteliklerinin ortaya konması, bunlara ilişkin verilerin derlenmesi, keza, Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinin genel karakteristiği, genel tablo içinde bahse konu Türk cumhuriyetlerinin yeri ve bunlara ilişkin verilerin derlenmesi gibi çıktıların alana mütevazî bir katkı sunacağı beklenmektedir.

Bu tezde, gerek Türkiye'nin gerekse Türk cumhuriyetlerinin resmî ekonomik veri kaynakları yanında bazı uluslararası ekonomik kurum ve kuruluşların verileri de analize tabi tutulmaktadır. Gelişen ve değişen iktisadi koşullar göz önünde bulundurulduğunda, bu gibi çalışmaların sürekliliği sağlıklı analizlerin yapılabilmesinin asgari gerekliliğidir. Bu anlamda, tezin bundan sonraki çalışmalara katkıda bulunması, fikir ve ilham verici olması temenni edilir.

Gerek tezin konusunun tespit edilmesi sürecinde, gerekse disiplinler arası bir yaklaşımla ufkumun genişlemesi yönünde katkıda bulunan Tez Danışmanı Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA'ya, lisans öğrenimimin temel mimarları olarak emeklerini asla unutmayacağım Giresun Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Mehmet Durkaya ve Prof. Dr. Servet Ceylan'a derin şükranlarımı arz ederim.

Zaman zaman görüş ve önerilerine başvurduğum aile dostumuz Öğr. Gör. Ömer Faruk KORKMAZ'a da katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Anne olmak sorumluluğu, her ne kadar dünyanın en yüce duygularından biri ise de akademik hayatta özellikle zaman bakımından büyük bir sınırlılığa neden olmaktadır. Bu nedenle tez yazım sürecinde, müşterek hayatın zorluklarını aşmamda

bana her türlü fedakarlıkla destek olan ve kendisi de bir akademisyen olan eşim Yrd. Doç. Dr. Nihat SARIALIOĞLU'na da yürekten teşekkür ederim.

ÖZET

Bu tezde, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ticari ilişkileri analiz edilmektedir. Bu devletlerin hepsi eski Sovyet Cumhuriyetleri olup özellikle üçünde çok zengin hidrokarbon rezervleri bulunmaktadır. Türkiye'nin dil, din, kültür temelli tarihi yakınlığı bulunan bu devletlerle ticari ilişkileri; özellikle son yıllardaki eğilimi, toplam dış ticaret hacmindeki payı, ticarete konu malların nitelikleri bakımından incelenmiştir. Ayrıca bu cumhuriyetlerin dış ticaret hacimlerinde Türkiye'nin yeri de ayrıntılı olarak tahlil edilmiştir.

Çalışmada, dış ticaretin iktisat teorisi içindeki yeri, merkantilizmden yeni teorik yaklaşımlara kadar temel esaslarıyla anlatılmakta, Türkiye'nin dış ticareti hakkında genel bilgiler sunulmakta ve Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkileri yukarıdaki çerçevede analiz edilmektedir. Dünya ekonomisinin günden güne Asya ağırlıklı hâle gelmesi yanında, Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının da Türkiye'yi, Asya'da özellikle Kafkasya-Türkistan bölgesinde daha sağlıklı ve verimli ticari ilişkiler geliştirmeye mecbur ettiği bu tezin sonuçlarından biridir. Bu devletlerin bağımsızlıklarının üzerinden geçen 25 yıla ve tarihî-kültürel yakınlık temelli söylemlere rağmen, Türkiye'nin bu devletlerle ticarî ilişkilerinin diğer ülke gruplarıyla (AB, Ortadoğu vb.) ilişkilere kıyasla oldukça geride olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunun giderilmesi ve dış ticaret hacminin artması, karşılıklı olarak bu devletlerin de yapılan ticaretten mümkün olan en ileri düzeyde yararlanabilmesi için bazı öneriler de tezde mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Türk Cumhuriyetleri, Orta Asya, Kafkasya, Türk Dış Ticareti

ABSTRACT

Within this thesis, the trade relations of Turkey with Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan) are being analyzed. All of those states are former Soviet Republics and especially three of them have rich hydrocarbon reserves. Turkey's trade relations with those states which share linguistic, religion and cultural based historical affinity has been examined through the trends in recent years, its percentage in total foreign trade, sorts of goods which are exchanged. Besides, Turkey's share in foreign trade volumes of those republics has been analyzed in detail.

Within the work, the place of foreign trade in theories of economics is being expressed with basic principles from mercantilism to the new theoretical perspectives; general information about Turkey's foreign trade is forwarded and her trade relations with those republics have been analyzed within this scope. It is one of the results of this thesis that; besides the reality that World economy is going much more Asia weighted day by day, the growing energy necessity of Turkey as well obliges her to develop healthier and more productive trade relations in Asia especially in Caucasus-Turkestan region. Despite the 25 years that passed over the independencies of those states and despite the rhetoric based on historical-cultural affinity, it is determined that Turkey's trade with those republics is at pretty low level when compared with other state groups (EU, Middle East etc.). There are some suggestions in this thesis, in order to overcome this problem and increase the trade volume and mutual beneficitation of those states as much as possible.

Keywords: Foreign Trade, Turkic Republics, Central Asia, Caucasus, Turkish Foreign Trade

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE: FARKLI BOYUTLARIYLA ULUSLARARASI TİCARET	7
1.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ	8
1.3. DIŞ TİCARET POLİTİKALARI	14
1.4. KÜRESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞME EĞİLİMLERİ	15
İKİNCİ BÖLÜM	
2.1. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRK CUMHURİYETLERİNİN GENEL DURUMU	22
2.2. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER..	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN İKİLİ EKONOMİK İLİŞKİLERİ	26
3.1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	26
3.1.1. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bir Bakış	26
3.1.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler	33
3.1.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi	33
3.1.2.1.1 Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı.....	35

3.1.2.1.2 Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatı.....	36
3.1.2.2. İki ülke Arasındaki Yatırım ve Mütcaahhitlik ilişkileri.....	37
3.1.2.2.1. Azerbaycan'ın Ülkemizdeki Yatırımları	37
3.1.2.2.2. Ülkemizin Azerbaycan'daki Yatırımları	38
3.1.2.2.3. İki Ülke Arasındaki Mütcaahhitlik İlişkiler	39
3.1.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	40
3.1.2.4. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler	42
3.2. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ	45
3.2.1. Kazakistan Ekonomisine Genel Bir Bakış.....	45
3.2.1.1 Kazakistan'ın Dış Ticareti.....	47
3.2.1.1.1. İhracat	48
3.2.1.1.2. İthalat.....	49
3.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler	51
3.2.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi.....	51
3.2.2.1.1 Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı	53
3.2.2.2.2 Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı	54
3.2.2.2.3. Türkiye-Kazakistan Yatırım ve Mütcaahhitlik İlişkileri.....	55
3.2.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	57
3.2.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler	60
3.3. TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	62
3.3.1. Kırgızistan Ekonomisine Genel Bir Bakış.....	62
3.3.1.1. Kırgızistan Dış Ticareti	64
3.3.1.1.1. İhracat	64
3.3.1.1.2. İthalat.....	65

3.3.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler	67
3.3.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi.....	67
3.3.2.1.1 Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatı.....	69
3.3.2.1.2. Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatı.....	70
3.3.2.1.3. Türkiye-Kırgızistan Yatırım İlişkileri	71
3.3.2.2 İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	71
3.3.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler	74
3.4. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	75
3.4.1. Özbekistan Ekonomisine Genel Bir Bakış.....	75
3.4.1.1. Özbekistan Dış Ticareti.....	77
3.4.1.1.1. İhracat.....	77
3.4.1.1.2. İthalat.....	79
3.4.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler	80
3.4.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi.....	80
3.4.2.1.1. Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatı.....	82
3.4.2.1.2. Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatı.....	83
3.4.2.1.3. Türkiye- Özbekistan Yatırım İlişkileri	84
3.4.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	84
3.4.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler .	85
3.5. TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ	86
3.5.1. Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış.....	86
3.5.1.1. Türkmenistan Dış Ticareti	88

3.5.1.1.1. İhracat.....	89
3.5.1.1.2. İthalat.....	91
3.5.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler	92
3.5.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi.....	92
3.5.2.1.1. Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatı	94
3.5.2.1.1. Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatı.....	95
3.5.2.1.1. Türkiye- Türkmenistan Yatırım İlişkileri.....	95
3.5.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	96
3.5.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler .	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE-TÜRK CUMHURİYETLERİ TİCARİ İLİŞKİLERİNE DAİR GENEL DEĞERLENDİRME	98
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ.....	118

KISALTMALAR

- ABD: Amerikan Birleşik Devletleri
AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AZSTAT: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM: Birleşmiş Milletler
DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DKS: Doğal Kaynakların Sınıflandırılması
GÖDB: Geçiş Öncesi Dış Borçlar
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KDV: Katma Değer Vergisi
KEK: Karma Ekonomik Komisyonu
KTO: Konya Ticaret Odası
KTSFS: Kazakistan'daki Türk sermayeli firma sayısı
M.Ö: Milattan Önce
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SERKA: Serhat Kalkınma Ajansı
SRYS: Sosyalist Rejim Yönetimindeki Süre
SOCAR : Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STO: Selçuk Ticaret Odası
TANAP : Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile
TBTM: T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,
TİKA : Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKSOY: Uluslar arası Türk Kültürü Teşkilatı
TÜRKPA: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin
TSP: Tarım Sektörünün Payı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Geçiş Ekonomileri Bağımsızlık Öncesi Genel Durum	23
Tablo 2. Geçiş Ekonomileri Günümüz Genel Durum (2016).....	23
Tablo 3. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Görünümü (2010-2016)	28
Tablo 4. Amerikan Doları ve Azerbaycan Manatı Kur Değerleri.....	28
Tablo 5. Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	29
Tablo 6. Azerbaycan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon dolar)	30
Tablo 7. Azerbaycan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	31
Tablo 8. Azerbaycan'ın İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar).....	32
Tablo 9. Azerbaycan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	32
Tablo 10. Türkiye –Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	34
Tablo 11. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)	35
Tablo 12. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında Başlıca Ürünler (1.000 Dolar)	36
Tablo 13. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	37
Tablo 14. Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşmaları.....	43
Tablo 15. Temel Ekonomik Görünüm	47
Tablo.16. Kazakistan'ın Dış Ticareti (Milyar Dolar)	47
Tablo 17. Kazakistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar).....	48
Tablo 18. Kazakistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	48
Tablo 19. Kazakistan'ın İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)	50
Tablo 20. Kazakistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler(Milyon Dolar).....	51
Tablo 21. Türkiye – Kazakistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar).....	52
Tablo 22. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)	53

Tablo 23. Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	53
Tablo 24. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	54
Tablo 25. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik Düzenlemeler	60
Tablo 26. Kırgızistan'ın Temel Ekonomik Görünümü	63
Tablo 27. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)	64
Tablo 28. Kırgızistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)	65
Tablo 29. Kırgızistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	65
Tablo 30. Kırgızistan'ın İthalatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	66
Tablo 31. Kırgızistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	67
Tablo 32. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)	68
Tablo 33. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)	69
Tablo 34. Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	69
Tablo 35. Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	70
Tablo 36. Türkiye ve Kırgızistan Arasındaki Ekonomik düzenlemeler	74
Tablo 37. Temel Ekonomik Görünüm	76
Tablo 38. Özbekistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)	77
Tablo 39. Özbekistan'ın İhracatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	77
Tablo 40. Özbekistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	78
Tablo 41. Özbekistan'ın İthalatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	79
Tablo 42. Özbekistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	80
Tablo 43. Türkiye – Özbekistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	81
Tablo 44. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)	82

Tablo 45. Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	82
Tablo 46. Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	83
Tablo 47. İki Ülke Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkileri Düzenleyen Anlaşmalar.....	85
Tablo 48. Temel Ekonomik Görünüm	88
Tablo 49. Türkmenistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)	89
Tablo 50. Türkmenistan'ın İhracatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	89
Tablo 51. Türkmenistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	90
Tablo 52. Türkmenistan'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar).....	91
Tablo 53. Türkmenistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	91
Tablo 54. Türkiye - Türkmenistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar) ...	93
Tablo 55. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)	94
Tablo 56. Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	94
Tablo 57. Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	95
Tablo 58. İki Ülke Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkileri Düzenleyen Anlaşmalar.....	97
Tablo 59. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin Temel Göstergeleri.....	99
Tablo 60. Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Karşılıklı Dış Ticareti (2016).....	100

GİRİŞ

Bilindiği üzere, 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ve 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra şekillenmiş olan ve literatürde “Soğuk Savaş” veya “İki Kutuplu Dönem” olarak bilinen tarihi devrin sonunu ifade etmektedir. Bahse konu dönem, dünyanın özellikle kuzey yarımküresinde yer alan devletlerinin önemli bir kısmının Doğu ve Batı Bloklaşmasında taraflardan birinde yer aldığı dönemdir. Bloklar arasındaki rekabet ve mücadelenin ana eksenini temelinde iktisadî yaklaşım/doktrin farkı olan ideolojiler belirlemiştir. Kapalı ekonomik sistem olarak da anılan ve temelinde K. Marks ve F. Engels’in öğretisi yer alan iktisadî model Doğu dünyasının, serbest piyasaya dayalı kapitalist model Batı dünyasının ideolojik dayanağı durumunda olmuştur. Bu iki ideolojik kampın etrafındaki devletler, neredeyse bütünüyle, merkezinde ABD ve SSCB’nin yer tuttuğu iki ayrı güvenlik sistemine yani NATO ve Varşova Paktı’na dâhil olarak, nükleer güç bloklarında güvenliklerini temin yoluna gitmişlerdir. Her ne kadar “Bağlantısızlar Hareketi” üçüncü bir dış politika tercihi olarak belirlemişse de sütsem üzerindeki belirleyiciliği zayıf kalmış ve sistem 1990’lara kadar gergin ve yumuşak evrelerle varlığını sürdürmüştür.

Türkiye, bu tarihî devirde yani iki kutuplu dönemde, kutuplardan birinin yani SSCB’nin karadan ve denizden komşusu konumundadır. 1952’de NATO’ya dâhil oluşuyla beraber, Türkiye SSCB sınırı aynı zamanda NATO’nun SSCB ile sınırlarından biri hâline gelmiştir. SSCB, Rusya Çarlığı’nın mirasını reddetmek ve Birinci Dünya Savaşı’nda Emperyal Rusya tarafından yapılan antlaşmaları reddetmekle birlikte, Rusya merkezli bir idare olarak Baltık, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) bölgesindeki hâkimiyeti tevarüs etmiştir. Bu nedenle, bugünkü Türk Cumhuriyetlerinin de toprakları (önemli direniş hareketleri ve bağımsızlık süreçlerine rağmen) 1920’li yıllarda Bolşevik Rusya’ya dâhil olmuş, bunlara kendi coğrafyalarında yerel adları ile Sovyet Cumhuriyetleri veya kimi durumda Özerk Bölgeler, bazen de Oblast denilen daha sınırlı otonom statüler uygun görülmüştür. Bununla birlikte 1991’e kadar bütün SSCB Moskova’dan sıkı bir tek merkezli yönetim anlayışı ile idareye devam edilmiştir.

1991 yılında Rusya Federasyonu ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinin birer birer bağımsızlıklarını ve egemenliklerini ilân etmeleri süreciyle birlikte, Türkiye’nin

komşuları da değişmiş, kuzeyde Karadeniz üzerinden Ukrayna ve Rusya Federasyonu ile, kuzeydoğuda ise Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) ile karadan komşu olunmuştur.

1990'lı yıllar, elbette tüm dünya için hızlı ve çok boyutlu dönüşüm/değişim yıllarıdır. Ancak Eski Sovyet coğrafyasına sınırdaşlık, aynı yıllarda ABD'nin Irak müdahalesinin yaşanmış olması, uluslararasılaşan terörizm faaliyetleri vb. nedenlerle Türkiye için çok daha hareketli ve istikrarsız yıllar olmuştur. Her şeye rağmen Türkiye, bu yıllarda batıda Balkanlar'da kuzeyinde Karadeniz havzasında ve doğusunda Kafkasya-Orta Asya'da kendisine açılan fırsat kapılarını değerlendirmek, buradaki ekonomik dönüşüm süreçlerinden hem istifade etmek hem de sürecin zorluklarını yaşayan devlet ve topluluklara destek olmak gayretleri ortaya koymuştur. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yönelik fikrî, siyasi ve iktisadî hazırlıklılık bakımından yeterli seviyede olmadığı da gün geçtikçe daha iyi anlaşılmıştır.

Bu tezin konusunu oluşturan Türk Cumhuriyetleri, Sovyet ardılı beş Türkçe konuşan devleti ifade etmektedir. Bunlar, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dır. Bugün Rusya Federasyonu içinde bu devletlerin statüsünde olmayan ancak Özerklikleri bulunan çok sayıda Türkçe konuşan idari birimler vardır. Meselâ Tataristan, Başkurdistan veya Karaçay-Çerkes, Kabardey Balkar gibi... Ancak bunlar ekonomik ilişkiler bağlamında ancak Türkiye-Rusya Federasyonu ekonomik ilişkileri içinde ele alınabilir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan dışında Ermenistan ve Gürcistan da vardır. Tarihte Revan ve Gümrü Türk Hanlıklarının toprakları olan Ermenistan'da bugün maalesef Türk yaşamamakta, Ermenistan bununla da yetinmeyip Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini işgal etmiş bulunmaktadır. Gürcistan'da ise Borçalı denilen yerde (Azerbaycan ve Ermenistan sınırına bitişik bölgede) ülkenin en büyük azınlığı olarak Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır. Ancak herhangi bir otonomi söz konusu değildir. Orta Asya'da, yani tarihi Batı Türkistan'da yukarıdaki devletlerin yanında Tacikistan da bulunmaktadır. Bu ülkenin de en büyük azınlığı Özbeklerdir. Ancak Tacikler Farsça konuşan bir millet olduğundan –Türkistan halkı olmakla birlikte- Türk cumhuriyetleri içinde değerlendirilemez.

Elbette Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de Türkiye tarafından tanınmış bir devlet olarak bir Türk cumhuriyetidir. Ancak bugün Türkiye dışında bir başka devlet tarafından tanınmıyor olması, bu bağlamda Türkiye ile ilişkilerinin zorunlu olarak sıradan devletler arası ilişkilerden muhtelif bakımlardan farklılık göstermesi, tarihî dinamiklerinin farklı oluşu, bunlara ek olarak bir eski Sovyet devleti olmaması nedeniyle bu tezin kapsamına alınmamıştır.

Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler gerek Türkiye'deki üniversitelerde gerekse Türkiye dışındaki üniversitelerde ve/veya araştırma kuruluşlarında hak ettiği ölçüde çalışılmamış, incelenmemiş durumdadır. Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının üzerinden çeyrek asır geçmiş olmasına rağmen, ilişkilerdeki siyasi, iktisadî, kültürel boyutlara ilişkin yapılması gereken ve yapılmamış olan işler, ele alınmamış konular oldukça fazladır. Türkiye'de lisansüstü tez olarak Türk cumhuriyetleriyle ilişkiler genellikle ikili ilişkiler (meselâ Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Türkiye-Türkmenistan ilişkileri vb.) düzeyinde ele alınmış, bunlar da daha çok siyasî ilişkilere odaklanmıştır. Önemli kısmı uluslararası ilişkiler ve bir kısmı da tarih alanında yazılmış olan bu tezlerde ekonomik ilişkiler sınırlı bir yer bulabilmiştir. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ekonomik ilişkilerine daha çok çeşitli kurumların veya bağımsız ekonomi kuruluşlarının araştırma raporlarında rastlanmaktadır.

Tezde, ayırım gözetmeksizin konuya ilişkin tez, makale, bilimsel toplantı bildirisi, rapor, istatistik veri, medya haberleri ve analizleri gibi muhtelif literatür unsurlarına dayanılarak araştırma yapılmıştır. Tezin zaman bakımından sınırlandırması doğal olarak 25 yıllık bir evreye tekabül etse de, verilerin güncelliğiyle analizin yararlılığı hedeflendiğinden özellikle son on yıla ilişkin veriler daha ayrıntılı değerlendirilmiştir. Bunda bir etken de, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu devletlerin sağlıklı ekonomi verilerinin daha yakın tarihlerde oluşmaya başlamış olmasıdır.

İki taraflı ve çok taraflı uluslararası ekonomik ilişkilerde dış ticaretin öncelikli yeri göz önünde bulundurulduğunda, tezin çok önemli bir bölümünün dış ticareti analizinden ibaret olması doğal bir sonuç olarak ortadadır. Bu itibarla, tezin

birinci bölümünde uluslararası ekonomik ilişkiler ve dış ticaretin iktisat kuramlarındaki yeri üzerinde durulmuştur.

Bu noktada, terminolojik olarak, tezde neden “Türk Cumhuriyetleri” kavramının kullanıldığına ilişkin bir açıklamada bulunmakta yarar görmekteyim. Türkçe konuşan toplumların dünya üzerinde çok geniş bir alana yayılmış bulduklarını ve Türkçe’nin muhtelif ağız, şive ve lehçelerinin günümüzde yaklaşık 250 milyon kadar insan tarafından konuşulmakta olduğunu, bu itibarla dünyanın en yaygın dillerinden biri olduğunu belirtebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre Türklük tanımı tâbiyet yani vatandaşlık esasında tarif edilmiştir. Bununla birlikte gerek eski Osmanlı coğrafyasında (bilhassa Doğu Balkanlar’da), Ortadoğu (Bilhassa İran, Irak, Suriye ve Lübnan’da), Kafkasya ve Türkistan’da kendini Türk olarak tanımlayan ve Türk dilli olan milyonlarca insan yaşar. Bunlardan, günümüzde bağımsız birer devlet çatısı altında ve resmi dilleri Türkçe’nin ilgili şivesi/lehçesi olanlar, Batılı literatürde “Turkic republics” olarak adlandırılmaktadır. Turkic ifadesinin Türkçedeki karşılığı Türkî’dir Türkî sözcüğü ise Türkiye Türkçesinde “Türkümsü”, “Türk gibi” manâlarına gelebilmektedir. Ancak bahse konu bu devlet ve topluluklar Türklük bakımından bir noksanlığa sahip değildirler. Kendilerini ifadelerinde de bu kök ve dil mensubiyetine dayalı şuur vardır. Bu nedenle Türkiye’deki literatürde de, dünyanın geri kalanında da Türkî (devletler, cumhuriyetler vb.) sözcüğü yerine “Türk” sözcüğünün kullanılmasında fayda görülmektedir. Bu tezde de bu hassasiyetle terminolojik tercih bu yönde yapılmıştır.

Bu Türk cumhuriyetleri esasen daha büyük bir Türk evrenin; Türk dünyasının parçalarıdır. Peki o zaman, Türk Dünyası neresidir? Türk kültürel kimliğine sahip kavimler/topluluklar 85 milyon km² genişliğindeki *Dünya Adasının*; “Eski Dünya” coğrafyasının yerleşmeye, yaşamaya ve uygarlık geliştirmeye müsait 55 milyon km² genişliğindeki büyük bölümüne uzun süre egemen olmuştur. Türk âlemi, Türk Dünyası veya “Uluğ Türkeli” diyebileceğimiz coğrafya, bütün klasik jeopolitik teorilerde “Eski Dünya”nın *kalpgâh* tabir edilen bölgesini de içine alan merkezî nitelikte bir bölgedir (Özdağ, 2001, 200).

Günümüzde Türk Dünyası bir ucu doğuda Büyük Okyanus’a bir ucu batıda Atlas Okyanus’una kadar uzanan çok muazzam bir alanı kapsamaktadır (Gömeç,

2012,19). Türk Dünyası'nda yedi bağımsız Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan , Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye) ile 13 özerk Türk bölgesi mevcuttur (Yılmaz, 2010, 19). 250 milyona yakın Türk Dünyası nüfusunun içinde en büyük pay Oğuz Türkleri, yani Türkmenlerden oluşmaktadır. Türkiye'deki Türklerinde büyük çoğunluğu Oğuz Türkü'dür. Ayrıca, Azerbaycan ve Türkmenistan'da halkın büyük kesimi de Türkmen'dir (Güzel, 2014, 280).

Bu büyük coğrafyanın beş bağımsız devleti ile Türkiye arasında potansiyeli çok yüksek ancak bugün bulunduğu seviye arzu edilebilecek bir noktada olmayan ekonomik ilişkiler vardır. Potansiyelin yüksekliğinin muhtelif sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarıdır diyebiliriz. Özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'da bulunan zengin doğalgaz ve petrol rezervleri, 1990'larla birlikte dünyanın dev petrol şirketlerinin de, petrol ve gaz akışı ile ilgilenen devletlerin de dikkatini bu coğrafyaya çevirmiştir. Sanayileşmiş ülke piyasalarının Ortadoğu hidrokarbon kaynaklarına olan bağımlılığı/ihtiyacı, 1970'lerden itibaren bir siyasî soruna ve temel bir jeopolitik konusuna dönüşmüş olduğundan, Hazar havzasının kelimenin tam anlamıyla dünyaya açılması, son derece önemli bir küresel gelişme olmuştur. Bu, yeni bir mücadele anlamına da gelmektedir. Öyle de olmuştur. Hazar havzası kaynaklarının çıkarılıp işletilmesinden tutun da, bunların Batı ve Doğu pazarlarına hangi güzergâhlardan sevk edileceğine kadar çok boyutlu bir mücadele ortaya çıkmış, bu mücadele devletlerin doğrudan ve vasıtalı çatışmaları niteliğine de bürünebilmiştir.

Türk Cumhuriyetlerinin zenginlikleri bunlarla sınırlı da değildir. Su kaynakları, tarımsal üretim unsurları, tekstilden uçak ve motor sanayine kadar pek çok üretim kabiliyeti yine bugün bu devletlerde mevcuttur. Ayrıca, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisi ile daha erken tanışmış ve Batılı siyasî-iktisadî-güvenlik yapılanmaları ile daha yakın ilişkileri bulunan bir devlet olarak bu coğrafyada çok geniş ticaret ve yatırım imkânları olduğu görülmüştür. İlerleyen yıllarda bu devletlerden özellikle Azerbaycan ve Kazakistan için de Türkiye bir yatırım rotasına çevrilmiştir. Bunun diğer devletler sathına yayılması da muhtemel görünmektedir.

Ancak Türkiye bu yarışta yalnız değildir. Bölgesel rakipleri olarak Rusya, Çin ve İran, küresel düzeyde ise ABD'nin de içinde bulunduğu Batı devletler alemi ve hatta Güney Kore, Malezya, Hindistan, Pakistan gibi Doğu memleketleri Hazar Havzası ve Orta Asya'nın kıymetini bilen buradaki güç yarışında paydaş olan devletler/güçler konumdadırlar.

Yukarıda sayılan tüm bu nedenlerle, Kafkasya ve Orta Asya'nın Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, bu ilişkilerde özellikle ticaret boyutu Türkiye'nin 21. Yüzyıl hedeflerine ulaşması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Tezde kavramsal çerçeveyi içeren birinci bölümden sonra, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri derinlemesine ele alınarak bu konudaki araştırma ve yazın eksikliğini giderilmesine bir nebze de olsa katkıda bulunulmaya gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: FARKLI BOYUTLARIYLA ULUSLARARASI TİCARET

Bu bölümde devletlerin neden dış ticaret yaptığı sorusuna cevap aranırken, dış ticaret teorilerine, dış ticaret politikalarına ve ekonomik entegrasyon türlerine ilişkin genel bilgi verilmektedir. Böylelikle, tezin konusuna yani Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkilerin hangi teorik arka plan göz önünde bulundurularak analiz edildiğine işaret edilmektedir. Diğer bir deyişle, tezin konusuna ilişkin literatür ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1.1. DIŞ TİCARET

Dünya üzerindeki her hangi bir ülkenin ihtiyaçlarının tamamını karşılayabilecek kadar kaynağa sahip olması mümkün olmamakla birlikte, kendi ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde sahip olduğu malları, israf etmesi de pek mantıklı bağdaşmayacağından, o mala ihtiyacı olan başka ülkelere satması ve kendi ihtiyaç duyduğu diğer malları da başka ülkelere alması uluslararası ticaretin özünü oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere ülkeleri birbirleri ile ticarete iten nedenler şunlardır:

- Arz-talep dengesizliği (doğal kaynakların ülkelere dengesiz dağılımı, iklim, teknoloji, yetişmiş iş gücü ve gelişmiş girişimci ruh, vb.)
- Mal farklılıkları (dayanıklılık, şekil, fonksiyon, renk, koku, ergonomiklik, vb.)
- Fiyat farklılıkları (üretim teknikleri veya üretim faktörlerinden bazılarının ucuz olması)
- Tüketici zevk ve tercihleri (Ülkedeki tüketici zevklerinin benzer veya farklı olması, inanışlar, gelenek ve görenekler, kültür yapısı vb.) (Çelik, 2008, 3).

Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerinden oluşan dış ticaret, ihracatı ve ithalatı kapsamaktadır. İhracat, kalkınma için gerekli olan yatırım ürünlerinin satın alınması ve dış borçların karşılanmasında kullanılacak dövizin kazanılması fırsatını oluştururken; ithalat, ekonomik kalkınmaya imkân sağlayan ara ve yatırım mallarının elde edilmesine olanak tanımaktadır (Arslan, 2014, 1).

Birçok ülke, ürün ve farklı bileşenlerden oluşan dış ticaret kavramının sahip olduğu bu karmaşık yapının net bir şekilde anlaşılabilir olması için, teorilerle açıklanma gereksinimi duyulmuştur. Dolayısıyla dış ticaret teorileri devletler arasındaki ticari alışverişin sebeplerini, sonuçlarını, taraflara sağladığı faydaları ve fiyatların nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışan nihayetinde dış ticareti nelerin belirlediğini ifade eden teoriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret teorilerini, klasik, neo klasik ve yeni dış ticaret teorileri olarak üç grupta ele almak mümkündür. Hatırda tutulmalıdır ki, bu teoriler, insanoğlunun ve toplumların tarihî gelişme evreleriyle yakından ilişkili olup, teknolojik, sosyolojik, siyasî vb. etkenler çerçevesinde şekillenmişlerdir. Bir bakıma, iktisadî düşüncenin evrimi ile doğrudan irtibatlıdır. Aşağıda, iktisadî düşüncenin çağlar arzındaki değişim ve dönüşümünü izlemek de mümkündür. Tam da bu nedenle, konu, alt başlıklar halinde değil, bütüncül bir üslupla takdim edilmiştir.

Bilindiği üzere; feodalizmin yıkılışı sonrası sanayi devrimine geçiş sürecinde tüccarları tehdit edecek unsurların bertaraf edilmesi için güçlü ve etkin merkezi devlet gereksinimi ortaya çıkmıştır. Çünkü devletin asıl zenginleşme kaynağını değerli madenlerde gören merkantilizm için ayrıca zenginleşmenin bir başka vasıtası da ticaret olmuştur. Bu yüzden merkantilizmde; mevcut sermaye birikimi ve serbest piyasanın, korumacı devlet müdahalelerine ve korumacı dış ticaret politikalarına ihtiyacı vardır (Öztürk, 2006, 2).

Zengin bir ulus devlet için, ithal ettiğinden fazlasını ihraç etmek gerekmektedir. Bunun için ise ihracatın temel unsuru olan ulusal tüccarın üstünlüğünün sağlanması gerekmekte, ithalatla diğer ülkeler sömürülerek askeri, ekonomik, mali ve nüfuz etme gücü bakımından ön sıralarda yer almak önem kazanmaktadır. Böylece ticaretle uğraşanlarla devlet arasında da bir işbirliği oluşturulması sağlanmış olacaktır (Öztürk, 2006, 19).

Bir ülkenin başka ülkelere kıyasla daha yüksek oranda mal satarak ihracat fazlası elde etmesi başka ülke veya ülkelerin daha düşük oranda mal satması anlamına gelmektedir. Merkantalist politikalar sonucunda para dış ticarete öne çıkan ülkelere birikmeye başlamış yani para kazanımı olmuştur. Para kaybeden

lkelerde satın alma gücü dm ve dış ticarete katılım oranı azalmıştır. Para kazanan ülkelerde ise enflasyon ortaya çıkmış ve bu ülkeler ihracat yapamaz duruma bile gelebilmilerdir. Bundan dolayı tek taraflı bir çıkara dayanan merkantalizm başarılı olamamıştır (Demir, 1997, 19).

Merkantilizme karşı bir tepki olarak fizyokrazi gelimitir. Fizyokrazi de merkantilizm gibi servetin asıl kaynağını aramakta; ancak onlardan farklı olarak, servetin dış ticareti küçümseyen bir yaklaşımla mübadeleden ve paradan değil, üretimden ve hatta tarımsal üretimden yani doğadan kaynaklandđđını savunarak devletin ekonomideki müdahaleci görünen elinin etkisizletirilmesini ifade eder (ztrk, 2006, 3).

Uluslararası ticaret teorisi, Klasik Liberalizmin kurucusu olarak da kabul gören, Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı çalışmasına dayanmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, 201).

Adam Smith'e göre bireysel karar alıcılar kendi çıkarlarını en üst düzeyde tutarlarken aynı zamanda toplum refahını da en üst düzeye ıkaracaklardır. Dolayısıyla devlet müdahalelerinden arındırılmış bir sistemde serbestleen bir birey, özel teşebbüs ve mülkiyet hakları ile birlikte fayda ve kr maksimizasyonu arayışında olacak, bu süreçte de rekabet ve fiyat mekanizması da dengeleyici bir unsur olarak görev yapmış bulunacaktır (Kazgan, 1974)

Yukarıda ifade edilen noktaların çerçevesinde Adam Smith "Mutlak stnlkler Teorisi"ni ortaya atmıştır. Bu teoriye göre hiç bir ülke kendisinin üretim maliyetinden daha düşük bir maliyetle başka bir ülkeden satın alabileceđđi bir malı üreterek kazanç sađlayamayacađđını ifade eder. Ayrıca teoriye göre ülke hangi malı mutlak olarak daha düşük maliyetle (emek) retiyorsa o malın üretiminde uzmanlaarak, yüksek maliyetle rettiđđi malı ithal etmelidir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, 201).

Adam Smith tarafından ortaya atılan mutlak stnlkler teorisi, aynı ülkenin mutlak olarak birden fazla malı daha düşük maliyetlerle üretmesi durumunda, serbest dış ticaretin nasıl gerekleeceđđini açıklamakta yetersiz kaldđđından, hem bu aıđđın kapatılması, hem de daha sonraki teorilerin geliştirilmesine sađladıđđı katkılar açısından, David Ricardo'nun "Karılatırmalı stnlkler Teorisi"nin, uluslararası

ticaret teorisinin gerçek temelini oluşturduğu kabul edilmektedir (Yüksel ve Saridoğan, 2011, 202).

Ricardo'ya göre; dış ticaretin yalnızca mutlak üstünlüklerle izah edilmeye çalışılması konuyu dar bir çerçevede ele almak olup, bir ülke, diğer ülkeye göre bütün mallarda daha üstün olsa dahi, karşılaştırmalı olarak en çok üstün olduğu mallarda uzmanlaşırken, daha az üstünlüğe sahip olduğu malları ithal ederek daha fazla refaha ulaşabilir. Yeter ki, bu iki ülkede yurtiçi değişim oranları farklı ve uluslararası fiyat oranı, bunların arasında gerçekleşmiş olsun görüşündedir. (Bayraktutan, 2003, 177).

Ricardo'ya göre, maliyeti meydana getiren tek etmen, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan emek faktörüdür. Klasik iktisatçılar, emek dışındaki üretim faktörlerinden sermaye ve doğal kaynakların farkında olmakla birlikte, doğal kaynakları, Allah'ın lütfu ve sermayeyi ise, biriktirilmiş emek biçiminde algılamayı seçmişlerdir (Arslan, 2014, 14).

Dış ticaret teorilerinde öncekilerin sadece arz yönlü düşünerek ihmal ettiği talep unsurunu analize dâhil eden Mill, daha sonra neoklasiklerce geliştirilecek olan karşılıklı talep kanununu ortaya koymuş; ayrıca karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi etkileyeceğini ifade etmiştir (Bayraktutan, 2003, 178).

Klasik teorinin uluslararası ticareti açıklamakta eksik kaldığı bir diğer önemli nokta, karşılaştırmalı üstünlükleri, emek verimliliklerindeki farklılıklara bağlamasına rağmen, uluslararası emek verimlilikleri farklılıklarını yaratan nedenler üzerinde yeterince durmamasıdır (Yüksel ve Saridoğan, 2011, 202).

Yukarıda ifade edildiği üzere klasik teorinin dış ticareti açıklamada emek haricindeki diğer kaynaklarda noksan kalmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin söz konusu eksikliğini, E.Heckscher ve B.Ohlin'in geliştirdikleri "Faktör Donanımı Teorisi" kapatmıştır. "Faktör Donanımı Teorisi" ya da yaygın olarak kabul gören adıyla "Heckscher-Ohlin Teorisi", bir ülkenin bir malın üretiminde maliyet üstünlüğünü belirleyen unsurun ülkenin sahip olduğu faktör donanımı olduğunu iddia etmiştir (Yüksel ve Saridoğan, 2011, 202).

Bu teoriye göre bir ülke üretim faktörlerinden hangisinde daha fazla üstün ise bu üstünlüğünü yoğun kullandığı mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olur.

Dolayısıyla maliyetlerinin düşük olması söz konusudur. Faktör donatımı teorisine göre bir ülke düşük maliyete sahip olduğu alanlarda uzmanlaşmalı, Ayrıca faktör donatımı, ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri miktarını esas alırken emek ve sermayeyi dikkate alma geleneği sürdürülmektedir. Bu çerçevede, ülkeler emek-zengini ve sermaye-zengini, mallar ise emek-yoğun ve sermaye yoğun biçiminde ayrıştırılırken, ülkelerin faktör donatımları ve malların ise faktör yoğunlukları bakımından farklılaştığı düşünülmektedir (Bayraktutan, 2003, 178).

Faktör donatım teorisi iktisat literatüründe yaygın kabul görmeye birlikte, 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren bilgi ve teknolojik gelişmelerin ışığında belirgin bir dönüşüme uğrayan üretim süreci, dış ticaret teorilerinin yeniden gözden geçirilmesi ve farklı boyutlarla yeni teorilerin ortaya atılmasını mecbur kılmıştır.

Günümüzde, uluslararası ticaretin ulaştığı boyutları (iki yüze yaklaşan ülke ve on binleri bulan ürün yelpazesi) sadece 20.YY'nin ikinci yarısından önce öne sürülen klasik ve neoklasik dış ticaret teorileriyle açıklamayı imkansız hale getirmiştir. Bundan dolayı geleneksel teorileri tamamlayıcı ve eksikliklerini giderici yeni teoriler geliştirilmiştir. Yeni dış ticaret teorileri, modern dış ticaret teorileri veya alternatif dış ticaret teorileri de denilen bu teoriler, karmaşık bir hal alan günümüz uluslararası ticaretinin açıklanmasında önemli bir fonksiyona sahiptir.

Yeni dış ticaret teorilerinin ülkeler arasındaki teknolojik farklılıklara, talep benzerliklerine, eksik rekabete ve dışsal ölçek ekonomilerine dayalı olarak geliştirildiği söylenebilir (Ünsal, 2005, 211).

Yeni dış ticaret teorilerinin ilki Irving Kravis tarafından 1956 yılında geliştirilen "Varlık Teorisi"dir. Bu teoriye göre uluslararası ticaretin nedeni bir malın veya hizmetin bir ekonomide bulunmamasıdır. Mal ve hizmetlerin ülkelerin iktisadi sınırları içerisinde bulunmamasının sebebi ise ülkelerin sahip olduğu üretim faktörleridir. Dolayısıyla bir mal veya hizmetin ithalatının nedeni olarak karşımıza o mal ve hizmetin üretiminin olmaması çıkarken, ihracatın nedeni olarak da karşımıza o mal ve hizmetin ihtiyaçtan fazla üretilmesi çıkmaktadır (Çelik, 2008, 141).

Yani ülkeden ülkeye emek, sermaye, doğal kaynak, girişimci, bilgi ve teknoloji gibi unsurların farklı olması, ülkelerin arz ve talep edebilecekleri ürünleri birbirlerinden farklılaştırır. Ortaya çıkan bu durumu ise ülkeler sahip oldukları mal

ve hizmetlerdeki noksanlık ve fazlalıkları birbirleriyle dış ticaret yaparak yani ithalat ve ihracat vasıtasıyla gidermeye çalışırlar.

Yeni dış ticaret teorilerinin ikincisi olarak karşımıza M.U. Posner tarafından geliştirilen ve 1961 yılında ortaya atılan “ Teknoloji Açığı Teorisi” çıkmaktadır. Bu teori gelişmiş sanayilere sahip ülkelerin arasındaki dış ticaretin nedenini, yeni ürün ve üretim yöntemlerine bağlamıştır. Teori, dış ticareti belirli bir zaman dilimini dikkate alarak üretilen yenilik ve bu yeniliğin taklidine dayandırır (Arslan, 2014, 17). Dolayısıyla yeni bir buluş geliştiren ve bunu mal ve hizmet üretimine uygulayan ülke, o mal ve hizmetin ilk ihracatçısı, o yeniliğe sahip olmayan diğer ülkeler ise söz konusu mal ve hizmetin ithalatçısı olacaktır. Fakat bu geliştirilen yenilik diğer ülkeler tarafından taklit edilir. Yeniliğe dayalı gerçekleşen üretim, üretim faktörlerindeki maliyetlerin düşüklüğü dolayısıyla başka ülkelere kayar. Hatta belirli bir zaman sonra yeniliği gerçekleştiren ülke bile, ithalatçı konumunda olabilir. Burada karşımıza çıkan önemli husus, yeni geliştirilen teknolojinin diğer ülkelere yayılmaması ve “tek ihracatçı konumu”nun korunmasıdır. Bunun içinde patent, lisans, telif hakları gibi sınai ve fikri mülkiyet hakları uluslararası antlaşmalarla korunmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkeler buldukları yeniliklerin üretiminin başka ülkelere kaymasının dış ticaretlerini olumsuz etkilememesi için, Ar-Ge çalışmalarına önem vererek, yeni teknolojiler geliştirip dış ticaretteki avantajlı konumlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla sürekli ihracat yapmak için sürekli yenilik gerçekleştirmek, icat yapmak gerekmektedir.

Yeni dış ticaret teorilerinin üçüncüsü olarak karşımıza çıkan ve dış ticareti teknoloji ile ilişkilendiren bir diğer teori ise Raymond Vernon tarafından 1966’da geliştirilen “Ürün Devreleri Modeli”dir. Teknoloji açığı teorisine ek olarak Veron, her ürünün üç devreden oluşan bir yaşam seyrine sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu devreler “yeni ürün”, “olgunlaşma” ve “standartlaşma”dır. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler yeni olan, yani üretimi henüz standartlaşmamış olan ürünleri üretmede ihtisaslaşırken, diğer ülkeler, yani gelişmekte olan ülkeler ise standartlaşmış ürünlerin üretilmesinde ihtisaslaşırlar (Ünsal, 2005, 409). Sonuç olarak gerçekleşen yeniliğin yayılması ile birlikte üretimi standartlaşarak gelişmiş ülkeden gelişmekte olan ülkelere kayar. Dolayısıyla bir taraf ürün hayat eğrisinde ilk defa icat edilen

ürünleri üretip ihraç ederken, diğer taraf ise ürün hayat eğrisinde standartlaşma aşamasındaki ürünleri üreterek ihraç ederler.

Yeni dış ticaret teorilerinin dördüncüsü olarak karşımıza Leontief, Keessing, Kenen, Kravis gibi iktisatçıların ileri sürdüğü “Nitelikli İş Gücü Teorisi” çıkmaktadır. Bu teori dış ticareti iş gücündeki nitelik farklılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Yani bazı ülkelerdeki emek kalitesi, eğitime yapılan yatırımlar nedeniyle diğer ülkelerden ayrılarak daha nitelikli hale gelir. Yetişkin hale gelen bu iş gücü, üretimde etkin bir şekilde kullanılır ve sermaye ile de donatılır ise kalitede fark yaratılır (Karluk, 2003, 224).

Yeni dış ticaret teorilerinde karşımıza çıkan beşinci teori ise Burenstam Linder tarafından ortaya atılan “Gelir ve Tercihlerdeki Benzerlik Teorisi”dir. Teoriye göre dış ticaret, ülkelerde yaşayanların sahip olduğu zevk, tercih ve gelir düzeylerinin birbirlerine olan benzerlikleriyle açıklanmaya çalışılmıştır (Çelik ve Ark, 2010, 14).

Yeni dış ticaret teorilerinde karşımıza çıkan altıncı teori ise “Ölçek ekonomileri Teorisi” ’dir. Dış ticaretin önemli nedenleri ve sonuçları arasında olan ölçek ekonomilerinde üretim miktarındaki artış ile birlikte üretim maliyetleri azalır. Dolayısıyla ortalama üretim maliyetleri, üretim ölçeğine ve hacmine bağlıdır. Tüketici sayısı ve gelir açısından geniş iç piyasalara sahip olan ülkeler, ölçek ekonomilerinden faydalanarak yüksek miktarda gerçekleştirdikleri üretim hacimleriyle, üretimde azalan maliyetlere ulaşarak, ölçek ekonomileri sayesinde etkili oldukları malları ihraç etmekte ve diğer malları ise ithal etmektedirler (Arslan, 2014, 33). Burada firmaların kendi imkânları ile ölçeğini arttırarak maliyetlerini düşürmesine içsel ölçek ekonomileri, firmanın içerisinde faaliyet gösterdiği endüstrinin genişlemesi sonucu maliyetlerdeki azalma ise dışsal ölçek ekonomilerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla içsel veya dışsal ölçek ekonomileri sayesinde ortalama maliyetleri azaltan ülkeler dış ticaretlerinde rekabetçi avantajlar elde ederler. Burada karşımıza geniş iç pazarından dolayı ölçek ekonomilerinden faydalanan ülkelerin dış ticarete mukayeseli üstünlükleri çıkmakla beraber, dar bir iç pazara sahip olan ülkelerin ise dış ticaret sayesinde geniş pazarlara ulaşarak ölçek ekonomilerinden faydalanabilme imkânları çıkmaktadır.

Son olarak yeni dış ticaret teorilerinin yedincisi olan “Monopollü Rekabet Teorisine” değinilecek olunursa; Bu teoriye göre yoğun reklam ve tutundurma çalışmalarıyla birlikte firmalar tüketicilerin zevk ve beğenilerine hitap ederek, ürettikleri ürünleri diğer firmaların aynı ihtiyaca cevap vermek için ürettikleri ürünlerden, tüketicilerin gözünde farklılaştırıp, monopol gücü kurarak rekabetten belirli bir ölçüde arınmayı sağladığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu teoride neden ülkelerin aynı malı hem ihraç edip hem de ithal etmekte olduğu ortaya konulmaktadır. Örneğin: Ülkemiz Beko ve Vestel markalı televizyonları ihraç ederken, Samsung veya Sony gibi televizyonları ithal etmektedir. Bu durumun tüketicinin farklı zevk ve tercihlerine hitap eden ürün farklılaştırılmasından kaynaklandığı söylenebilir (Çelik, 2008, 153).

1.3. DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Evrensel kaynakların daha rasyonel kullanılmasını sağlayan dış ticaret aynı zamanda ülkelerin ihracatlarını arttırma ve ithalatlarını azaltma arzusundan dolayı, devletler tarafından menfaat sağlayacakları şekilde kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Bu kontrol arzusu devletlerin dış ticarete müdahale konusunda ithalatı ve ihracatı özendirici veya sınırlayıcı araçlar vasıtasıyla, farklı yöntemler izlemesi ve kullanmasını sağlamaktadır. Devletler tarafından izlenen ve kullanılan bu yöntemlere dış ticaret politikası denilmektedir. Devletlerin dış ticarete müdahale etmesinin çeşitli amaçları vardır. Bu amaçlar aşağıda ki gibi sıralanabilir (Çelik, 2008, 192).

- Dış Rekabetten Korunma
- Dış Ödeme Dengesizliklerini Düzeltme
- Ekonomik Büyüme ve Kalkınma
- İç Piyasada Monopollerin Kırılması
- Tam İstihdamın Sağlanması
- Enflasyonun Önlenmesi
- Gelir Dağılımının Değiştirilmesi (Zengin kesimden yoksul kesime doğru yeniden dağıtılması)
- Ekonomik Küreselleşme (Dünya ticaretine entegre olma)
- Gelir Sağlama (Dış ticaret işlemleri dolayısıyla hazineye vergi sağlama)
- Dış Piyasalarda Avantajlı Duruma Geçme
- Otarşi(Bir ülkenin kendi kendine yeterlilik politikası işlemesi)

- Sağlık ve Sosyal Nedenler
- Siyasi ve Askeri Nedenler

İşte bu yukarıda sayılan amaçları gerçekleştirebilmek için hükümetler farklı araçlara veya yöntemlere başvururlar. Bu yöntemler şunlardır (Krugman, 2009, 182);

- Spesifik Gümrük Tarifeleri (Specific Tariffs)
- Ad-Valorem Gümrük Tarifeleri (Ad Valorem Tariffs)
- Tarife Dışı Engeller (Nontariff Barriers)
- İhracat Sübvansiyonları (Export Subsidies)
- İthalat Kotaları (Import Quotas)
- Gönüllü İhracat Kısıtlamaları (Voluntary Export Restraints)
- Yerel Katkı Zorunluluğu (Local Content Requirement)
- İhracat Kredi Sübvansiyonları (Export Credit Subsidies)
- Ulusal Tedarik (National Procurement)
- Bürokratik Engeller (Red- Tape Barriers)

Ülkeler yukarıdaki bu korumacı yaklaşımlardan kaynaklanan olumsuzlukları aşmak için 20. Yüzyıl'ın sonlarına doğru konjonktürel serbestleşme eğilimin etkisiyle ve artan teknoloji ve gelişen lojistik imkanları ile birlikte uluslararası entegrasyon çabalarına girişmiş, dış ticareti evrensel veya bölgesel bir kolektif yaklaşımla ele alma arzusu içerisinde olmuşlardır.

1.4. KÜRESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞME EĞİLİMLERİ

Uluslararası ticaret binlerce yıldan beri sürdürüldüğü halde, ancak 19.Yüzyıl sonlarındaki yeni taşımacılık ve iletişim araçları küresel bir ekonomi yaratmak üzere dünyanın her tarafını bir birine bağlamaya başlamıştır (Tümerkin ve Özgüç, 1999, 34).

Dolayısıyla yeni bir olgu olmamakla beraber küreselleşme, mekânın küçülmesi-mesafenin kısılması ve sınırların ortadan kalkması faktörlerini yansıtarak yeni pazarların açılması, yeni aktörlerin ortaya çıkması, yeni norm ve kuralların oluşması ve yeni, ucuz ve hızlı iletişim araçlarının meydana çıkması gelişmelerinde önemli rol oynamıştır (Tümerkin ve Özgüç, 1999, 37).

Ayrıca küreselleşme ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi,

farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları da içermektedir.

Yukarıda ifade edilen açıdan küreselleşme ele alınacak olursa küreselleşme için iş gücünün, sermayenin, teknolojinin ve mal piyasalarının uluslararası nitelik kazanması süreci şeklinde tanımlanabileceği görülecektir (Karluk, 2003, 224). Bununla birlikte, günümüzde küreselleşmeye ilişkin geniş bir eleştirel literatürün var olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

İki savaş arası dönemde daralan dünya ekonomisine reçete olabilecek çözüm arayışları ve uygulamalarının artması ile birlikte özellikle 1970 sonrası krizlerin etki alanlarının gelişmesinin fiyatlar üzerindeki etkisi ve işsizlikteki artış vb. konulardaki olumsuzluklar nedeniyle küreselleşmenin dengesiz bir şekilde geliştiği de ayrıca gözlenmiştir.

Her ne kadar küreselleşme süreci, ülkelerin hızlı büyümeleri açısından önemli fırsatlar yaratsa da küreselleşmenin ortaya koyduğu nimetler her yere ulaşmaz ise ekonomik sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ayrıca küreselleşme yukarıda bahsedilen etkiler dolayısıyla bazı alanlarda devam ederken bazı alanlarda da yeni bir akım olan bölgeselleşme eğilimlerinin hız kazanmaya başlamasına engel olamamıştır (Arslan, 2014, 33).

Günümüz dünya ekonomisinde bir yandan küreselleşme ve ticarete serbestleşme yaşanırken, aynı anda bölgeselleşme ve bölgesel ve ticari işbirlikleri ve bütünleşmeler de yaşanmaktadır. Bölgesel ticaret anlaşmaları kapsamında yapılan ticaret, dünya ticaretinin yaklaşık yarısına ulaşmıştır. Ülkeler çok taraflı ticarete serbestleşmenin yarattığı rekabet baskısı karşısında ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yaparak işbirliğine gitmekte ve korunmaktadır (Emsen ve Ark, 2011, 193).

İktisadi bütünleşme türleri en basitinden en gelişmişine doğru beş şekilde gerçekleştirilir. Bunlardan ilki, anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki ticaret engellerini (kota, tarife, çifte vergilendirme, vb.) karşılıklı olarak azaltan ve ekonomik entegrasyonun en zayıf biçimini ifade eden tercihli ticaret anlaşmasıdır (Ünsal,

2005, 409). Bu anlaşma türü mevcut ticaret sisteminin dışına çıkmadan ekonomik olarak yakınlaşmayı ifade eder.

İktisadi bütünleşme türlerinin ikincisi ise serbest ticaret bölgesi uygulamasıdır. Taraf ülkeler arasında tamamen serbest bir şekilde mal ve hizmet ticaretini bırakmayı amaçlayan bu uygulamada taraflar arasındaki ticareti sınırlayan (gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, tarife benzeri tüm engeller, vb.) engeller kaldırılır. Üye ülkelerle sadece mal ve hizmet dolaşımını serbest bırakan bu uygulamada, üye ülkelerin üçüncü ülkelerle olan dış ticaretine karışılmaz. Üye ülke üçüncü ülkelerle ticaretinde, kendi ticaret rejimini uygulamaya devam eder (Çelik, 2008, 350). Serbest ticaret bölgesi uygulaması, tercihli ticaret bölgesi uygulamasındaki üye ülkeler arasındaki ticareti sınırlandıran engelleri azaltmaktansa, ortadan kaldıran bir anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gümrük birliği olarak bilinen uygulama ise üçüncü bütünleşme türüdür. Gümrük birliğini oluşturan bütün taraflar arasında süre gelen ticari engeller, bu uygulama ile ortadan kaldırılarak, birliğe üye olmayan ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanır (Ertürk, 1993, 166-266). Gümrük birliği uygulamasında serbest ticaret bölgesi uygulamasında olduğu gibi üye ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinin serbest dolaşımı sağlanırken, birliğin dışında ki üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulaması söz konusudur. İktisadi bütünleşmenin dördüncü türü olarak karşımıza ortak pazar uygulaması çıkmaktadır. Ortak pazar uygulamasında, buraya kadar bahsedilen tüm iktisadi bütünleşme türlerinin özelliklerini görmenin mümkündür. Fakat bunun yanı sıra, üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımının da sağlandığı bir uygulamadır. Yani bu uygulamada gümrük birliklerinde olduğu gibi üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi ve dış ticaret rejimi uygulanarak, mal ve hizmet dolaşımının serbest bırakılmasının yanı sıra, üretim faktörlerinin de serbest dolaşımına izin verilir (Çelik, 2008, 350). Bu uygulama diğer iktisadi bütünleşme uygulamalarına nazaran ticari ilişkilerde sanki tek bir ülke gibi görünmeyi sağlar.

İktisadi bütünleşmenin beşinci ve en ileri biçimi olarak “ekonomik birlik” karşımıza çıkmaktadır. Ortak pazara ek olarak bu uygulamada ülkeler üretim, tüketim, finans, dağıtım gibi konularda da kısmen veya tamamen birlikte politika

uygulamaya yönelir, eğitim, iş yaşamı ve benzeri gibi konularda standardizasyona giderler. Kısacası ekonomik birlik uygulamasında tüm ekonomi politikalarının uyumlaştırıldığı görülmektedir (Çelik, 2008, 351).

Dolayısıyla bölgeselleşme sürecinin ortaya çıkmasında ekonomik, siyasi ve ticari amaçlar güdüldüğü açıktır. Bu amaçla kurulan ve faaliyet gösteren Ticaret Antlaşmaları, Gümrük Birlikleri, Ortak Pazarlar, Ekonomik Birlikler, Tam Ekonomik Bütünleşme örgütlerinin bazıları şunlardır (Ertürk, 1993, 166-266);

- Avrupa Topluluğu (European Community: EC)
- Tarife ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Trade and Tariffs:GATT - Günümüzde Dünya Ticaret Örgütü adını almıştır.)
- Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (Northern America Free Trade Association: NAFTA)
- Avrupa Serbest Ticaret Sahası (European Free Trade Association: EFTA)
- Mano River Birliği (Mano River Union:MRU)
- Doğu ve Güney Afrika Ülkeleri Tercihli Ticaret Sahası(Preferential Trade Area of Eastern and Southern African States:PTA)
- Merkezi Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği(Central African Customs And Economic Union: UDEAC)
- Güney-Doğu Asya Milletleri Birliği (Association of South-East Asian Nations: ASEAN)
- Bangkok Antlaşması
- Arap Ortak Pazarı (Arab Common Market:ACM)
- Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Consil:GCC)
- Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği(Regional Cooperation for Development:RCD ECO)
- And Paktı
- Orta Amerika Ortak Pazarı (Caribbean Comman Market:CARICOM)
- Latin Amerika Serbest Ticaret Sahası(Latin American Free Trade Area: LAFTA)
- Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi(Concil For Mutual Economic Asastance: CMEA veya COMECON)
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)

- Magrep (Kuzeybatı Afrika ülkeleri arasında kurulmuş bir serbest ticaret sahası)
- İslam İşbirliği Teşkilatı(Organisation of Islamic Cooperation)

Yukarıda başlıcaları ile ifade edilen bölgesel anlaşmalara taraf olan ülkeler, birbirlerine yaptıkları ihracata konan kısıtlamaları azalttıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan malları, üye ülkelerden ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edebilirler. Bunun sonucunda iç kaynaklar ihracata yönelik üretim için serbest kalabilir. İhracat imkanlarının artmasıyla ilk önce bölge içi ticaret daha sonra ise diğer bölgelerle dış ticaret artabilir. Anlaşma öncesi ülkeler arasındaki bütünleşme ne kadar düşük ve engeller ne kadar çok ise, anlaşmanın ticareti artırıcı etkisi o kadar büyük olacaktır (Karluk, 2003, 242).

Son olarak dünya ekonomisinde genel anlamda küreselleşme, bölgeselleşme-entegrasyon hareketlerinin sonucunda ekonominin dışsal unsurlara bağımlı hale gelmesi ölçüsünde, iktisadi büyüme performansının da kendi iç dinamiklerinin yanı sıra partner ülke veya ülkelerden etkilenme derecesine bağlı olduğunu da söylenebilir (Emsen ve Ark, 2011, 103).

Giriş bölümünde belirtildiği üzere, çalışmaya konu Türk Cumhuriyetleri, eski Sovyet Cumhuriyetleri olup Moskova merkezli bir idari ve siyasi yapının içerisinde bulunmaktaydılar. Bu temel nedenle, ekonomik ihtiyaçlar da üretim de SSCB'nin genel ekonomi politikaları çerçevesinde şekillendirilmişti. Bunu en anlaşılır biçimde ifade etmek için şöyle bir örnek verilebilir: Özbekistan'da üretilen pamuk, SSCB'nin Orta Asya'ya çok uzak, örneğin Belarus veya Ukrayna gibi Doğu Avrupa coğrafyasındaki bir cumhuriyette tekstil üretimine dönüştürülmekte iken, Sibirya veya Doğu Avrupa'da ara mala dönüştürülen bir hammadde de Özbekistan'daki uçak sanayinde kullanılmaktaydı. Bu itibarla, SSCB'nin dağılması birden bire, mevcut üretim imkan ve kabiliyetlerinin neredeyse sıfıra münce hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu cumhuriyetler, ekonomik modelin ani yok oluşu nedeniyle hammadde üretimi örneğin petrol üretimi konusunda dahi, ara ürün ve teknoloji transferi ihtiyacı nedeniyle büyük bir boşluğa düşmüşlerdir. Ayrıca, emek, sermaye, doğal kaynaklar, girişimci, bilgi ve teknoloji gibi ortalama bir ülkenin üretim

faktörlerini etkileyecek unsurların bütününe yeterli ölçüde sahip olunmayışını da, bu devletler bakımında geçerli olan zorlu sürecin belirleyenleri olarak not etmek gerekir.

Bu devletlerin 1990'ların başında kendilerini içinde buldukları dramatik iktisadi durumun esası da bu gerçeklere dayanır. Türk Cumhuriyetleri, sadece bu ekonomik belirsizlik ve tecrübesizlikle değil, çok boyutlu siyasi sorunlarla da karşı karşıya kalmışlardır. Demokrasi ve çok partili siyasi hayat tecrübesinin bulunmaması, komşu devletlerle halledilememiş sınır sorunlarının mevcudiyeti, bölgesel ve küresel aktörlerin bu devletler üzerinde nüfuz oluşturma gayretleri akla ilk gelen etkenler arasındadır. Özbekistan'ın Afganistan ve Tacikistan'da 1990'larda yaşanan iç siyasi çatışmalardan kaynaklanan güvenlik endişeleri, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlamak maksadıyla Ermenistan'la girişmek zorunda kaldığı Karabağ Savaşı (ve bu savaş sebebiyle ortaya çıkan muazzam göçmen nüfustan kaynaklanan maddi ve manevi maliyet), dünyanın dokuzuncu büyük coğrafyasına sahip Kazakistan'ın sınır güvenliği ve sınırların tespiti sorunları, Kırgızistan'da bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarına eşlik eden etnik ve siyasi çatışma iklimi gibi hususlar ekonomiye doğrudan tesir eden olumsuzluklar olmuştur.

Bu ekonomik ve siyasi şartlar altında yapılmış olan dış ticaretin gerek hacmi gerekse niteliği uzun süre alt seviyelerde seyretmiştir. Buna rağmen, bu devletlerin, bağımsızlık ve egemenliklerini ilk tanıyan devletlerden olan Türkiye'nin tarihi bağlar ve coğrafi yakınlık nedeniyle kurmaya çalıştığı ekonomik köprülere ilişkin pozitif bir siyasi tutum içinde olmaya gayret gösterdiği belirtilebilir.

Türkiye'nin, 1990'lı yıllarda bir yandan iç ekonomik sorunlarla bir yandan terör örgütleriyle mücadele içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu gibi çatışma ve uyuşmazlıkları ile öne çıkan üç kritik coğrafyanın ortasında bulunan Türkiye, bu bölgelerdeki siyasi ve ekonomik olaylardan etki alır ve bu bölgelere etki sunar. Öte yandan, bu coğrafyalarda Türkiye ile tarih, dil, din, kültür öğeleri bakımından bağları bulunan toplumların yaşıyor oluşu, Türkiye'nin konuya salt siyasi gerçeklik perspektifinden ve diğer devletlerle aynı mesafeden yaklaşmasını imkansız, en azından oldukça zor hale getirmektedir.

1990'lı yıllar Türkiye açısından özellikle 1991'de ABD'nin Irak'a müdahalesi (veya Birinci Körfez Savaşı) bakımından kritik çıktıkları içeren yıllar

olmuştur. Irak'la olan dış ticaretin azalması yanında, burada ortaya çıkan güç boşluğunun terör ve istikrarsızlığı beslemesi, Türkiye'nin içinde bulunduğu NATO ittifakında, Soğuk Savaş konsepti içinde sahip olduğu anlamın dönüşüm ve değişimi akla ilk gelen hususlardır.

Batı açısından, Türkiye'nin SSCB'nin dağılması sonrasında Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına açılan bir kapı veya bu devletlerin dönüşümünde bir vasıta olarak görülmesi, avantajları ve dezavantajları olan bir husus olmuştur. Mesela, Türkiye'nin bu yaklaşımda bir merkez olarak değil bir nesne olarak görülmesi uzun vadede bir dezavantajdır ancak, bu devletlerin her birinin Türkiye için birer verimli ve mümbit yatırım coğrafyası, birer pazar, birer hammadde tedarikçisi olmaları hususlarıysa avantaj olarak değerlendirilir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaretinde önemli bir faktör de, bizatihi Rusya faktörüdür. Rusya Federasyonu, hem bu devletlerin bir nevi "eski patronu" olma özelliğiyle, hem de bir taraftan Türkiye'ye diğer taraftan da bu Cumhuriyetlere doğrudan komşu olması nedeniyle başlıca bir değerlendirme konusudur. Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle siyasi ve ekonomik ilişkileri, Rusya tarafından uzun yıllar, kendisinin "arka bahçe"sinde gelişen bir tür yeni yayılcılık olarak değerlendirilmiştir. Rusya'nın 2000'li yıllardaki ekonomik toparlanma süreciyle birlikte girdiği Avrasya Ekonomik Birliği gibi entegrasyon girişimleri ile Rusya merkezli enerji nakil hattı projeleri bu bağlamda da okunmalıdır. Türkiye'nin bu cumhuriyetlerden sadece Azerbaycan'la Nahçıvan üzerinden (ki Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın ana karası ile coğrafi bütünlüğü yoktur) komşuluğu bulunması da bu ülkelerle dış ticaretini olumsuz etkileyen unsurlardan biridir.

Bütün siyasal ve ekonomik unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'ni Türk cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerinde yeni dış ticaret teorilerinin muhtelif hususlarının bazen bir arada bazen de münhasıran ülke bazında öne çıkabildiği, dolayısıyla bu tez kapsamında analiz edilen ticari ilişkilerin tek bir teorik çerçeveye bağlı olarak izah edilmesinde güçlükler bulunduğu belirtilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRK CUMHURİYETLERİNİN GENEL DURUMU

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuriyetleri, geçmişte SSCB'nin bölge üzerindeki hakimiyetini devam ettirebilmek için uyguladığı politikalara bağlı olarak, 1990 sonrasında çok boyutlu ekonomi ve güvenlik sorunlarıyla karşı karşı kalmışlardır (Dağcı, 2007, 1304).

Türk cumhuriyetleri, SSCB'nin hammadde ve tarımsal deposu olarak görülmüş ve bu politikaların doğal bir sonucu olarak, sanayileşme açısından bölgenin geri kalmış coğrafyasını oluşturmuşlardır. SSCB döneminde Türk Cumhuriyetleri başta petrol ve doğalgaz olmak üzere çok büyük yeraltı kaynaklarına sahip olmalarına, geniş ve verimli tarım arazilerinin bulunmasına, iş gücü problemi yaşamamalarına ve doğudan batıya ticari ulaşım yolları üzerinde yer almalarına rağmen sadece coğrafi birer birim olarak değerlendirilmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri, SSCB'ye işlenmemiş tarım ürünleri sağlayan, çıkarılan yeraltı zenginlikleri ve elde edilen hammaddeleri işleyecek tesisleri bulunmadığı için bu potansiyeli olduğu gibi Rusya'ya aktaran cumhuriyetler olarak inşa edilmişlerdir. Mevcut olan fakat rasyonel üretim gerçekleştiremeyen tesislerinde kendi insan kaynaklarını sadece vasıfsız iş gücü olarak değerlendiren, yönetim ve üst düzey kadrolarında Rusların yer aldığı birlik üyesi cumhuriyetler olarak görülmüşlerdir (Bal ve Ark. 2009, 3).

SSCB'nin dağılması dünyanın 1/6'sını kapsayan büyük bir coğrafyada jeopolitik durumu kökünden değiştirmiştir. Sovyetleri oluşturan, diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan oluşan Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarına kavuşarak dünya üretim sisteminin hür ve eşit hakları olan sujelerine dönüştüler. Piyasa ekonomisinin oluşturulması stratejisini benimseyen bu cumhuriyetlerin sosyal ve ekonomik hayatları bağımsızlık yıllarında derin dönüşüme maruz kalmıştır. Bu ülkelerin hepsinde Sovyet sonrası dönemde bütün ekonomik ilişkilerin köklü şekilde yeniden kurulması süreci başlamıştır. Egemenlik, bu cumhuriyetlere dünya pazarına bağımsız çıkış ve kendi dış ekonomik ilişkilerini yeni prensipler temelinde kurma olanağı tanımıştır. Ancak, karmaşık ve

sert kanunlara sahip olan dünya pazarı ile ilk ilişkilerin dünya üretim ilişkiler sisteminde ne kadar ciddi problemlerle yüzleştiğini de ortaya koymuştur. Sovyet dönemindeki bölge sistemi ve geleneksel pazarların kaybı, ortak para alanının ortadan kalkması ve bunların yanında dünya pazarına hammaddeden başka rekabet edebilecek ürün çıkarılamaması bu ülkelerin ekonomisini uzun süreli ve derin sosyal, ekonomik buhrana sokmuştur (Veliyev, 2009,104).

Aşağıda ki tablo ve şartlar dikkate alınarak bağımsızlık öncesi Türk Cumhuriyetleri'nin genel ekonomik durumları incelendiğinde, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın doğal kaynakları göze çarpmakta ve GSYİH oranlarında ise Kazakistan'ın üstünlüğü görülmekte olsa da henüz başlangıç aşamasında kayda değer farklılıklar yoktur.

Tablo 1. Geçiş Ekonomileri Bağımsızlık Öncesi Genel Durum

Ülkeler	GSYİH	TSP	DKS	SRYS	GÖDB'nin GSYİH 'ye Oranı	Okullaşma Oranı
Azerbaycan	2466	22	2	75	0	0.9
Kazakistan	4133	29	2	75	0	0.96
Kırgızistan	2770	33	0	75	0	0.99
Türkmenistan	3308	29	2	75	0	Bilinmiyor
Özbekistan	2577	31	1	75	1	0.98

*0 Fakir, 1 Orta, 2 Zengin
Kaynak: Fischer ve Sahay

Bağımsızlıklarından günümüze geçen 25 yıl sonra gelinen nokta ve Türk Cumhuriyetleri'nin genel durumu tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Geçiş Ekonomileri Günümüz Genel Durum (2016)

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Nüfus (Milyon Kişi)	9.5	17.6	5.7	30.7	5.4
GSYH (Milyar)	37.56	128.1	6.6	51.5	36.5
Kişi başına GSYH (Dolar)	3.956	7.138	1.157	1.677	6.69
İhracat (Milyar)	12.6	36.8	1.5	7.4	7.9
İthalat (Milyar)	7	25.2	3.9	9.5	4.9
Dış Ticaret Hacmi(Milyar)	19.6	62	5,5	16.9	13.8
Dış Borç (Milyar)	6.9	152.8	3.4	10.9	

Kaynak: Ekonomi ve Kalkınma Bakanlıkları ile TÜİK Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

2.2. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1991 yılında SSCB'nin dağılması, Türkiye-Orta Asya ülkeleri ilişkilerinde bir mihenk taşıdır. 1991 yılının Eylül ayında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye ziyareti diplomatik ilişkilerin ilk basamağı niteliğinde olmuştur. Türkiye SSCB'nin dağılması sonrasında bir süre daha temkinli davranışa dahi bölgeden gelen bu girişimle harekete geçmiş ve Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet olmuştur (Budak, 2015, 2).

Sosyalist sistemden demokratik sisteme geçiş ve pazar ekonomisi kurumlarını yerleştirme sürecini de içeren yeni bir devlet yapılanması mücadelesi vermekte olan bu ülkelere destek verirken, Türkiye tek başına hareket etmeyi ve kendisine nüfuz alanları oluşturmayı amaçlamamış, aynı bölge ile ilgilenmesi doğal olan Rusya ve İran gibi ülkelerle de bir çatışma içine girmemeye özen göstermiştir. Aksine Türkiye, Batılı müttefiklerine, her vesileyle bu ülkelere yönelik politikasında işbirliği ve yardıma açık olduğunu belirtmiş, bölgede hiçbir ülkenin aleyhine kazanımlar peşinde olmadığını ve bir boşluğu doldurmak niyeti içinde bulunmadığını ifade etmiş, bölgeye yönelik temel politikasını da bu coğrafyanın yeni hamisi veya büyük ağabeyi rolü oynamak şeklinde değil, eşit ve egemen devletler arasında karşılıklı saygı esasına dayalı bir ilişkiler yumağı olarak saptamıştır (DPT, 2000, 1).

Türkiye'nin bölgeye yönelik genel politikasını; Orta Asya ülkelerinin bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında ve komşularıyla işbirliği içinde, uluslararası toplumla bütünleşmiş ve demokratik değerleri benimsemiş devletler olarak varlıklarını sürdürmelerini desteklemek şeklinde özetlemek mümkündür. Türkiye bu politikasıyla bölge ülkelerinin önemli bir ortağı hâline gelmiştir (www.mfa.gov.tr).

Türkiye Orta Asya ülkelerini uluslararası kurum ve kuruluşlara üyelik konusunda desteklemiştir. Bu bağlamda Ankara, bu devletlerin Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütlere üye olmalarına yardımcı olmuştur. Türkiye ayrıca, bu devletlerin NATO'nun "Barış için Ortaklık" programına üyeliklerine gerekli katkıyı da sağlamıştır (Yalçınkaya, 2010, 5)

İkili ilişkilerimizin geliştirilmesinin yanı sıra, Türk dünyası içinde çok taraflı işbirliğine de özel önem atfedilmektedir. Bu anlayışla, 1992 yılından bu yana düzenlenen “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri” sürecine öncülük etmiştir. Bu süreç, 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin Kurulmasına Dair Nahçıvan Antlaşması ile kurumsal bir yapıya dönüştürülmüş, 2010 Eylül ayında İstanbul’da gerçekleştirilen 10. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile söz konusu konsey teşekkül ettirilmiş ve Konseyin Sekreteryası İstanbul’da kurulmuştur (www.mfa.gov.tr).

Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerimiz kültür ve eğitim alanlarında da hızla gelişmiştir. Türk kültür ve sanatının, dilinin, tarihî mirasının korunması, bu değerlerin dünyaya tanıtılması ve genç kuşaklara aktarılması amacı doğrultusunda 1993 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY) kurulmuştur. Bu sürece paralel olarak, 21 Kasım 2008 tarihinde, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanan İstanbul Anlaşması’yla kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi’nin (TÜRKPAA) Parlamento Başkanları I. Konferansı düzenlenmiştir. Konferansın hitamında “Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesine (TÜRKPAA) Dair İstanbul Anlaşması” imzalanmıştır. TÜRKPAA, kardeş halkların temsilcileri olan parlamenterler arasında doğrudan temas ve işbirliğinin tesisi istikametinde atılmış önemli bir adımdır (www.mfa.gov.tr).

Türk Cumhuriyetleri sahip oldukları üretim imkânları ile ham petrol, doğal gaz ve endüstriyel hammaddelerin ihracatçısı iken, başta temel besin maddeleri olmak üzere tüketim mallarının ithalatçısı konumundadırlar. Türkiye ile ekonomileri, üretim yapıları, ihracat ve ithalat talepleri kıyaslandığında büyük bir işbirliği potansiyeli bulunduğu ve birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Türkiye sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, uluslararası ilişkilerdeki tecrübesiyle Türk Cumhuriyetlerine çeşitli alanlarda fayda sağlayacak yetkinliktedir (Bal ve Ark. 2009, 1).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN İKİLİ EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Bu bölüm çalışmanın ana bölümü olup, Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkiler ikili düzeyde teker teker ele alınmaktadır. Her bir ülke ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin ele alınma metodolojisi standart olarak beş cumhuriyete de uygulanmaktadır. Bu kapsamda, ilgili ülkenin ekonomisine genel bir bakış ortaya konduktan sonra, o ülkenin dış ticareti ihracat ve ithalat bazında son yıllara ilişkin verilerle ortaya konmakta, müteakiben, Türkiye ile ticari ilişkileri özel olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, yatırım ve müteahhitlik hizmetleri de her bir devlet açısından irdelenmektedir. İlgili bölümlerin son alt başlıkları ise ikili ilişkilerdeki sorunlar ve çözüm önerilerine odaklanmaktadır.

3.1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.1.1. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bir Bakış

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığa kavuşan Azerbaycan, birçok alanda olduğu gibi ekonomi alanında da, bağımsızlığının ilk yıllarını çok sancılı geçirmiştir. SSCB'nin dağılması ile birlikte uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve Azerbaycan üretim zorluklarıyla beraber Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) pazarlarını da kaybetmiştir. Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının % 20'sinin işgal edilerek 1 milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılamaması gibi olumsuzluklar Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir (Oğan, 2001, 57).

Azerbaycan, Muttalibov ve Elçibey dönemlerinde yeni bağımsızlığa kavuşmuş bir ülkenin yapılanması için gerekli olan harcamaları yapmış ve ekonomisini bu yönde entegre etmeye çalışmıştır. Savaşında etkisiyle yapılan harcamalar ekonomiyi kötü anlamda etkilemiştir. Haydar Aliyev döneminin ilk

yıllarında devam eden savaş ateşkesle sonuçlanmış, SSCB'den beri yeraltı kaynaklarının aktif olarak kullanıldığı ülke bu dönemde potansiyelinin farkına vararak ve bu durumu en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmıştır (Alkan, 2010, 21).

Böylece Azerbaycan dış ticaret politikasında belirleyici unsur enerji sektörü olmuştur (Gündüz, 2016, 2). Azerbaycan ekonomisinin yükselişe geçmesi enerji sektöründeki büyüme sayesinde gerçekleşmiştir. Halen Enerji sektörleri (doğalgaz ve petrol) Azerbaycan'daki ekonomik büyümenin dinamiği olduğu gibi, yabancı sermayenin de önemli bir kısmı bu sektörlerle gelmekte, dış ticaret açısından bakıldığında ihracatın % 90'ını bu sektörler oluşturmakta, kamu gelirlerinin büyük bir kısmı ve döviz rezervlerindeki yükseliş yine enerji sektörleri tarafından sağlanmaktadır. Son dönemde küresel piyasalarda petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki yükseliş Azerbaycan'a büyük katkı sağlamıştır. Fakat madalyonun diğer yüzüne bakıldığında çeşitlilik olmaksızın tek bir sektöre bağımlı olan Azerbaycan ekonomisi küresel piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına karşı kırılgan hale gelmektedir. Hükümet bu duruma karşı bir önlem olarak enerji dışındaki sektörlerin geliştirilmesine ve ekonomik yapıdaki çeşitliliğin artırılmasına öncelik vermektedir (DEİK 2013, 13).

Azerbaycan'ın son altı yıldaki ekonomik durumunu incelediğimizde (Tablo 3), GSYİH rakamlarında 2011 yılında % 24'lük, 2012'de % 5.3'lük, 2013'te 5.3'lük, 2014'te ise % 2.3'lük artış yakaladığı, ancak 2015'te %31.9, 2016'da ise % 26'lık bir düşüş olduğu gözlenmektedir. Büyüme oranlarına bakıldığında ise 2016 yılında % 3.77'lik bir küçülme görülmektedir. Rakamlarda ki dalgalanmaların gerek GSYİH'deki gerekse büyüme oranlarında ki gerilemenin sebebinin, dış ticarete enerji sektörüne yüksek bağımlılığı olan ülke ekonomisine, dünya enerji fiyatlarında ki düşüşün etkilerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 3. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Görünümü (2010-2016)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH (Cari Fiyatlar -milyar \$)	52.9	65.9	69.6	73.5	75.2	50.82	37.56
GSYİH Büyüme (Sabit Fiyatlar -%)	4.9	0.1	2.2	5.8	2.0	1.10	-3.77
Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari Fiyatlar - \$)	8.814	7.147	7.444	7.809	7.813	5.396	3.956
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort, %)	5.7	5.6	-0.3	3.7	-0.1	4.0	12.4
İthalat	6.6	9.7	9.6	10.7	9.1	9.2	7.0
İhracat	21.3	26.5	23.8	23.9	21.7	11.3	12.6
Nüfus (Milyon)						9.4	9.5
Cari İşlemler Dengesi (milyar \$)						-0.22	-1.42

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve SERKA verilerine göre hazırlanmıştır.

Tablo 4'ten de anlaşılacağı gibi 2012 yılında 1 ABD doları 0,78 Azerbaycan Manat'ına eşit iken, bu oranın 2015 yılı sonunda 1,55 Azerbaycan Manat'ına eşit olması şeklinde değişmiştir. Piyeve ve Başçı(2016)'ya göre söz konusu bu değişimin sebebi olarak Azerbaycan Merkez Bankası yetkilileri “dış ekonomik şokların yoğunlaşması” nedeniyle dalgalı döviz kuruna geçiş ile sonuçlanan bir devalüasyon şeklinde açıklamaktadırlar.

Tablo 4. Amerikan Doları ve Azerbaycan Manatı Kur Değerleri

Tarih	ABD Doları	Manat
2012	1	0,7850
2013	1	0,7842
2014	1	0,7844
21.02.2015	1	1,0500
21.12.2015	1	1,5500
31.12.2015	1	1,5594

Kaynak: Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA)

3.1.1.1. Azerbaycan Dış Ticareti

Tablo 5'i detaylı bir şekilde incelediğimizde Azerbaycan'ın sadece 2003 yılında dış ticaret açığı, diğer yıllarda dış ticaret fazlası olduğu görülmekte ve özellikle 2008 yılında bu fazlalığın 40 milyar dolar seviyelerini aştığı gözlenmektedir. 2007 yılında 6 milyar doların biraz üzerinde olan ihracat, 2008 yılında 47,7 milyar dolara çıkmıştır. Söz konusu bu ihracat miktarının sonraki yıllarda düştüğü görülse bile ithalat tutarlarının altına inmemiştir. Bahsi geçen

yıllardaki ithalat tutarlarının 6 ile 11 milyar dolar arasında sınırlı kalması ile dış ticaret fazlalığı diğer yıllarda da devam etmiştir. Ülkenin ticaret hacmindeki en büyük gerileme 2009 yılında % 64.8 olmuştur. Bu gerilemenin temel sebebini aynı yıl gerçekleşen küresel finans krizinden kaynaklandığı söylenebilir. Küresel krizde ticaret hacminde büyük bir gerileme olsada 2009 yılında 8.5 milyar dış ticaret fazlası gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2002	2.304	1.823	4.127
2003	2.591	2.626	5.218
2004	3.614	3.504	7.118
2005	4.346	4.200	8.547
2006	6.372	5.264	11.636
2007	6.058	5.708	11.766
2008	47.756	7.163	54.919
2009	14.698	6.119	20.818
2010	21.278	6.597	27.875
2011	26.480	9.733	36.213
2012	23.827	9.642	33.469
2013	23.904	10.763	34.667
2014	21.752	9.179	30.931
2015	11.327	9.211	20.538
2016	12.642	7.049	19.691

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Karaca ve Ark (2016) 2008 yılında ki bu muazzam ihracat artışının kaynağı olarak, uluslararası petrol ve doğalgaz boru hatlarının devreye girmesi olduğunu ifade etmektedirler.

Ülkede enerji sektörü dış ticarete en önemli payı oluşturmaktadır. Petrol dışı alanlarda ki sektörlere yapılan yatırımlar her ne kadar artış gösterse de ülkenin dış ticaretinin büyük bir kısmı petrol ve petrol ürünleridir. Özellikle, hukuk ve bankacılık sisteminde yaşanan sorunlar ve yeni fırsatlar ile yatırımların önündeki engeller enerji sektörü dışındaki sektörlerin büyümesinin önündeki en önemli engellerdir (www.ekonomi.gov.tr).

3.1.1.1.1. İhracat

Tablo 6’da yer alan Azerbaycan’ın ihracatındaki ilk on ülkeye bakılacak olunursa 2016 yılı itibariyle ilk sırada % 25.6 ile İtalya’nın yer aldığı, onu % 14.1 ile Almanya, % 8 ile Tayvan, % 7.8 ile Fransa ve % 4.9 ile Çekya’nın takip ettiği görülmektedir. Yine ilgili tabloyu incelediğimizde Azerbaycan’ın söz konusu yıllarda ihracat yaptığı ilk 10 ülke ile olan toplam ihracat tutarında % 20’yi aşan bir oran da azalma gözlenmektedir. Ayrıca Tayvan ve Gürcistan ile ihracatında kayda değer artışlar meydana geldiği, Endonezya’ya olan ihracatında ise % 60’ı aşan oranda daralma olduğu görülmektedir. Tablo 6’da göze çarpan bir diğer önemli husus ise 2014 yılında Azerbaycan’ın ihracatında % 9’luk bir oranla 3. Sırada yer alan Endonezya’nın 2016 yılında % 3.8 ile gerilerde kalmasıdır. 2016 yılı itibariyle ülkenin ihracatındaki genel düşüş bütün ülkelere yansımıştır. Bu düşüşün sebebinin sıvı yakıt ihracatındaki azalmadan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 6. Azerbaycan’ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016	2015/2016 %Değişim
Genel Toplam	26,912	16,449	12,642	-21
İtalya	7,288	4,804	3,233	-33
Almanya	3,177	2,419	1,786	-26
Tayvan	597	224	1,014	352
Fransa	1,808	1,253	982	-22
Çek Cumhuriyeti (Çekya)	1,878	1,048	628	-40
İspanya	962	470	558	19
Portekiz	599	463	504	9
Gürcistan	350	226	495	119
Endonezya	2,421	1,284	483	-62
Rusya	452	441	446	1

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Karaca ve Ark (2016)’na göre ülkenin İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelere ihracatındaki hızlı düşüşün, 2014 yılı başında yürürlüğe giren AB’nin yeni Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS) Yönetmeliğinden kaynaklanmaktadır. Yönetmeliğe göre Dünya Bankası tarafından 3 yıl üst üste üst veya üst-orta gelir grubunda yer alan devletlere tek taraflı tavizlerin uygulanmayacağı kabul edilmiştir.

Tablo 7’de ihracattaki başlıca ürünler incelendiğinde Azerbaycan’ın ihracatı açısından öne çıkan ve en belirleyici unsurların ham petrol, doğal gaz ve petrol yağları olduğu görülmektedir. İhracatının % 90’ına yakını petrol ve doğalgaz

ürünleri oluşturmaktadır. Diğer önemli ihracat kalemleri ise karşımıza kabuklu meyveler, domates ve diğer meyveler olarak çıkmaktadır.

Tablo 7. Azerbaycan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2015/ 2016 Değişim (%)
Genel Toplam	21.752	11.327	12.642	10
Ham petrol	18.405	8.866	10.878	22
Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	325	208	296	42
Petrol yağları ile bitümenli minerallerden elde edilmiş yağlar	1.365	749	285	-60
Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	105	87	119	36
Taze veya kurutulmuş kabuklu meyveler	69	90	95	5.5
Domates (taze/soğutulmuş)	49	58	92	41
Ham, yarı işlenmiş, pudra halinde altın	0	0	85	100
İşlenmemiş alüminyum	80	72	80	11
Diğer meyveler (taze)	72	88	78	-8
Elektrik enerjisi	31	16	49	200

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Tabloda da görüldüğü üzere ihracat gelirinin çok büyük bir kısmını hidrokarbon ürünlerden elde eden Hazar Denizi ülkesi Azerbaycan'da, bu yüksek bağımlılığın etkisiyle petrol fiyatlarındaki sert düşüş 2015 yılında ikinci kez manatın devalüe edilmesine sebep olmuştur. Ülke, Rusya'daki ekonomik krizin dalgalarının eski Sovyet ülkelerini etkilemesi ile birlikte Şubat ayındaki % 25'lik devalüasyonun ardından, manatın sabit kur rejiminde değerini koruyabilmek için merkez bankası rezervlerinin yarısından fazlasını harcamıştır (www.Bloomberg.com).

3.1.1. 2. İthalat

Azerbaycan'ın ithalatına bakıldığında (Tablo 8) 2016 yılı itibariyle ilk sırayı % 21 ile Rusya almakta, Türkiye % 18.2 ile Rusya Federasyonu'nu takip etmektedir. Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun ardından Azerbaycan'ın ithalat yaptığı ülkelerin hacme göre sırasıyla % 7.5 ile İngiltere, % 6.1 ile ABD, % 5.3 ile Almanya, % 4.9 ile Çin, % 4.3 ile İtalya, ve % 3.7 ile İsrail olduğu görülmektedir.

Rusya'nın, gümrüksüz mal ihraç etmesinden ve Sovyet döneminden kalan sistemlerin (demiryolu, ordu vb.) kullanılmasından, İngiltere ve ABD'nin ise petrol yatırımlarından dolayı, ülkenin ithalatında öne çıktıkları görülmektedir. (Karaca ve Ark, 2016, 52).

Tablo 8. Azerbaycan'ın İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016	2015/ 2016 Değişim (%)
Genel Toplam	15,040	10,867	7,049	-30
Rusya	2,144	1,676	1,508	-10
Türkiye	2,875	1,899	1,286	-32
İngiltere	953	1,015	531	-48
ABD	950	477	434	-9
Almanya	1,066	770	375	-51
Çin	645	440	350	-20
İtalya	789	730	301	-59
İsrail	185	130	260	100
Norveç	74	162	229	41
Gürcistan	544	241	153	-36

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Ülkenin ithalatında başlıca ürünleri, 2016 yılı itibariyle % 18 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları, % 10.7 ile demir veya çelikten eşyalar, % 7.3 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar, % 4.9 gemiler, tekneler ve yüzen yapılar ve % 4.3 ile hububat mamulleri oluşturmaktadır. İthalatta ki ürün çeşitliliğinin ihracata oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Azerbaycan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016
Genel Toplam	15.040	10.867	7.940
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	1,964	1,692	1,434
Demir veya çelikten eşya	621	1,236	852
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	618	777	578
Gemiler, tekneler ve yüzen yapılar	82	84	388
Hububat	339	343	345
Plastik maddeler ve bunların parçaları	241	205	281
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	297	152	273
Demir ve Çelik	394	350	266
Demiryolu veya tramvay taşıtları, bunların aksam ve parçaları	713	585	252

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

3.1.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Soydaşlarımızın problemlerini her zaman yakından takip eden Türkiye 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olmuş tüm alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da bilgi birikimini ve devlet tecrübesini kardeş ülke Azerbaycan'la paylaşmaya başlamıştır.

3.1.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

Azerbaycan ve Türkiye'nin stratejik anlamda birbirini tamamlayan bütünü ayrılmaz parçaları olduğu konusunda dünyanın önde gelen stratejik araştırma merkezleri ve nüfuzlu siyaset bilimcileri hemfikirdirler. Dil, din, kültür hususunu bir yana koysak bile, politik, stratejik, ekonomik anlamlarda da her iki ülke birbiri için önemli birer aktördür. Türkiye için Azerbaycan'ın önemi birkaç anlamda özel mahiyet taşımaktadır (Veliyev ve Ark 2012, 29).

Her iki devlet arasında mevcut politik ve ekonomik ilişkiler, onları bölgesel jeopolitiğin temel aktörlerine dönüştürmüştür. Enerji projelerinin gerçekleştirilmesi, Azerbaycan'ın desteği ve aktif katılımı sonucunda mümkün olmuştur. Türkiye'den geçen petrol ve doğalgaz boru hatları aracılığıyla Azerbaycan, hem enerji kaynaklarını dünya piyasasına çıkarmakta hem de merkezi Asya ülkelerinin doğal kaynaklarının taşındığı transit geçiş noktası olmaktadır (Veliyev ve Ark 2012, 29).

Gerek tarihi ve kültürel bağlarımız gerekse milli politikalarımız açısından, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Azerbaycan ile olan ticari ilişkilerimiz artarak günümüze dek devam etmiştir. Bu ilişkiler kapsamında iki ülke arasında dış ticaret hacmi genişlerken karşılıklı yatırım olanakları doğmuş, Türk işadamları ve Türk firmaları Azerbaycan ekonomisinde aktif olarak yer almışlardır (www.mfa.gov.tr).

Firmalarımızın Azerbaycan'daki yatırımları toplamı 9 milyar dolardır. Ülkede 25000'i aşkın kişiye iş imkanı sunan 2600'den fazla Türk sermayeli şirketin yatırımları ağırlıklı olarak telekomünikasyon, bankacılık/sigorta, ulaştırma, gıda ticareti, tekstil, eğitim, mobilya ve inşaat malzemeleri sektörlerine yönelmiştir. Ülkemizde 2015 Aralık ayı itibarıyla Azerbaycan sermayesine sahip 1771 şirket faaliyet göstermektedir (www.mfa.gov.tr).

İki ülkenin dış politikalarında birlikte hareket ederek, dayanışma içerisinde olma ilkesi her zaman için yol gösterici olmuştur. Türkiye kardeş ülke Azerbaycan'ın topraklarının işgal edilmesi olayına Ermenistan ile sınır kapılarını kapatarak tepki göstermiştir. Bir devletin başka bir devlet için üçüncü bir ülkeyle olan sınırını kapatması ikili ilişkiler açısından münasebetlerin benzersiz olduğunun ve başka ülke ilişkileriyle mukayese edilemeyeceğinin bir göstergesi durumundadır (Veliyev ve Ark 2012, 30).

Bu bilgiler ışığında Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerini rakamlar bazında tablo 10 vasıtasıyla incelediğimizde ilk olarak Türkiye lehine bir ticaret fazlası olduğu göze çarpmaktadır. Bu fazla 2000'li yılların başından 2009 yılına kadar düzenli olarak artmıştır. 2009 yılında ise küresel ekonomik krizin olumsuzluklarının yansımaları görülmekle birlikte 2010 ve 2014 yılları arasında da yeni petrol boru hatlarının da devreye girmesiyle bu artışın sürdürüldüğü ve 2014 yılı ve sonrasında ise iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin bir düşüş eğilimine girdiği görülmektedir.

Tablo 10. Türkiye –Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2000	230	95	326
2001	225	78	303
2002	231	64	296
2003	315	122	438
2004	404	135	539
2005	528	272	800
2006	695	340	1,035
2007	1,047	329	1,377
2008	1,667	928	2,596
2009	1,398	752	2,151
2010	1,551	865	2,416
2011	2,064	262	2,326
2012	2,587	340	2,927
2013	2,961	334	3,294
2014	2,876	291	3,167
2015	1,899	232	2,131
2016	1,286	278	1,564

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Tablo 11'i detaylı bir şekilde incelediğimizde Türkiye'nin dış ticaret hacminin Azerbaycan'ın dış ticaret hacmine göre yaklaşık 17 kat daha büyük olduğu, iki ülkenin son üç yılda dış ticaret hacimlerinde azalma meydana geldiği

görülmektedir. Son üç yılda (2014-2015-2016), Türkiye'nin dış ticaret hacminde ki azalma oranlarının (2014 % 0.7, 2015 % 8, 2016 % 3.1), Azerbaycan'a (2014 % 13.8, 2015 % 33.6, 2016 % 4.1) kıyasla daha az olduğu gözlenmektedir.

Yine yıllar itibariyle karşılıklı paylara bakıldığında Türkiye Azerbaycan'ın toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 10.23, 2015 yılında % 10.37, 2016 yılında % 7.94' lük pay aldığı, Azerbaycan'ın ise Türkiye'nin toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 0.79, 2015'te % 0.60 ve 2016'da ise % 0.45 oranlarında pay aldığı görülmektedir. Ayrıca 2016 yılı itibariyle iki ülkenin birbirlerinin dış ticaretindeki paylarının yaklaşık % 25 oranında azaldığı ve mevcut azalmanın her iki ülkenin de dış ticaretinde ki düşüşten ve Azerbaycan'da yaşanan ekonomik gerilemeden (% 3.77) kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 11. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)

	2014	2015	2016
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi	400.000	352.000	341.000
Azerbaycan'ın Dış Ticaret Hacmi	30.931	20.538	19.691
Türkiye'nin Azerbaycan Dış Ticaretindeki Yüzdesi (%)	10,23	10,37	7,94
Azerbaycan'ın Türkiye Dış Ticaretindeki Yüzdesi (%)	0.79	0.60	0.45

Kaynak: TÜİK ve AZSTAT verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

3.1.2.1.1 Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı, Türkiye ürünlerinin Azerbaycan'da tanınmaya başlaması, Türk ihraç ürünlerinin Azerbaycan'ın en önemli ticaret ortaklarından biri olan İran'ın ihraç ürünlerine oranla daha yüksek kalitede olması, Azerbaycan ile Rusya arasındaki Kuzey Kafkas demiryolu hattının aktif olmaması, Türk şirketlerinin Azerbaycan'da şubeler açarak Türkiye'den ithalat yapması ve bu ürünleri iç piyasada pazarlaması gibi sebeplerle 1993'ten bu yana artış eğilimi göstermektedir. Fakat, gümrük vergilerinde ki yüksek fiyatlar iki ülkenin dış ticaretini potansiyelinin gerisinde bırakmaktadır. (Akça 2016, 305, Karaca ve Ark, 2016, 27, www.ekonomi.gov.tr).

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatı 2016 yılı itibariyle 1.286 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat kalemlerine ve oranlarına baktığımızda (Tablo 12), % 11 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları, % 8.5 ile plastik maddeler ve bunların parçaları, % 7.9 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar ve % 5.7 ile

demir veya çelikten eşyalar önemli payı oluşturmaktadır. Tabloda iki ülkenin de dış ticaret hacimlerinde ki genel azalmanın ürünler bazında dağılımı görüldüğü gibi, yine dikkat çeken bir hususta bütün ürünlerde azalma yaşanırken harp mühimmatlarında 2016'da 2015'e oranla % 14.5 oranında bir artış olduğudur. Bu artışın Türkiye'nin son dönemde savunma sanayindeki hamlelerinden kardeş ülke Azerbaycan'ın faydalanmak isteyişinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Yanı sıra, son zamanlarda daha çok önem verilmeye başlanan sağlık hizmetleri alanındaki yatırımlara bağlı olarak hastane ekipmanları ve tıbbi ekipmanlar ile çevre sağlığı konusunda danışmanlık ve müteahhitlik alanında imkânların olduğu ve kükürt, tuz, taş, çimento ve alçı, kağıt ve mamulleri, sabun ve türevleri, sebze ve meyveler gibi pekçok diğer ürünlerde de ihracat potansiyeli bulunduğu değerlendirilmektedir (DEİK, 2013, 18, www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 12. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında Başlıca Ürünler (1.000 Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2015/2016 % Değişim
Genel Toplam	2.874,608	1.898,520	1.285,840	-32
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar; parçaları	345,096	196,350	140,259	-28
Plastik maddeler ve bunların parçaları	269,867	174,477	109,265	-37
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	271,960	148,234	101,511	-32
Demir veya çelikten eşya	240,093	147,838	74,602	-49
Mobilya; yatak takımları, şilteler, yatak yastıkları, minderler ve benzeri eşya	224,338	129,615	62,356	-50
Silahlar ve mühimmat; bunların parçaları ve aksesuarları	65,924	45,461	52,076	15

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

3.1.2.1.2 Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatı

2016 yılı itibarıyla Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatı 278 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalata konu olan ürün kalemlerini Tablo 14 aracılığıyla incelediğimizde 2016 yılında % 29 ile etilen polimerleri (ilk şekillerde), % 16.9 ile işlenmemiş alüminyum, % 12.2 ile elektrik enerjisi ve % 8.6 ile alüminyum

malzemeler sac ve levhaların büyük kısmı oluşturduğu ve ayrıca ürünler bazında ihracattaki düşüşün ithalatta olmadığı görülmektedir. Bu değişim 2016'da Azerbaycan'da yaşanan ekonomik gerilemenin ihracata olumsuz olarak yansıdığı ancak Türkiye'de ki daralmanın ise ithalata olumsuz etkilerinin olmadığı şeklinde açıklanabilir.

Tablo 13. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2015/2016 % Değişim
Genel Toplam	291,283	232,376	278,131	20
Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	69,651	62,550	80,122	28
İşlenmemiş alüminyum	115,925	64,830	47,259	-27
Elektrik enerjisi	-	-	34,090	100
Alüminyum malzemeler sac ve levhalar	1,168	2,657	23,960	802
Asiklik alkoller ve halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış türevleri	15,897	22,574	14,683	-35
Petrol yağları ile bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	24,259	19,593	12,338	-37

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.1.2.2. İki ülke Arasındaki Yatırım ve Müteahhitlik ilişkileri

3.1.2.2.1. Azerbaycan'ın Ülkemizdeki Yatırımları

Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin MUSTAFAYEV, Azerbaycan'ın yurt dışında en fazla yatırım yaptığı ülkenin Türkiye olduğunu bildirmiştir (www.bloomberght.com). 2005-2016 yılları arasında Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırım tutarları yaklaşık 4,8 milyar dolardır (www.ekonomi.gov.tr).

2016 yılı itibarıyla ülkemizde 1.956 adet Azerbaycan sermayesine sahip şirket faaliyet göstermektedir. Türkiye'de ki Azerbaycan sermayeli şirketlerinin başlıca faaliyet alanları, toptan ve perakende ticaret, inşaat, gayrimenkul, kiralama faaliyetleri, ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetleri, imalat sanayi, oteller ve lokantalar, diğer toplumsal, sosyal ve kişisel hizmet faaliyetleri, tarım, avcılık ve ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı, gaz ve su, elektrik ve eğitim hizmetleri, mali aracı kuruluşlardır (www.ekonomi.gov.tr).

Azerbaycan'ın ülkemizdeki en önemli yatırımları Socar Turkey Enerji A.Ş. ve Tanap Doğalgaz İletim A.Ş. tarafından yapılmaktadır (www.ekonomi.gov.tr).

25 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilmesini öngören anlaşmalar imzalandığı ve 2018 yılında faaliyete geçirilmesi planlan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) (Ünlü ve Kabak, 2016, 964) ile gazın 2018 yılında ülkemize 2019 yılında ise Avrupa'ya ulaşması beklenmektedir. TANAP projesinin ilk aşamasında 16 milyar m³ doğal gaz üretilmesi planlanmakta, bunun 6 milyar m³'lük bölümünün Türkiye iç pazarına, 10 milyar m³'lük kısmının ise Avrupa pazarlarına ihracatı öngörülmektedir (Aslanlı 2015, 36). Ülkemizin sahip olduğu jeopolitik avantajı ile bu proje, Türkiye'yi enerji arz güvenliği sorununun çözüm merkezi konumuna taşımış olmasının yanı sıra (Karagöl 2015, 38), gaz alışverişini en fazla Rusya'dan yapan Türkiye'ye alternatif güzergâh yaratırken aynı zamanda enerji güvenliği, istikrarlı sürdürülebilir gaz temin etmesi ve kaynakların çeşitliliğinin sağlanması hususlarında mühim bir hamledir (Erdoğan, 2017, 11, İlder ve Kınık, 2017,193).

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın Türkiye'nin köklü petrol şirketlerinden petkimin yüzde 51'ini satın alması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere farklı bir boyut kazandırmıştır. SOCAR Türkiye'nin en büyük petrokimya şirketi olan petkime 2018 yılına kadar 17 milyar doların üzerinde bir yatırım stratejisi açıklamıştır. Bu yatırımların en büyük payını petrokimya rafinerisi oluşturmaktadır. Şirketin temel hammadde olan ve % 90 dışa bağımlılığı bulunan naftada böylece bu bağımlılık sona erecek hatta nafta ihraç eder hale gelebilecektir. SOCAR'ın Türkiye'deki yatırımları sadece petkimi satın almakla sınırlı değildir. Ayrıca Petkimin kapasitenin artırılması ile dünya standartlarındaki teknolojik altyapı yatırımları hızlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Süleymanov ve Hasanov, 2013, 24).

3.1.2.2.2. Ülkemizin Azerbaycan'daki Yatırımları

Ülkemizin 2005-2016 döneminde Türk firmaları tarafından Azerbaycan'a yapılan doğrudan yatırım tutarı 5,5 milyar dolar olmuştur. Yatırımlarımızda önde gelen sektörler bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri, gıda, meşrubat ve tütün ürünleri sanayi ve inşaatır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO): TPAO Azerbaycan'da, ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) (%6,75), Şah Deniz (%19) ve Alov

(%10) projelerinde yer almaktadır. TPAO ayrıca, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Hattı Projesinde %6,53, Şah Deniz gazını Gürcistan-Türkiye sınırına taşıyan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise %19 hisseyle yer almaktadır. Turkcell ile ortak olarak kurulmuş olan Azertel A.Ş., Azerbaycan'daki ilk GSM operatörü olan Azercell'i kurmuştur. Azerbaycan'da The Coca-Cola Company (TCCC) markalarından oluşan gazlı ve gazsız içeceklerin üretim, satış ve dağıtımını gerçekleştiren Azerbaijan Coca-Cola Bottlers (ACCB) 1994 yılında kurulmuş, 80'i aşkın tat ve paket seçeneğini tüketicilerine sunmaktadır. Coca-Cola İçecek ACCB şirketinde %99,86 oranında ortaklığa sahiptir. Azerbaycan'da petrol dışı sanayi kuruluşları sınıfında gerçekleştirilen ilk ve en büyük doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından biri olan ACCB Bakü fabrikası ile yaklaşık 9 milyonluk bir nüfusa hizmet vermektedir (www.ekonomi.gov.tr).

3.1.2.2.3. İki Ülke Arasındaki Müteahhitlik İlişkiler

Sovyetlerin dağılışından sonra ülke bir yenilenme süreci içerisine girmiş, bu sebeple müteahhitlik sektörü için cazip bir ortam olmuştur. Son iki yıldır bir durgunluk yaşanmasına rağmen yol, konut, köprü, içme suyu, iş merkezi, otel, gibi projeler hali hazırda devam etmektedir.

Müteahhitlik, inşaat, dekorasyon ve malzeme satışı alanlarında faaliyet gösteren Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre % 11'dir (Aras ve Elçinov, 2012, 90). Türk firmaları, Başkanlık sarayları, Milli Meclisin restorasyonu ve ek binasının tamamlanması, hava alanı inşası, enerji nakil hatları yol, su, elektrik gibi Azerbaycan müteahhitlik hizmetleri sahalarında çok önemli projeler gerçekleştirmiş olsalar da hali hazırda daha ziyade yarım kalan projelerin tamamlanması işleriyle meşgul olmaktadır. Türk Müteahhitlik firmaları Azerbaycan'da bugüne dek yaklaşık 12 milyar dolar değerinde 363 adet proje yürütmektedirler. Diğer yandan, Azerbaycan müteahhitlik sektöründe yerli firmaların kendi içlerinde kazandıkları tecrübe ile belirli işleri doğrudan üstlenebildikleri görülmektedir. Bunların yanı sıra belirli grupların tekel oluşturarak ihalelerde etkili oldukları da bilinmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

Türk işadamlarının bundan sonraki süreçte daha çok yerli firmalarla iş birliği oluşturarak iş alma kabiliyetlerini devam ettirmelerinin daha doğru bir yaklaşım

olacağı düşünülmektedir. Petrol ve Doğalgaz ticaretinin artmasına paralel olarak, ticarete çeşitliliğin kazandırılması açısından Azerbaycan devletinin bundan sonraki devrede daha çok alt yapı, su, yol, elektrik gibi inşaat işlerine önem göstermesi beklenmektedir. Diğer taraftan, inşaat sektörünü hizmet ticareti yanında tedarik mekanizmasını desteklemesiyle de değerlendirmek gerekmektedir. Türk inşaat malzemeleri piyasada haklı bir imaja sahip olduğundan, Azerbaycan'ın ithalatında ve Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında inşaat malzemeleri önemli bir paya oluşturmaktadır (www.ekonomi.gov.tr).

3.1.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren iki ülke arasında ki ilişkiler bir millet iki devlet anlayışının da etkileriyle hep yüksek seviyede gerçekleşmiş olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ticaret hacimlerine ve toplam dış ticaret hacimlerindeki paylarına bakıldığında Türkiye ile Azerbaycan arasında ki ticari ilişkilerde çözülmesi ve düzeltilmesi gereken sorunların olduğu açıkça görülmektedir. Vize ve gümrük vergisi sorunları, Azerbaycan'da KDV'nin tahsil mekanizmasının etkin olmayışı, Azerbaycan'da banka kredilerinde ki yasal düzenlemelerin yetersizliği, iki ülke arasında işadamlarının problemlerine çözümler üretecek bir Tahkim Müessesesinin olmayışı, Ticaret Kanunu, Banka Faaliyeti Hakkında Kanun, Borçlar Kanunu gibi dış ticaret açısından önemli olan hukuki konularda boşlukların bulunması, Taahhüt alanında proje finansmanının temini noktasında yaşanan bazı zorluklar, Azerbaycan perakende sektöründe uygulanarak ve faturasız satışın da teşvik edildiği sadeleştirilmiş vergi sistemi gibi sorunlar ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemektedir (İncekara, 2010,20).

Ayrıca, Azerbaycan ile olan ilişkilerimizde direk karayolu bağlantımızın olmaması bu ülke ile olan ilişkilerimizi özellikle de ekonomik ve ticari ilişkilerimizi zaman zaman zora sokmakta ve diğer ülkelere (Rusya ve İran) göre dezavantaj sağlamaktadır. Karayolu bağlantısı sağladığımız Gürcistan'ın koyduğu yüksek vergiler ve İran'ın getirdiği tonaj sınırlamaları ile kamu görevlilerinin menfaat temini amacıyla özel sektör üzerinde kurduğu baskılar ve bazen pazar ekonomisinin

mantığıyla çelişen bazı yasalar ve uygulamalar bu ülkede işadamlarımızın rekabet şartlarını zorlaştırmakta ve bu ülkeye olan ilgilerini azaltmaktadır (Oğan, 2001, 77).

Türkiye ve Azerbaycan arasında yaşanan ilişkilerde meydana gelen sorunların çözümü ile daha geniş çaplı işbirliği ve ilişkilerin temini maksadıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin hükümet organlarında çalışan uzmanlar, bilim insanları, bağımsız uzmanlar ve işadamlarının katılımıyla bir komisyonun oluşturulması uygun olacaktır. Bu komisyon tarafından ilişkilerde alınan mesafe tüm yönleriyle ve tarafsız bir şekilde incelenmeli, bu bağlamda iki kardeş ülke arasındaki ilişkilerde duraksamaya neden olan engeller tespit edilmelidir. Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığına ilişkin çok yönlü faaliyet programı hazırlanmalı ve yıllara göre gerçekleştirme mekanizması oluşturulmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Bu program aynı zamanda özü itibarıyla, Türkiye- Azerbaycan ilişkilerini genişleterek Türk devletleri arasında dostluk, kardeşlik ve işbirliğini güçlendirme programı olmalıdır (Mesimov, 2001, 283).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi ve karşılıklı yatırımlar ilk yıllara nispeten yükseliş gösterse de, yaşanan küresel ekonomik kriz akabinde güvenli liman arayışlarının arttığı bir dönem de iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki azalış ekonomik ilişkinin tam anlamıyla potansiyelini yakalayamadığını da teyit etmektedir (Süleymanov ve Aras, 2012, 12). Kafkaslarda kalıcı ve güçlü barışın temel dayanağı Türkiye, Azerbaycan ve diğer bölge ülkelerinin arasındaki karşılıklı kazancın artırılmasını esas alan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesidir. Kafkasya bölgesi ekonomik ilişkilerinin geliştirilerek, Orta Asya Türk Cumhuriyet'lerini içine alacak şekilde verimli bir entegrasyona dönüştürülmesi, bir bütün olarak toplumsal ilişkileri güçlendireceği gibi bölge ve dünya barışına da katkı sağlayacaktır.

Bu anlamda alınabilecek en önemli kararların başında Türkiye Azerbaycan ve diğer ilgili ülkeler arasındaki ekonomik iş ve işlemleri engelleyen faktörleri ortadan kaldırmaktır (İncekara, 2010, 23).

Söz konusu bu engelleyici faktörler ve çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir:

- İki ülke hükümetleri tam anlamda uyumluluğun yakalanabilmesi için tüm sektörlerde garantör bir konumda rol almanın yanı sıra kamu ve özel sektörü teşvik edici bir unsuru da bünyelerinde barındırmalıdır.
- Ekonomik Entegrasyon ve beklenen uyumun gerçekleşmesi, denetlenebilir ve yenilenebilir süreçlerin temini için tam anlamıyla etkin çalışan üst kurulların oluşturulması
- Aktif büyüklük, kredi potansiyeli ve nitelikleri bakımından daha yetkin olan Türk bankacılığı Azerbaycan da çalışan Türk şirketlerine daha uygun koşulda nakdi veya gayri nakdi kredi sağlama konusunda daha fazla önem vermeli ve istekli olmalıdır.(Öte yandan, Türk işadamlarının, Azerbaycan'daki nispeten ucuz işçi gücü ve düşük üretim masraflarından yararlanarak üretimlerini burada kurmaları ve Azerbaycan üzerinden Orta Asya ve diğer bölge ülkelerine mallarını ihraç etmeleri de yararlı olacaktır)
- Her iki ülke özelleştirme ve kamu ihalelerinde karşılıklı olarak daha fazla aktif katılım göstermelidirler.
- Standartlaşma ve sertifikalaşma sistemleri birbirlerine yaklaştırılmalı ve iyileştirilmelidir.
- Lojistikle ilgili işbirliği arttırılmalı ve iki ülke arasındaki ticarete üçüncü ülkelerin ipoteği anlamına gelen diğer ülkelere transit sınır geçişleri azaltılmalıdır.

3.1.2.4. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukusal Düzenlemeler

Globalleşen dünyada, ayakta kalabilmenin yolu, bölgesel işbirliğinin arttırılarak, yeni politik ve ekonomik ilişkilerin, karşılıklı yararlılık prensibi temelinde kurulmasından geçmektedir. Bunun en iyi göstergesi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişim eğilimidir (Veliyev ve Ark, 2012, 40).

Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren , tarihi, kültürel ve coğrafi değerleri ile birbirine bağlı olan iki ülke arasında, ekonomik ilişkilerin hukuki temellerini meydana getiren 200 dolayında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokol imzalanmıştır.

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 01.11.1992 tarihinde imzalanan “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” kapsamında yürütülmektedir.

Ayrıca Özellikle yandan yatırımcılar açısından büyük önem taşıyan “Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” 09.02.1994’te, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma” 09.02.1995 yılında imzalanmıştır (Aras ve Süleymanov, 2012, 79).

Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli araçlardan birisi olan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Birinci Dönem Toplantısı 25–26 Şubat 1997 tarihlerinde Ankara’da 2. Dönem Toplantısı 29–30 Mart 2001 tarihinde Bakü’de ve 3. Dönem Toplantısı 12–14 Nisan 2005 tarihinde Ankara’da, KEK 4. Dönem Toplantısı ise 27–28 Temmuz 2006 tarihinde Bakü’de, 5. Dönem protokol 11.04.2008 tarihinde Ankara’da, 6. Dönem protokol ise 22 Ocak 2011 tarihinde Bakü’de imzalanmıştır (DEİK, 2012, 10).

İki ülke arasında imzalanan önemli ekonomik iş birli anlaşmalarını daha net irdeleye bilmek için aşağıdaki tablo 10 hazırlanmıştır.

Tablo 14. Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşmaları

No	Belge adı	Yeri ve tarihi
1	İki Ülke Arasında Turizm Sektöründe İşbirliği Anlaşması	Ankara, 2 Kasım 1992
2	İki Ülke Arasında Uzman Personelin Hazırlığı ile İlgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
3	İki Ülke Arasında Ticari-Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma	Ankara, 2 Kasım 1992
4	İki Ülke Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İşbirliği ile ilgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
5	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile ilgili Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
6	Tarım Sektöründe Teknik, Ekonomik ve Bilimsel, İşbirliği Protokolü	Ankara, 9 Şubat 1994
7	Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma Dair Protokol	Ankara, 9 Şubat 1994
8	İki Ülke Arasında Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi’nin Oluşturulması ile İlgili Ortak Beyanname.	İstanbul, 15 Eylül 2010
9	İki Ülke Arasında Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi ile İlgili Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994

10	İki Ülke Arasında Ekonomik İşbirliği ile ilgili Memorandum	Bakü, 8 Aralık 1995
11	Azerbaycan Doğalgazının Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma	Ankara, 12 Mart 2001
12	Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası ve Türkiye Bankası Düzenlenme ve Denetleme Ajansı Arasında Banka Denetimi Sektöründe Anlaşma Memorandumu	7 Eylül 2005
13	İki Ülke Arasında Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı	Bakü, 6 Kasım 2007
14	Türkiye Cumhuriyeti Sermaye Piyasası Kurulu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Menkul Değerleri ile İlgili Devlet Komitesi Arasında İşbirliği ve Bilgi Alışverişi ile İlgili Anlaşma Memorandumu	Ankara, 13 Temmuz 2010
15	İki Ülke Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım ile İlgili Anlaşma	Bakü, 16 Ağustos 2010

Kaynak: Veliyev ve Ark.

Küreselleşmenin sonucu ortaya çıkan yeni eğilimler yüzyıllar boyunca tarihi zorunlulukların etkisiyle parçalanmış, birbirinden ayrı bırakılmış Türk Dünyası ülkeleri için kaçırılmış fırsatların gündeme getirilmesi için yepyeni olanaklar doğurmuştur. Küreselleşmenin önemli bir yönü de, bölgeselleşmedir (Veliyev, 2009, 104).

Türk Dünyasının bölgeselleşebilmesi adına ve Türkiye'nin Kafkasya ile entegrasyonunu tam anlamıyla sağlayabilmesi için Azerbaycan'la yapılan bu anlaşmalar ayrıca önem arz etmektedir.

3.2. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.2.1. Kazakistan Ekonomisine Genel Bir Bakış

Kazakistan doğal kaynak açısından dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Hidrokarbon kaynakları bakımından eski SSCB ülkeleri arasında Rusya'dan sonra ikinci sırada yer alan Kazakistan bu özelliği sayesinde dünya enerji pazarının başlıca aktörlerinden birisi konumundadır (DEİK, 2012, 4). Geniş petrol ve doğalgaz yataklarının yanı sıra birçok çeşit maden ve metal kaynaklarına sahip olan ülke, tarım ve hayvan yetiştiriciliği bakımından da büyük potansiyele sahiptir (Bulut, 2015, 57). Ayrıca, ülkede metalurji, ağır sanayi için gerekli makine ve makine ekipmanı, petrokimya, tarımsal ürünleri işleme ve tekstil alanında gelişmiş bir sanayi alt yapısı vardır. Sovyet tipi planlı ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında Sovyetler Birliği'nin eski cumhuriyetleri gibi Kazakistan'da çeşitli ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Hemen bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Sovyetler Birliği'nin uzun süren merkezi planlı ve dışa kapalı modelinden vazgeçerek, Batı tipi piyasa mekanizmasının hâkim olduğu dışa açık bir modele geçmeye çalışmıştır. Ancak geçiş döneminin başlangıç aşamasında, üretimde ve insanların yaşam standartlarında ani bir düşüş yaşanmıştır (Güngör 2016, 511).

1990'lı yılların başlarından itibaren sosyo-ekonomik krizden çıkmak için Kazakistan'da çok yönlü bir ekonomiyi kurma ve serbest pazara geçme yönünde gerçekleştirilen reformlar Kazakistan'ın küresel yatırımcılar açısından cazip bir yatırım alanı olarak görülmeye başlamasını ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde ilk sıralara yükselmesini sağlamıştır. Bunu takip eden süreçte Kazakistan Avrupa ülkeleri ve ABD tarafından BDT içinde tek 'piyasa ekonomisi' olarak adlandırılmaya başlamış ve uluslararası yatırım değerlendirme kuruluşları (Moody's gibi) tarafından yine BDT ülkeleri arasında en yüksek derecede ilgiye mazhar olmuştur. Böylece Kazakistan'ın 90'lı yılların ortalarında maruz kaldığı kriz ortadan kalkmıştır (Dikkaya ve Bora, 2006, 111). Uygulanan reformların başarıyla sonuçlanması, 2001 yılında Kazakistan'ı BDT ülkelerinde ilk piyasa ekonomisine sahip ülke konumuna getirmiştir (Aizhan ve Diana, 2013, 24)

Ülkede 1999-2010 yılları arasında yaşanan ekonomik büyüme istihdam artışını tetiklediği gibi yaşam standartında da artış oluşturmuştur. İşsizlik oranı 1999

yılında % 13,5 iken, 2010'a gelindiğinde % 5,8'e düşmüştür. Ülke Amerikan Doları bazında Rusya haricinde BDT içerisinde en yüksek kişi başı GSYİH ve aylık ücretlere sahip ülke konumundadır.

Ekonomide yaratılan katma değer büyük bir bölümü enerji sektöründen kaynaklanmaktadır. Petrol üretimi ülkenin batısındaki Hazar Denizi'ne yakın bölgelerde yoğunlaşmıştır. Ağır sanayi sektörü ülkenin kuzeyinde konumlanmış olup, bu bölgede nüfusun çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır. Eski kolektif çiftliklerde gerçekleştirilen hububat üretiminin büyük çoğunluğu da ülkenin kuzeyinde yapılmaktadır. Ülkenin güneyinde de bir miktar petrol bulunmakla birlikte bu bölgede daha çok tarımsal üretim gerçekleştirilmektedir (Dukembayeva, 2011, 157).

Ayrıca Kazakistan'ın küresel finans krizinin etkisiyle 1 Mart 2009 tarihinde sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçmesiyle para birimi olan Tenge devalüe edilmiş ve 2008 yılındaki ortalama değerine kıyasla yaklaşık % 20 değer kaybetmiş ve yaklaşık olarak 1 ABD Doları'nın 150 Tenge'ye eşit olduğu kurdan işlem görmeye başlamıştır (Konca, 2012, 7).

Mart 2014'te ise 1 ABD Dolar'ı 185 Tenge'ye ve Temmuz 2015'den 2016 Ocak sonuna kadar geçen sürede ise 185 Tenge'den, 391 Tenge'ye yükselmiştir. 2017 Ağustos sonu itibariyle 1 ABD Dolar'ı 331 Tenge civarında seyretmektedir (www.isyatirim.com.tr).

Görüldüğü üzere küresel finans krizi sonrası dünyada tekrar güçlenmeye başlayan ABD Dolar'ı 2009 yılı itibariyle Tenge karşısında da değer kazanmış ve bu artış son 8 yıl itibariyle iki katından fazla bir noktaya ulaşmıştır. Kazakistan ekonomisine genel olarak değindikten sonra rakamlar itibariyle temel ekonomik görünümüne bakmak için aşağıdaki tablo 15 hazırlanmıştır.

Günümüzde 17.6 milyon nüfusa sahip Kazakistan'da GSYİH 128.1 milyar Amerikan dolarıdır. 2016 yılında büyüme oranı % 1.2 olan ülkede yine aynı yıl ihracat 36.8 milyar Amerikan doları, ithalat ise 25.2 milyar Amerikan doları olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına GSYİH'da 7138 Amerikan doları ile incelediğimiz beş Türk Cumhuriyeti içinde en yüksek kişi başına GSYİH'ya sahip ülkedir.

Tablo 15. Temel Ekonomik Görünüm

GSYİH (Milyar ABD\$)	128.1	Nüfus artış hızı (%)	1.17
İşsizlik Oranı (%)	5.0	Uluslararası rezervler (Milyar ABD\$)	28
Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	1.2	Kişi Başına GSYİH (ABD\$)	7.138
İhracat (Milyar ABD\$)	36.8	Dış borç (Milyar ABD\$)	152.8
Nüfus (milyon)	17.6	Enflasyon Oranı (%)	6.6
İthalat (Milyar ABD\$)	25.2	KTSFS	600

Kaynak: Ekonomi ve Dışişleri Bakanlıkları verilerine göre hazırlanmıştır.

3.2.1.1 Kazakistan'ın Dış Ticareti

Kazakistan'ın dış ticaret işlemlerine 2011 yılından 2016 yılına kadarlık bir süre itibariyle baktığımızda her yıl dış ticaret fazlası vermesinin yanı sıra göze çarpan önemli bir hususta 2014 yılı itibariyle ihracat ve ithalat hacimlerindeki azalış nedeniyle toplam dış ticaret hacmindeki azalıştır. Öyle ki 2014 yılında 120,7 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2016 yılında 62 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir. Bu gerileme hemen hemen %50 civarında olmuştur. Ayrıca aynı yıllar için ihracat yaklaşık %54 ve ithalat ise yaklaşık %39 civarında azalmıştır.

Tablo.16. Kazakistan'ın Dış Ticareti (Milyar Dolar)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	88,1	92,3	82,5	79,4	45,9	36,8
İthalat	38,0	44,5	48,9	41,3	30,6	25,2
Hacim	126,1	136,8	131,4	120,7	76,5	62,0
Denge	50,1	47,7	33,6	38,1	15,3	11,6

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Ham petrol fiyatlarının 2014 ortalarında 100 ABD Doları seviyelerinden yıl sonuna kadar 50 ABD Doları seviyelerine gerilemesi (tr.investing.com), 2014-2016 yılları arasında Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz gelirlerinin yaklaşık üçte bir oranında azalmasına sebep olmuş, bu bağımlılıktan kurtulabilme adına hükümetin maliye politikalarını yeniden gözden geçirmesini gerekli hale getirmiştir. Kazakistan ekonomisinde maliye politikası uygulamalarında, petrol ve doğalgaz gelirlerine dayanan modelden gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesine dayanan yeni bütçe modeline bir dönüşüm süreci yaşanmıştır (Makhanov, 2017, 1).

Özetle yukarıda ifade edilen gerek Tenge'nin devaüle olması, gerekse ülkenin dış ticarete petrol ve ana metaller sektörlerine bağımlılığı ve bu ürünlerin dünya fiyatlarındaki dalgalanmalarından önemli oranda etkilenmesinin, mevcut gerilemenin temel sebepleri olduğu söylenebilir.

3.2.1.1.1. İhracat

Tablo 17'yi detaylı bir şekilde incelediğimizde Kazakistan'ın İhracatında Azerbaycan'ın ihracatındaki gibi ilk sırayı % 20.3 ile İtalya almaktadır. İtalya'yı % 11.4 ile Çin, % 9.5 ile Rusya, % 8.7 ile Hollanda, % 7.3 ile İsviçre ve % 4.9 ile Fransa takip etmektedir.

Tablo 17. Kazakistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	79,460	45,956	36,776
İtalya	16,052	8,136	7,475
Çin	9,799	5,480	4,215
Rusya	6,389	4,548	3,509
Hollanda	8,724	4,981	3,256
İsviçre	4,539	2,659	2,688
Fransa	4,690	2,681	1,798
İspanya	2,363	1,219	992
Özbekistan	1,084	942	923
Ukrayna	1,673	1,174	911
İngiltere Birleşik Krallığı	631	829	891

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Ülkenin ihracatında başlıca ürünleri tablo 18 vasıtasıyla incelediğimizde de toplam ihracatın % 75'e yakını petrol ve türevlerinden oluştuğu ve toplam ihracatı etkileyebilecek bir çeşitliliğin bulunmadığı görülmektedir. Ülkenin ihracatında ilk sırada yer alan İtalya'ya olan ihracatın % 99 oranında petrol ve türevlerinden oluşması (www.trademap.org) ülkenin bu sektöre olan bağımlılığını daha da gözler önüne sermektedir. Elbette ki bu durum ülke ekonomisi ve dış ticaret dengesini dünya fiyatlarındaki değişmeler karşısında savunmasız halde bırakmaktadır.

Tablo 18. Kazakistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Toplam	79,460	45,956	36,776
Ham petrol	53.627	26.773	19.378
Rafine edilmiş bakır ve alaşımları (ham)	1.712	1.920	1.824
Radyoaktif kimyasal elementler ve radyoaktif izotoplar	2.083	2.348	1.772
Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	3.297	2.385	1.739

Ferro alyajlar	1.840	1.357	1.400
Petrol yağları	2.977	1.384	813
Buğday ve mahlut	960	689	685
İşlenmemiş, yarı işlenmiş veya pudra halinde gümüş	463	482	585
İşlenmemiş çinko	588	576	552
Buğday unu/mahlut unu	562	494	505

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Konca (2012)'ya göre Kazakistan dış ticaretinin yönünü eski SSCB ülkeleri dışındaki ülkelere çevirmesinde, ülkenin dünyanın önde gelen devletlerine yaptığı petrol ihracatından kazandığı yüksek gelirler önemli rol oynamaktadır (Konca, 2012, 17).

2002 yılında Rusya'yla yılda 15 milyon ton petrolün Atrau-Samara ve 2,5 milyon ton petrolün ise Mahaçkala-Novorossisk boru hatlarından ihracatını sağlayan bir anlaşmaya imza atan Kazakistan, yine 2002 yılında Rusya ve Kuzey Hazar Denizi'ndeki üç tartışmalı petrol sahasının ortak olarak geliştirilmesi üzerinde anlaşmaya varmıştır. Ayrıca 2002 yılı sonbaharında ise Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu yıllık 28 milyon ton olan kapasitesini 67 milyon tona çıkarmayı hedeflediğini açıklamıştır (www.ekonomi.gov.tr).

Kazakistan ve Çin arasında 2004 yılında imzalanarak 2006 yılında işletmeye açılan 962 km uzunluğundaki boru hattı Kazakistan'ın Atasu bölgesinden başlayıp Çin'in Alaşankou bölgesinde sonlanmaktadır. Söz konusu boru hattı, ülkenin petrol ihraç kapasitesini önemli ölçüde artırarak ve ekonomik büyümede önemli katkılar oluşturmuştur (www.ekonomi.gov.tr).

3.2.1.1.2. İthalat

Ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük bir kısmı petrol ve doğal gaz sektörlerinde yoğunlaştığından, tüketim malları açısından üretim iç tüketimi karşılayacak seviyede bulunmamaktadır. Sermaye ve tüketim malları üreticilerinin çoğunluğu ise fiyat ve kalite bakımından ithal malları ile rekabet edebilir düzeyde değildir. Açık ve geniş sınırlardan dolayı ülkeye çok sayıda ucuz ve kaçak mal girişi yapılmaktadır. Ülkenin yatırımlarını petrol sektörü ve üretiminde artırıyor olması sermaye ve tüketim mallarının ithalatında gerçekleşen artışın diğer bir önemli nedenidir (www.ekonomi.gov.tr).

Kazakistan'ın dış ticaretini daha detaylı olarak görebilmek ve ithalatındaki ilk on ülkeyi incelemek için tablo 19'a baktığımızda, 2016 yılı itibariyle ilk sırayı % 36.1 ile Rusya'nın aldığı, onu sırasıyla % 14.2 ile Çin, %5.1 ile Almanya ve % 5 ile ABD'nin takip ettiğini görmekteyiz. Tabloda dikkati çeken en önemli bir hususta, ülkenin ithalatındaki aslan payının Rusya tarafından alındığıdır.

İthalattan en fazla payı Rusya'nın almasında, iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler ve anlaşmalar ile geçmişten gelen ticari ve siyasi bağların günümüzde de korunuyor olması önemli rol oynamaktadır. Rusya-Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında 2010 yılında yapılan gümrük birliği de ticarete büyük önem taşımaktadır. (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 19. Kazakistan'ın İthalatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	41,295	30,568	25,175
Rusya	13,808	10,529	9,130
Çin	7,368	5,086	3,671
Almanya	2,009	1,822	1,336
ABD	1,994	1,484	1,280
İtalya	978	1,081	795
Fransa	957	517	627
Türkiye	1,015	739	624
Özbekistan	1,014	725	588
Japonya	925	585	553
Güney Kore	1,067	607	453

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Bu ithalata konu olan başlıca ürünleri (Tablo 20) incelediğimizde % 17.4 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları, % 9.5 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar, % 7.6 ile demir veya çelikten eşyalar, % 6 ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler ve % 4 ile demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarları gibi ürünlerin önemli ihraç kalemleri olduğu gözlenmektedir.

Tablo 20. Kazakistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler(Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Toplam	41,295	30,568	25,175
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	6,852	5,600	4,397
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	3,976	3,068	2,428
Demir veya çelikten eşya	2,524	2,584	1,958
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	2,319	1,681	1,516
Demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarı	4,401	2,021	1,108
Plastik maddeler ve bunların parçaları	1,485	1,093	980
Eczacılıkla ilgili ürünler	1,420	1,222	961
Optik, fotografik, ölçme ve kontrolde kullanılan, hassas tıbbi veya	1,120	794	748

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

3.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye, Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ortak tarihi, kültürel ve manevi bağlar ilişkilerimizin süratle geliştirilmesine temel teşkil etmiştir. Bağımsızlığını kazanmasının ardından Kazakistan ile imzalanan çok sayıda anlaşma ve protokolle çeşitli alanlardaki ilişkilerimizin ve işbirliğimizin esasları düzenlenmiştir. Ülkemiz ile Kazakistan arasındaki siyasi ilişkilerin ulaştığı düzeye paralel olarak Kazakistan ülkemizin bölgedeki en önemli siyasi ve ekonomik ortaklarından biri haline gelmiştir (www.mfa.gov.tr).

3.2.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

İki Ülkenin ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi 1991'deki bağımsızlığın kazanılmasının hemen sonrasına rastlamaktadır (Ersungur ve ark, 2007, 295). Türkiye'nin Kazakistan'la olan tarihi ve kültürel bağları iki ülke arasındaki ticari ilişkiye de yansıyor, Kazakistan Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde en fazla yatırımlarının bulunduğu ülkelerden biri olmuştur. Öyle ki Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle ülkeye ilk giren iş adamları Türkler olmuştur. Ticaret, telekomünikasyon, otel işletmeciliği, süpermarket işletmeciliği, müteahhitlik, petrol ürünleri ve gıda imalatı gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren

Türk iş adamlarının yatırımları her geçen gün artmaktadır. Ayrıca Türkiye, Kazakistan'da maden çıkarma sektöründe faaliyet gösteren 10 büyük yatırımcı ülkeden biridir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), ülkedeki en büyük Türk yatırımcısı olarak adından söz ettirmektedir. Kazakistan ülke içerisindeki yeni yapılanmasıyla Türk inşaat sektörü için vazgeçilmez bir fırsat sunmaktadır (Taldybayeva, 2012, 91).

Türkiye ve Kazakistan arasındaki dış ticaret tablo 21'de incelendiğinde 2005-2008 yılları arasında (2006 % 66, 2007 % 40, 2008 % 36) sürekli bir artış eğilimi olduğu, 2009'da küresel krizden kaynaklı olduğu düşünülen % 38'lik bir azalmanın yaşandığı ve 2010-2012 yıllarında (2010 % 40, 2011 % 20, 2012 % 12) artışın devam ettiği görülmektedir. 2013-2016 yılları arasında ise (2013 % 6, 2014 % 17, 2015 % 37, 2016 % 8) düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Bu düşüşün ise her iki ülkenin de toplam dış ticaretlerindeki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 21. Türkiye – Kazakistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2005	459.9	558.9	1.018.8
2006	696.8	993.7	1.690.6
2007	1.079.9	1.284.0	2.363.9
2008	890.6	2.332.0	3.222.6
2009	633.4	1.348.9	1.982.3
2010	818.9	2.471.0	3.289.9
2011	947.8	3.020.0	3.967.8
2012	1.068.6	3.371.0	4.439.6
2013	1.039.4	3.106.1	4.145.5
2014	977.5	2.453.4	3.430.9
2015	750.0	1.389.6	2.139.7
2016	624.5	1.334.5	1.959.1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

2016 yılı toplam ihracatı 142 milyar dolar olan Türkiye'nin Kazakistan ile olan ihracatı 624.5 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bu ticaretin % 0.44'ünü oluşturmuştur. Türkiye'nin aynı yıl ithalatı ise 200 milyar dolar civarında seyrederken Kazakistan ile yapılan ticaret 1334.5 milyon dolar ile bu ticaretin % 0,67'sine tekabül etmektedir.

2014-2016 yılları arasında iki ülkenin dış ticarete karşılıklı paylarını incelediğimizde, Türkiye'nin Kazakistan'ın toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 2.84, 2015 yılında % 2.79, 2016 yılında % 3.15'lik pay aldığı, Kazakistan'ın ise Türkiye'nin toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 0.85, 2015'te % 0.60 ve 2016'da

ise % 0.57 oranlarında pay aldığı görülmektedir. Oranlara bakıldığında iki ülkede birbirine ekonomik katkılar yapmış olsa da seviyenin dış ticareti etkileyecek bir pozisyonda olmadığı söylenebilir.

Tablo 22. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)

	2014	2015	2016
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi	400.000	352.000	341.000
Kazakistan'ın Dış Ticaret Hacmi	120,700	76,500	62,000
Türkiye'nin Kazakistan Dış Ticaretindeki Yüzdesi	2.84	2.79	3.15
Kazakistan 'ın Türkiye Dış Ticaretindeki Yüzdesi	0.85	0.60	0.57

Kaynak: Tük ve Ekonomi Bakanlığı verilerine göre hazırlanmıştır.

3.2.2.1.1 Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı

Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatını incelediğimizde başlıca ürünlerin 2016 yılı itibariyle toplam ihracata oranla % 16 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları, % 9.6 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar, % 8.1 ile örme veya tığ işi kıyafetler ve giyim eşyası eşyaları, % 6.4 ile giysi ve giyim aksesuarları, örme veya tığ işi olmayan eşyalar, % 6.4 demir veya çelikten eşya ve % 4.6 ile mobilya; yatak takımları, şilteler, yatak yastıkları, minderler ve benzeri doldurulmuş mobilyalar olduğu görülmektedir.

Tablo 23. Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	977.5	750.0	624.5
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	178	124	99
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	113	69	60
Örme veya tığ işi kıyafetler ve giyim eşyası eşyaları	54	53	51
Giysi ve giyim aksesuarları, örme veya tığ işi olmayan eşyalar	52	47	40
Demir veya çelikten eşya	71	53	39
Mobilya; yatak takımları, şilteler, yatak yastıkları, minderler ve benzeri doldurulmuş mobilyalar	70	44	29
Alüminyum ve bunların parçaları	18	19	29
Plastik maddeler ve bunların parçaları		45	27
Demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarı	86		

Optik, fotografik, , ölçme ve kontrolde kullanılan, hassas tıbbi veya cerrahi cihazlar	42	15	17
Ayakkabı, pantolon ve benzeri şeyler; bu gibi eşyaların parçaları	16	37	14
Taş, sıva, çimento, asbest, mika veya benzeri maddeler	15	11	13

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

İhracatta mekanik cihazların ve tüketim malzemelerinin yanı sıra demir-çelik ve inşaat malzemelerinin yoğunlukta olmasının, Kazakistan'ın hızlı bir şekilde yapılaşıyor olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Ayrıca ihracat potansiyeli olan başlıca sektör ve ürünler olarak sanayi ürünleri, tarım ve gıda sanayi ürünleri, dondurmalar, şekerli ve çikolatalı mamuller, bulgur, irmik, zeytinyağı ve mamulleri, inşaat malzemeleri, meyve ve sebze suyu konsantreleri, inşaat ve maden makineleri, konserve meyve ve sebzeler, oto yan sanayi ürünleri unlu mamuller, çay, ambalaj malzemeleri, margarin, tıbbi cihazlar ve ilaçlar, mobilyalar, gıda işleme ve paketleme makineleri, elektrikli makineler, kablo ve teller, hazır giyim ve tekstil, mayalar, hijyenik kâğıt ürünleri, salça ve temizlik malzemeleridir.

3.2.2.1.2 Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatında ithalatın rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları hammadde ve petrol gazları ve diğer hidrokarbonlar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Oransal olarak incelendiğinde % 42 ile bakır ve bakır ürünleri en önemli payı oluştururken bunu % 15 ile petrol gazları ve diğer hidrokarbonlu gazlar, % 12 ile işlenmemiş çinko, % 3.8 işlenmemiş kurşun ve % 3.4 ile işlenmemiş alüminyum takip etmektedir. İthalatta ihracattaki kadar ürün çeşitliliği bulunmamaktadır.

Tablo 24. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	2.453.4	1.389.6	1.334.5
Rafine edilmiş bakır ve alaşımları	331,7	559,0	558,1
Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	448,8	211,7	199,7
İşlenmemiş çinko	172,7	155,7	163,6
İşlenmemiş kurşun	52,9	39,2	50,8

İşlenmemiş alüminyum	98,1	80,5	44,8
Buğday ve mahlut	54,7	8,9	19,8
Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller	0,0	0,0	12,8
Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	15,6	7,7	11,5
Kuru baklagiller (kabuksuz) (taneleri ikiye ayrılmış)	0,8	1,8	5,0
Pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş)	1,4	1,1	4,3
Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (ağırlık itibariye pamuk oranı \geq %85 ve perakende olarak satılacağı)	0,0	6,8	4,1
Hububat ve baklagillerin kepek, kavuz ve diğer kalıntıları	0,2	0,0	4,0
Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş kü	3,0	0,0	2,5
Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. Katı yakıtlar	0,0	0,0	2,2
Keten tohumu	7,5	0,1	1,9

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Ebrem (2015)'e göre Kazakistan Türkiye'nin ham petrol ithalatında dördüncü sırada yer almaktadır.

3.2.2.1.3. Türkiye-Kazakistan Yatırım ve Müteahhitlik İlişkileri

Kazakistan, ciddi ekonomik reformlara 1994'te devreye soktuğu bir özelleştirme, istikrar ve doğrudan yabancı yatırım paketi ile başlamıştır. Pazar ekonomisi için ihtiyaç duyulan yeniliklerin yapılması biraz zaman alsa da, ülke bu yönde önemli bir gelişme kaydetmiş durumdadır (www.ekonomi.gov.tr).

Bağımsızlığından itibaren doğrudan yabancı yatırımı çekme noktasında başarılı bir ülke olan Kazakistan, Orta Asya'daki toplam doğrudan yabancı yatırımların % 80'den fazlası çekmiştir. Söz konusu yatırım artışı hidrokarbon alanlarındaki gelişmelerden kaynaklanmaktadır (Konca, 2012, 10).

Konca (2012)'ye göre, 1993-2011 yılları arasında ülkeye 146,6 milyar dolar civarında yatırım yapılmıştır. Bu dönemde ülkeye en fazla doğrudan yabancı yatırım Hollanda kaynaklı olmuştur. Onu ABD, İngiltere ve Fransa takip etmektedir. Aynı dönemde ülkeye yapılan Türk sermayeli doğrudan yatırım akışı 1,77 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Konca, 2012, 10).

Deik (2012)'ye göre ülkelerimiz arasında karşılıklı yatırımlar konusunda da sıkı bir işbirliği gerçekleştiği, Kazakistan İstatistik Ajansı verilerine göre,

Kazakistan'daki yabancı sermayeli şirket sayıları dikkate alındığında Türkiye, Rusya ve Çin'den sonra Kazakistan'da en fazla yabancı hisseli şirkete sahip olan üçüncü ülke konumunda olduğu belirtilmektedir (DEİK, 2012, 9).

Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Ekonomi Bakanlığına bağlı Ulusal İstatistik Komitesi tarafından yapılan bir açıklamaya göre; 1 Mart 2017 tarihi itibarıyla Kazakistan'da yabancı sermaye iştiraki ile kurulan faal firma sayısının bir yıl içinde 2,5 kat artarak 21.800'e ulaştığı bildirilmiştir (www.ekonomi.gov.tr)

Kazakistan'da faaliyet gösteren yabancı şirketler arasında Rusya 7.000'den fazla şirket ile birinci, Türkiye 1.800 adet ile ikinci sırada yer almakta, Çin, Hollanda ve Alman iş dünyasını temsilen 900'den fazla şirketin faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Ayrıca, 893 adet Özbek şirketi, 657 adet Ukrayna şirketi, 612 adet Kırgız şirketi, 513 adet İngiliz şirketi, 509 adet Amerikan, 485 adet Güney Koreli ve 422 adet Azeri şirketin de ülkede kayıtlı olduğu ifade edilmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

Ülkedeki Türk şirketlerinin faaliyetleri ticaret, telekomünikasyon, otel işletmeciliği, süpermarket işletmeciliği, müteahhitlik, petrol ürünleri ve gıda imalatı alanlarında yoğunlaşmıştır. Ayrıca Türkiye, Kazakistan'ın madencilik sektöründe faaliyet gösteren 10 büyük yatırımcı ülkeden biri durumundadır. (www.ekonomi.gov.tr).

Kazakistan'daki en büyük Türk yatırımcısı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'dır, TPAO, Kazakoil ile ortaklaşa kurulan ve günde 5000 varil ham petrol üretilen Kazakturmunay isimli şirketin çoğunluk hissesine sahiptir. Şirket 1994-1997 yılları arasında 272,9 milyon dolar tutarında yatırım yapmıştır (www.ekonomi.gov.tr).

Türk müteahhitlik şirketleri de ülkede çok önemli projelere imza atmıştır. Türk firmaları ülkede Astana Uluslararası Havaalanı, Parlamento Binası, Cumhurbaşkanlığı Konutu, Regent Ankara Otel, Okan Intercontinental Astana, Çocuk Rehabilitasyon Merkezi, Ulusal Müze, Devlet Konukevi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Astana İkiz Kuleler, GSM Telekomünikasyon altyapısı, Tengiz-Novorossiysk boru hattının Kazakistan bölümü gibi önemli projeleri tamamlamıştır.

Bu projelerin yanı sıra çeşitli alışveriş merkezleri, otoyollar ve fabrika projeleri de tamamlanmıştır (www.ekonomi.gov.tr).

Kazakistan Merkez Bankası verilerine göre Kazakistan, 2012 yılında yurtdışında toplamda 155,3 milyar dolar tutarında yatırım yapmıştır. Kazakistan'ın yurt dışındaki yatırımlarında 46 milyar dolar ile en büyük payı ABD almış, İngiltere 16,2 milyar dolar ile en çok yatırım yapılan ikinci ülke olurken onu 8 milyar dolar ile Rusya izlemiştir. 7.6 milyar dolar ile Almanya dördüncü, Fransa 6,3 milyar ile beşinci, Japonya 3,4 milyar dolar ile altıncı sırada yer almıştır. Türkiye, Kazakistan'ın yatırım için tercih ettiği ilk on ülke arasına girememiştir (Yılmaz, 2017, 820).

Kazak firmalarının Türkiye'de yaptığı yatırımlar göz önüne alındığında yatırım oranının yaklaşık 800 milyon dolar olduğu görülmektedir. Türkiye'de 150'nin üzerinde Kazak şirketi faaliyet göstermektedir. En önemli Kazak yatırımları petrol ve turizm alanlarına yapılmaktadır. Emlak geliştirme şirketi olan Capital Partners şirketinin Bodrum'da 14 koyu kapsayan yaklaşık beş milyon metrekarelik alana yaptığı marina, turizm kompleksi ve konut projesi ise en büyük Kazak yatırımlarından birisidir. Kazakistan menşeli TuranAlemBank'ın Türkiye'deki Şekerbank'ın 760 milyon Avro değerindeki % 34'lük hissesini satın alması ve Kazakistan'ın en büyük bankalarından biri olan Kazkommerzbank'ın ise Odeabank'ı satın alma teşebbüsünde bulunması, Kazak yatırımlarının bankacılık alanında da yoğun bir şekilde sürdüğünü göstermektedir. Kazakların Türkiye'de yatırım yaptığı en önemli alan ise enerjidir. Nitekim Kazakistan'ın önemli şirketlerinden biri olan TransCentralAsia grubu, 5 Temmuz 2007 tarihinde yapılan Türk sanayisinin devi Petkim'in ihalesinde 2 milyar 50 milyon dolar ile en yüksek teklifi vermiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde de turizm sektörünün katkısı büyüktür. Belek Sirene oteli, Bodrum Kempinsky oteli ve Beldibi Türkiz oteli gibi dünyaca ünlü otellere Kazaklar sahiptir (Yılmaz, 2017, 820).

3.2.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Kazakistan, Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyi ve İslam Konferansı Örgütü üyesidir. Ayrıca,

Bölgesel bütünleşme hareketlerinin de içinde yer alan Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Topluluğu (EURASEC) ve Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO) üyesidir. 2010 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE) başkanlığını üstlenen Kazakistan, bu görevi alan ilk eski Sovyet Cumhuriyeti'dir. OSCE başkanlığını üstlenebilmek için Kazakistan, siyasi partiler seçim yasası ile basımla ilgili mevzuatta önemli değişiklikler yapmıştır (Konca, 2012, 2).

DEİK (2012)'e göre ülke diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında halihazırda en elverişli iş ortamını sağlayan ülke durumunda olsa da, pazara giriş yapacak firmalarımızın Kazakistan'ın bir dönüşüm sürecinden geçmekte olduğunu, bu bakımdan ülkede çok çeşitli fırsatlar bulunmasının yanı sıra, iş ortamını elverişsiz hale getiren birçok zorlukları da beraberinde getirdiğini dikkate almaları gerekmektedir. Bu zorluklar bürokrasinin fazla olması, yasal altyapıda ki eksiklikler ile bu nedenle mevzuatta gerçekleşen çok sık değişiklikler ve ülkede bir iş kültürünün henüz yerleşmemiş olması olarak özetlenmektedir (DEİK, 2012, 14).

Türkiye, Kazakistan dış politikasının neresinde yer almaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti 2014-2020 Dış Politika Konsepti'ne (Republic of Kazakhstan, 2014) göre Kazakistan, "iki milletin ortak tarihsel köklerini ve kültürel değerlerini göz önünde bulundurarak Türkiye Cumhuriyeti ile yürütülen kapsamlı işbirliğinin güçlendirilmesine büyük önem vermektedir." Bu belge ile Türkiye'nin Kazak dış politikasında temel belirleyici bir rol oynamasından ziyade daha çok denge mekanizmasının bir aracı olduğu; aynı zamanda Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmasına ve halk nezdinde fazlasıyla bilinmesine rağmen Kazak dış politikasında Rusya, Çin, ABD, AB ve BDT ülkelerinden sonra geldiği anlaşılmaktadır (Momınkulov, 2013, 11).

Ancak tüm bu olumsuzlukların yanında iki ülkenin ticaretini olumsuz olarak etkileyen en önemli faktörlerden biride coğrafi olarak ülkemize olan uzaklık ile Kazakistan'ın bir kara devleti oluşu ve açık denizlere kıyısının olmamasıdır. İki ülke ticaret ilişkilerini ister istemez başka ülke sahalarını kullanarak yapmak zorundadır. Bu durum ilişkileri 3. ülkelere bağlı kılmaktadır (Mengi, 2015, 165).

Türkiye ve Kazakistan arasındaki dış ticaretin seyrini daha iyi seviyelere çıkarma adına yapılması gerekenler;

İki ülke arasındaki ulaşım sisteminin yeniden gözden geçirilerek, alternatif güzergahların belirlenmesi, çok büyük oranda karayolu ulaşımına dayalı mevcut taşımacılığın özellikle demiryolu ve havayolu ulaşımına kanalize edilmesi yönünde ortak yatırımlara gidilmesi gerekmektedir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesini sağlamak üzere tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmeli bununla ilgili olarak; fuar, panayır, sergi v.b. organizasyonlara Türkiyeli firmaların katılımı teşvik edilmelidir (Massadikov, 2012, 84).

Türkiye ekonomik ilişkilerine yapılacak en somut katkılardan bir diğeri, ülke sanayisinin gelişmesi için Türk işadamlarının Kazakistan'da oluşturulan serbest bölgelerde yatırım yapmaya teşvik edilmesidir (Yılmaz, 2017, 829).

Türkiye'nin Kazakistan-Türkiye ilişkilerini kültürel açıdan etkilemesini sağlayacak en önemli faktör ise turizmdir. Dolayısıyla Türkiye, Kazakistan sokaklarında ülkeyi tanıtıcı baskılara daha fazla yer verilmeli ve THY olarak Astana, Çimkent ve Almatı'dan özellikle Antalya, İzmir, Muğla, İstanbul ve Ankara'ya daha fazla ve daha ucuz tarifeli seferler düzenlemelidir (Yılmaz, 2017, 830).

Kazakistan yatırım için cazip bir ülkedir ancak ülkedeki yapısal sorunların kısa vadede çözülmesi gerekmektedir. Ekonominin doğal kaynakların ihracatına bağlı olması Kazakistan için olumsuz bir durumdur. Türkiye'nin Kazakistan'da inşaat sektöründe etkin olması olumlu ancak tek sektöre yoğunlaşması olumsuz bir durumdur. Türkiye Kazakistan dış ticaret göstergelerine bakıldığında Türkiye'nin petrol ürünleri ithalatı nedeni ihracat-ithalat dengesinde yaklaşık iki kat açık vermektedir bundan ötürü Türkiye Kazakistan'a yapacağı ihracatı arttıracak politikalar geliştirilmelidir. İki ülke arasında turizm potansiyeli istenilen düzeyde değildir. Turizmin geliştirilmesi için ülkeler arasında tanıtımın artırılması gerekmektedir. Sigorta sistemi ile bölgedeki yatırımlar güvence altına alınmalıdır (Ebrem, 2015, 335).

3.2.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler

İki Ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalar tablo 21’de belirtilmiştir.

Tablo 25. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik Düzenlemeler

Anlaşma adı	İmza Tarihi	İmza Yeri	Yürürlük Tarihi
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	01.05.1992	Almatı	
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	01.05.1992	Almatı	31.10.1996
KEK Kurulmasına Dair Protokol	02.09.1993	Ankara	
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	15.08.1995	Almatı	01.01.1997
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	10.09.1997	Almatı	10.05.2000
KEK III. Dönem Protokolü	02.09.1993	Ankara	
Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	22.06.2003	Ankara	

Kaynak: T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME),

Kazakistan’la ülkemiz arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler düzenli bir gelişim seyri içindedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler temel olarak, Ekonomik ve Teknik İşbirliği, Yatırımların Karşılıklı Teşvik ve Korunması ve Gelir Üzerinden Alınan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmalarına dayanmaktadır (KTO, 2008, 33).

1992 yılında kurulmuş olan Türk- Kazak İş Konseyi iki ülkenin özel sektörleri arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. 1993’te kurulan hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon iki ülkenin ticari ve ekonomik ilişkilerini gözden geçirmekle yükümlüdür (KTO, 2008, 33).

22 Ekim 2009 tarihinde Ankara’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması” 04.07.2010 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma ile ticaret ve yatırımların artırılması için elverişli koşullar yaratılmasının iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğini derinleştirmek için zorunlu olduğuna inanıldığı belirtilmiştir. Taraflar karşılıklı ticari ve ekonomik işbirliğini genişletmeye ve derinleştirmeye çaba gösterecekler, bunun için gerekli uygun koşulları oluşturacaklardır. Taraflar Türkiye’de ve Kazakistan’da düzenli

ticari, ekonomik ve mali forumların düzenlenmesini teşvik edeceklerdir (Mengi, 2015, 61).

Bu antlaşmaların sonucu olarak Kazakistan'daki yabancı sermayeli şirket sayıları dikkate alındığında Rusya ve Çin'den sonra en fazla yabancı hisseli şirkete sahip olan üçüncü ülke Türkiye'dir. Türk müteahhitlerinin yurtdışında hayata geçirdikleri projelerin hacmi açısından Kazakistan 4. sırada yer alması ancak bu antlaşmaların güvencesiyle olabileceğidir (DEİK, 2012, 9).

3.3. TÜRKİYE-KIRGIZISTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.3.1. Kırgızistan Ekonomisine Genel Bir Bakış

Kırgızistan 1991’de bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren bölgede en fazla dikkat çeken ülkelerden biri olmuştur. Esasen Kırgızistan yüzölçümü olarak küçük bir ülke olmasına ve nükleer güce sahip olmamasına rağmen bölgede ilk milli parayı kullanan ülke olması, dünya ticaret örgütüne ilk üye olan ülke olması ve bölgedeki yatırım ortamına ağırlık vermesi bakımından dünya ekonomisi için bölgede önemli bir konumuna gelmiştir. Ayrıca ülke Orta Asya’da Çin topraklarına açılan önemli coğrafi konumu sebebiyle de bölgede çıkar hesapları yapan büyük ekonomik güçlerinde odağı haline gelmiştir (Öztürk, 2006, 3).

Ülke de zengin enerji ve maden yatakları vardır. Kömür, petrol, doğalgaz, demir, civa, antimon, çinko, kalay, tungsten gibi yeraltı zenginliklerine sahiptir (Özey 1997,210). Kırgızistan kömür rezerv hacmi açısından Orta Asya’da birinci sırada yer almaktadır. Altın rezervleri açısından zengin kaynaklara sahip olan Kırgızistan, Kumtor altın madeni madencilik sektöründen elde edilen gelirlerin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ülkede doğal kaynaklar yanında tarımsal üretimde önemlidir. Tarım sektörü ağırlıklı olarak küçükbaş hayvancılığa dayalıdır. Öte yandan iklimin elverdiği ölçüde pamuk, tütün, buğday, mısır, şekerpancarı, sebze ve meyve gibi çeşitli tarım ürünler yetiştirilmektedir. Ülkedeki konserve ve gıda fabrikaları başlıca tarımsal sanayi kuruluşlarını teşkil etmektedir. Ayrıca Kırgızistan, zengin su kaynaklarına sahip bir ülkedir. Ülkenin sahip olduğu bu zengin su kaynaklarından ağırlıklı olarak sulama ve enerji üretiminde yararlanılmaktadır (DEİK, 2012, 9).

Ülke bağımsızlığını kazandığından günümüze birçok kez ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. 1991- 1995 yıllarında diğer Sovyetler Birliğinden ayrılan cumhuriyetler gibi ekonomik göstergeler kötüleşmiş, işsizlik artmış, reel gelirden aşırı düşüşler yaşanmıştır. Ülkede yaşanan hiper enflasyonun da etkisiyle yoksullaşma oran ve sayılarında artışlar görülmüştür. 1993 yılında milli paranın tedavüle girmesiyle fiyatlar serbest bırakılmıştır. Tarım ve ekonomide yapılan reform ve özelleştirmeler, kabul edilen ticaret rejimleriyle birlikte 1996 yılından itibaren ekonomi düzelmeye trendine girmiştir (Bulut, 2016, 38).

Çetin ve Sertkaya (2011)'ya göre Kırgızistan ekonomisinin 21. yüzyıldaki makro ekonomik performansı incelendiğinde, ekonomik koşulların dalgalı bir seyir izlediği söylenebilir. 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin Kırgızistan ekonomisi üzerinde yarattığı daralmanın etkileri tam olarak geçmemişken, 2007 yılında ABD konut piyasasında baş gösteren ve sonrasında küresel çapta kendini hissettiren küresel iktisadi kriz birçok ülkede üretim ve refah kaybına neden olmuştur. Kırgızistan ekonomisi de küresel iktisadi krizden ciddi ölçüde etkilenmiştir. Bunun birlikte, 2010 yılında Kırgızistan'da görülen siyasi istikrarsızlık ve sivil kargaşa Kırgızistan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Kırgızistan ekonomisinin 2009 yılında GSMH'nin %2,9 dolayında küçüldüğü görülmüştür. Aynı şekilde siyasi ve sosyal istikrarsızlık nedeniyle 2010 yılındaki büyüme % -1,36 dolayında gerçekleşmiştir. Kişi başı GSMH'de ise 2009 yılında yaklaşık yüzde 10 düşüş yaşanmıştır. Bunun yanında 2009 yılında ihracatta görülen düşüş yaklaşık %10 civarındadır. Dolayısıyla küresel iktisadi krizin Kırgızistan ekonomisi üzerine olan etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüdedir (Çetin ve Sertkaya, 2011, 63).

Ancak 2013'e gelindiğinde imalat ve madencilik sektörlerindeki üretiminde artmasıyla büyüme 7.9 olmuştur (Baialieva, 2015, 31). 2017 yılı itibariyle 1 Kırgız Somu 0.01 ABD dolarıdır.

Ülkenin temel ekonomik görünümü (Tablo 26) incelendiğinde 2016 yılı itibariyle 5.7 milyon nüfuslu Kırgızistan'ın GSYİH'nin 6.6 milyar dolar, kişi başına düşen GSYİH'nin ise 1.157 dolar olduğu ve büyüme oranının % 3.5 olarak gerçekleştiği gözlenmektedir. Kırgızistan'ın kişi başına 1.157 dolar GSYİH ile fakir ülkeler sınıfında olduğu söylenebilir.

Tablo 26. Kırgızistan'ın Temel Ekonomik Görünümü

GSYİH (milyar ABD\$)	6.6	Kamu borç yükü/GSYİH (%)	0.5
İşsizlik Oranı (%)	8,6	Uluslararası rezervler (milyar ABD\$)	1.8
Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	3,5	Kişi Başına GSYİH (ABD\$)	1.157
İhracat (milyar ABD\$)	1.54	Dış borç (milyar ABD\$)	3,4
Nüfus (milyon)	5.7	Enflasyon Oranı (%)	6,5
İthalat (milyar ABD\$)	3.9	Kırgızistan'daki Türk sermayeli firma sayısı	300

Kaynak: Ekonomi ve Dışişleri Bakanlıkları verilerine göre hazırlanmıştır.

3.3.1.1. Kırgızistan Dış Ticareti

Kırgızistan'ın dış ticaretini (2011-2016) tablo 27 vasıtasıyla incelediğimizde 2011'den 2013 yılına kadar dış ticaret hacminde, 2012'de % 13, 2013'te % 9.9 oranlarında bir artış gözlenmekte ve bu artışın önemli payının ithalattan kaynaklandığı görülmektedir. Bununla birlikte 2014'te % 1.8, 2015'te % 26.7 ve 2016 yılında % 2.1 oranlarında azalma olmuştur. Kırgızistan dış ticaretinin büyük kısmını yakın komşularıyla gerçekleştirdiği için Rusya, Çin ve BDT'de ki ekonomik dalgalanmalardan etkilenmektedir. Özellikle 2011'den sonra ihracattaki düşüşün de Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında ki gümrük birliği anlaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yine tabloda dikkati çeken diğer bir hususta ülkenin sürekli dış ticaret açığı vermesidir.

Tablo 27. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	1.979	1.683	1.773	1.884	1.646	1.544
İthalat	4.261	5.373	5.983	5.735	3.938	3.919
Hacim	6.240	7.056	7.756	7.619	5.584	5.463

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Ganiyev (2016)'ya göre ihracata karşın ithalatın bu derece artmasında Kırgızistan'ın özellikle imalat sanayi üretiminin yetersiz olması nedeniyle bu ürünleri başta Rusya olmak üzere diğer çevre ülkelerinden karşılamaının büyük etkisi bulunduğunu (Ganiyev, 2016, 90), Baigonushova (2011) ise ülkede hem üretim de hem de tüketimde belli düzeyde ithalata bağımlılık devam olduğunu dış ticaretten kaynaklanan cari açığın ise Kırgızistan dışında çalışan işçilerin transferleriyle giderilmeye çalışıldığını, dolayısıyla istihdam ve üretim problemlerinden kaynaklanan düşük ihracat tutarı giderilmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (Baigonushova, 2011, 57).

3.3.1.1.1. İhracat

Tablo 28 aracılığıyla Kırgızistan'ın ihracatında ki başlıca ülkeleri incelediğimizde 2016 yılında ilk sırada % 44 ile İsviçre'nin olduğu, bunu sırasıyla % 17.8 ile Kazakistan, % 9 ile Rusya, % 8 ile Özbekistan, % 6 ile Türkiye ve % 5'lik bir oranla Çin takip etmektedir. Coğrafi uzaklığa rağmen İsviçre'nin Kırgızistan'ın ihracatında % 44 gibi büyük payla yer almasının temel etkeni altın ihracatıdır.

Tablo 28. Kırgızistan'ın İhracatında İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	1.884	1.646	1.544
İsviçre	576	562	648
Kazakistan	509	348	275
Rusya Federasyonu	122	156	139
Özbekistan	164	142	125
Türkiye	86	84	90
Çin	33	36	80
B.A.E.	142	99	36
Birleşik Krallık	3	2	32
Tacikistan	75	71	22
Belçika	23	22	11

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Kırgızistan'ın ihracatında ki başlıca ürünleri incelediğimizde 2016 yılında 701 milyon ABD Doları ile toplam ihracatın % 48'ini altın oluşturmakta, onu % 5 ile uçak, helikopter ve araç parçaları, % 4.4 ile değerli metal cevher, % 3.5 ile kuru baklagiller ve % 2.5 ile rafine petrol takip etmektedir.

Tablo 29. Kırgızistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürün Adı	2016
Genel Toplam	1544
Altın	701
Uçak, Helikopter ve Araç Parçaları	80.3
Değerli Metal Cevher	67.8
Kuru Baklagiller	55
Rafine petrol	38.2
Plastik ve kauçuk	16.2
Kurutulmuş Meyveler	14.4
Ham pamuk	14.1

Kaynak: www.atlas media.mit.edu

3.3.1.1.2. İthalat

Ülkenin ithalatında başlıca ülkeler incelendiğinde 2016'da toplam ihracata oranla % 37'lik payla Çin ilk sırada yer almakta onu, % 23 ile Rusya, % 15 ile Kazakistan ve % 4.9 ile Türkiye takip etmektedir. Tabloda ki bir diğer hususta 2014 ve 2015 yıllarında Rusya Federasyon'u ilk sırada yer alırken 2016'da Çin'in ilk sırayı devraldığıdır. Kazakistan ve Türkiye ise son üç yılda Kırgızistan'ın ithalatında sırasıyla üçüncü ve dördüncü sıradaki yerlerini korumuşlardır.

Çin'in Kırgızistan'ın en büyük yatırımcısı olması ve Rusya'nın da ülkeye gerçekleştirdiği petrol ve türevlerinin ihracatı, bu ülkelerin Kırgızistan'ın ithalatında ki yüksek paylarının sebepleri olduğu düşünülmektedir.

Tablo 30. Kırgızistan'ın İthalatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	5.735	3.938	3.919
Çin	1.098	1.029	1.468
Rusya Federasyonu	1.780	1.262	915
Kazakistan	777	566	593
Türkiye	308	164	191
ABD	109	122	154
Özbekistan	102	56	67
Almanya	115	92	62
Ukrayna	109	89	40
Beyaz Rusya	90	51	37
G. Kore	123	54	26

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Bu ithalatın konusunu oluşturan ürünleri daha detaylı görebilmek için aşağıdaki Tablo 31 hazırlanmıştır. Tabloya göre 2016 yılında ürünler sıralamasında ilk sırada % 10.2 ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli minerallerden elde edilen yağlar yer almakta onu, % 10 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları, % 6.5 ile ayakkabı, pantolon ve benzeri şeyler; bu gibi eşyaların parçaları ve % 5.2 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar gibi ürünler izlemektedir.

Tablo 31. Kırgızistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	5.735	3.938	3.919
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen	1166	778	401
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	377	358	395
Ayakkabı, pantolon ve benzeri şeyler; bu gibi eşyaların parçaları	49	87	258
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	215	172	207
Yapay elyaflar	60	81	155
Örme veya tığ işi kıyafetler ve giyim eşyaları	98	66	151

Demir ve çelik	227	296	134
Plastik maddeler ve bunların parçaları	173	122	133
Demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarı	819	205	122
Eczacılıkla ilgili ürünler	41	113	121

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

3.3.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye ve Kırgızistan arasında ki ilişkiler genellikle sorunsuz yürümüştür. Türkiye, Kırgızistan'ı ilk tanıyan ülke olmuş, ülkelerin diplomatik ilişkilerini geliştirme isteklerinin kanıtı olarak, 1992 yılında her iki ülke karşılıklı olarak ilk büyükelçiliklerini açmışlardır. Kırgızistan, zengin enerji kaynakları olmamasına rağmen diğer Orta Asya ülkelerinden onlara kıyasla dünya pazar ekonomisine daha fazla entegre oluşu bakımından ayrılmaktadır. Bununla birlikte ülke genel olarak dış politika stratejisinde ekonomik parametreleri ön planda tuttuğundan Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkilerin de odak noktası her zaman için ekonomi temelli olmuştur (Budak, 2015, 7).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 15 Aralık 1990 tarihinde egemenliğini ilan etmesinin ardından Türkiye ve Kırgızistan arasında iki ülke ticari ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" çerçevesinde iki ülke ticareti başlamıştır (Ashimova, 2015, 23)

Ekonomik ilişkilerin gelişmesi için, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin piyasa ekonomisine geçmesi büyük önem arz etmekte olduğundan bu kapsamda Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkileri koordine edecek Dışişleri Bakanlığına bağlı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuş, yine iki ülke arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla 1991 yılında Türk-Kırgız İş Konseyi ile 1995 yılında Karma Ekonomik Komisyonu oluşturulmuştur (Ünal, 2010, 145).

3.3.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye, 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'ı tanıyan ve büyükelçilik açan ilk ülkedir. İki ülke arasında o dönemden bu yana devam eden sıcak ilişkiler Türk iş çevrelerinin bu ülkedeki başarılı çalışmalarıyla pekiştirilmektedir. Türkiye ile Kırgızistan arasında tarih ve kültür bağı olması iki

ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi için uygun bir ortam sağlamaktadır. Öte yandan Türkiye'nin sanayileşme ve teknik bilgi olarak Kırgızistan'a göre oldukça deneyimli olması işbirliğinin artırılmasında önemli bir faktördür (İnançlı ve Ark 2015, 115).

Türkiye ve Kırgızistan arasındaki dış ticaretin durumu yıllara göre incelendiğinde dış ticaret hacminin 2005-2008 yılları arasında (2006 % 51, 2007 % 42, 2008 % 5.4) artarak devam ettiği, küresel finans krizinin ardından gelen yıllar olan 2009'da % 28 ve 2010'da % 6.4 oranlarında düşüş gösterdiği ve 2011-2016 (2015 hariç) yılları arasında dalgalı bir şekilde (2011 % 45, 2012 % 30, 2013 % 27, 2014 % 14.7, 2016 % 9.5) yükseldiği, 2015'te ise % 24 oranında düştüğü gözlenmektedir.

Tablo 32. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2005	89,5	14,1	103,6
2006	132,2	27,5	159,6
2007	181,3	45,0	226,3
2008	191,4	48,0	239,3
2009	140,0	31,4	171,4
2010	129,2	30,9	160,1
2011	180,2	52,1	232,4
2012	257,5	45,2	302,7
2013	388,3	37,0	425,3
2014	421,4	65,6	487,1
2015	294,7	76,9	371,6
2016	308,9	101,1	410,0

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

Tablo 33 aracılığıyla 2014-2016 yılları arasında iki ülkenin dış ticarete karşılıklı paylarını incelediğimizde, Türkiye'nin Kırgızistan'ın toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 6.39, 2015 yılında % 6.64, 2016 yılında % 7.50 oranlarında pay aldığı, Kırgızistan'ın ise Türkiye'nin toplam dış ticaretinden 2014

yılında % 0.12, 2015'te % 0.11 ve 2016'da ise % 0.12 oranlarında pay aldığı görülmektedir. Oranlara bakıldığında Türkiye için bu oranlar artış gösterirken, Kırgızistan için yaklaşık olarak sabit kalmıştır diyebiliriz. Bunların yanı sıra paylara bakıldığında Kırgızistan'ın Türkiye dış ticaretinde neredeyse yok görünümünde olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 33. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)

	2014	2015	2016
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi	400.000	352.000	341.000
Kırgızistan'ın Dış Ticaret Hacmi	7.619	5.584	5.463
Türkiye'nin Kırgızistan Dış Ticaretindeki Yüzdesi	6.39	6.64	7.50
Kırgızistan'ın Türkiye Dış Ticaretindeki Yüzdesi	0.12	0.11	0.12

Kaynak: Tük ve Ekonomi Bakanlığı verilerine göre hazırlanmıştır.

3.3.2.1.1 Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatı

Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatında özellikle son üç yılı incelediğimizde başlıca ürünlerin mücevherat eşyası ve ile tekstil ürünleri olduğu görülmektedir (Tablo 34). 2016 yılında ürünlerin oransal dağılımına baktığımızda ilk sırada % 10.7 ile mücevherci eşyası ve aksamı yer almakta onu sırasıyla, % 8.7 ile örme kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşyalar, % 6.8 ile örme tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer iç giyim eşyaları ve % 6.5 ile diğer örme mensucatlar takip etmektedir.

Tablo 34. Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	421,4	294,7	308,9
Mücevherci eşyası ve aksamı (kıymetli metallere kaplama)	83,1	53,2	32,5
Örme kazak, süveter, hırka, yelek vb	18,0	20,0	26,8
Örme tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer iç giyim eşyaları	19,5	17,7	21,3
Diğer örme mensucat	5,6	11,0	19,9
Hijyenik havlular ve tamponlar, bebek bezleri vb.	16,9	15,3	13,8
Erkekler ve erkek çocukları için hazır giyim	6,5	5,3	7,7
Sentetik filament ipliklerinden dokunmuş mensucat	5,8	4,8	7,4
Bebek için giyim eşyası ve aksesuar	2,7	2,9	5,9

Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	6,2	3,1	5,5
Kadınlar ve kız çocukları için hazır giyim	4,2	2,6	5,3
Dokunmuş halılar ve dokunulabilir maddelerden yer kaplamaları	17,8	7,7	5,2

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.3.2.1.2. Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatı

Türkiye'nin Kırgızistan'dan olan ithalatında % 68 gibi çok büyük bir payla altın ilk sırada yer alırken, onu % 9.7 ile pamuk % 9.4 ile Kuru baklagiller ve % 3 ile konserve edilmiş sebzeler izlemektedir.

Tablo 35. Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	65,6	76,9	101,1
Altın (platin kaplamalı altın dahil)	3,0	31,5	69,0
Pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş)	8,5	7,1	9,8
Kuru baklagiller (kabuksuz) (taneleri ikiye ayrılmış)	24,3	14,0	9,5
Geçici olarak konserve edilmiş sebzeler	5,3	4,3	3,0
Bakır döküntü ve hurdaları	7,9	2,1	2,1
Çeşitli sakatatlar	5,0	2,2	1,3
İşlenmemiş kurşun	0,7	0,4	1,3
Aluminyum döküntü ve hurdaları	5,0	7,1	1,3
Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış)	2,7	4,5	1,2
Özel amaçlı motorlu taşıtlar (kurtarıcılar, vinçli, itfaiye, beton , zift, vb.	0,0	0,0	0,6
Meyve (kurutulmuş) (0801, 0806'de kiler hariç)	0,3	0,6	0,6
Rafine edilmiş ham bakır alaşımları	1,2	1,2	0,4
İşlenmemiş aluminyum	0,4	1,0	0,3
Sığır ve at cinsi hayvanların post ve derileri	0,0	0,0	0,3
Diğer post ve deriler	0,1	0,0	0,1
Çinko döküntü ve hurdaları	0,0	0,0	0,1
Diğer metal cevherler ve konsantreleri	0,0	0,0	0,1
Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ürünler ve cansız hayvanlar	0,1	0,1	0,1
Diğer hayvanların dabalınmış derileri	0,1	0,0	0,1

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.3.2.1.3. Türkiye-Kırgızistan Yatırım İlişkileri

Kırgızistan'da ki Türk yatırımları 1990'ların ortalarından itibaren artmaya başlamıştır. 1995 yılında Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımı 5 milyon ABD doları iken 2009 yılında 37.8 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. KUIK (Kırgızistan ulusal istatistik komitesi) verilerine göre Türkiye'nin doğrudan Yabancı yatırımı 1995-2010 yılları arasında 261 milyon ABD doları olmuştur (Murzaeva, 2012, 257). Ancak, Kırgızistan'da küçük sermayelerle yatırım yapan işadamlarımız kazancını burada işini büyütmek veya başka alanlarda yatırım yapmak için kullandıklarından, Türk işadamlarının yatırımları 500 milyon ile 1 milyar dolar arasında bir sermaye büyüklüğüne ulaştığı tahmin edilmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

Türk firmalarının başlıca yatırımları büyüklüklerine göre şöyle sıralanmaktadır:

- Sebat A.Ş. (eğitim kurumları, 90 milyon dolar),
- Coca Cola (Anadolu Grubu'na bağlı, içecek üretimi, 30 milyon dolar)
- Plaskap (plastik perform üretimi, 20 milyon dolar)
- Beta Stores Hipermarketi /Beta Çay (6,5 milyon dolar)
- Demir-Kırgız International Bank (5 milyon dolar) (BTM 2013, 50).

Kırgızistan'daki Türk sermayeli firmalar; içecek, bisküvi, şekerleme, çikolata, mobilya, temizlik maddeleri, çay, un, tuz, şeker, boya, pvc ve plastik boru, yapı malzemeleri üretimi ile alışveriş merkezi işletmeciliği, marketçilik, bankacılık, tekstil üretimi, matbaa, turizm acenteliği, eğitim işletmeciliği, inşaat gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir (www.ekonomi.gov.tr).

3.3.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Ülkedeki idari uygulamaların yeterince şeffaf olmayışı, bürokraside ki karmaşıklık göreceli yaklaşımlar yatırım açısından sorunlar oluşturmaktadır. Ülkede değişik isimler altında çok çeşitli vergiler alınmaktadır. Bu vergilerin çokluğu gerek psikolojik olarak gerekse hesaplama ve ödeme adına zaman kaybına sebep olmaktadır. Bununla birlikte vergi kontrolleri sadece vergi dairelerince değil, çeşitli

bakanlıklarca ayrı ayrı yapılmaktadır. Benzer sorunlar gümrük uygulamalarında da görülmektedir. İthalat sırasında uygulanan vergiler ile üreticilere uygulanan vergiler karşılaştırıldığında ithalat daha cazip görünmektedir. Bu sebepten dolayı ülkeye yatırımcıları çekmek için yatırım ortamının iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (DEİK 2012, 22).

Kırgızistan'da kısa dönem finansman, risk algılamasına bağlı olarak yüksek faizlere tabi olduğundan, genel olarak yabancı yatırımcılar ülke dışından finansman sağlamaktadır (DEİK 2012, 23).

Türkiye'den Orta Asya ülkelerine ihraç edilen ürünler çoğunlukla tırlarla sevk edilmektedir. Kırgızistan, Türk nakliyecilerinin ciddi sorunlar yaşadığı bir ülke değildir. Ancak bu alanda da vize konusu sıkıntılar yaratabilmektedir. Kırgızistan, ülkede bir aya kadar kalacak Türk vatandaşlarına vize uygulamazken, uluslararası taşıma gerçekleştiren taşıt sürücülerinden ülkeye girişte vize talep etmektedir. Karayolu taşımacılığında navlun ve geçiş ücretlerinin yüksek olduğu değerlendirilmektedir. İki ülke arasındaki karayolu taşıma ücreti hali hazırda 12,000 ABD doları civarındadır (DEİK 2012, 23).

Kars-Tiflis demiryolu hattının ve İstanbul-Almatı konteynır hattının faaliyete geçmesi önem arz etmektedir. Kırgızistan pazarındaki iş yapmada karşılaşılan en büyük sorun ülkenin idari yapısı ve geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Yolsuzluğun önüne geçilmesi için kararlı adımlar atılmasına ihtiyaç duyulmakta, özellikle yargı sisteminin işleyişinde reform gerekliliği kendini göstermektedir. Yatırımcılar açısından idari uygulamaların şeffaf olmayışı bürokrasinin ağırlığı ve karmaşıklığı önemli bir sorundur (DEİK 2012, 23).

Ayrıca ülkenin coğrafi şartlarının izin vermemesi, dağlık bir yapıya sahip olması, kapalı bir ülke konumunda olması, denize kıyısının bulunmaması ve gelişmiş ülkelere uzak olması ülkenin gelişmesini ve dış ticareti olumsuz yönde etkileyen nedenler arasında yer almaktadır. Dış ticaretin gelişmesinde sektörel bazda karşılaşılan birçok problemler mevcuttur. Kısacası; ülkenin finansman bakımından yetersiz oluşu, devletin girişimcilere yeterince kredi desteği sunamaması ve sanayi sektöründe Sovyetlerden kalan eski makinelerin kullanılması bunlardan bir kaçıdır (Bulut 2016, 39).

Dolayısıyla ticaret hacminin arttırılması için öncelikli olarak taşıma maliyetlerinin azaltılması ile ulaştırma koşullarının iyileştirilmesi, karayolunun yanı sıra alternatif ulaşım araçları kullanılması gerekmektedir. Ayrıca gümrük işlemlerindeki kayıt dışı harcamaların azaltılmasının ticaret hacmini arttırmada önemli bir etken olacağı düşünülmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

Görülmektedir ki, Kırgızistan'ın ekonomik gelişmesi bundan sonra da büyük ölçüde dışa bağımlı olarak devam edecektir. Türkiye'nin bu ihtiyacı daha fazla karşılar bir konumda olması iki ülkenin dış ticaret hacmini önemli boyutlara taşıyacaktır. Ayrıca Kırgızistan uluslararası ticarete entegre olmayı arttırarak devam etmeli, bu entegrasyonu kendi lehine çevirebilmesi içinde ülkede yatırım ve üretimin arttırılması büyük önem taşımaktadır. Kırgızistan için bu önemli hususta en büyük destekte rakamlarla Türkiye önemli pay sahibi olmalıdır. Bu noktada iki ülke arasında gerekli olan iklimin oluşturulması mevzu bahis devletlere düşmekle birlikte Kırgızistan için dış ticarete fazla verme noktasına gelmek adına daha zaruri görünmektedir.

Bunun için öncelikle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ve yolsuzluğun azaltılması, siyasi istikrarın sürdürülmesi, altyapı yatırımlarının tamamlanması, yabancıların haklarının çok iyi korunması ve ülke vatandaşlarının yabancılara ve genel olarak liberal ekonomik sisteme bakış açısının değişmesi gerekmektedir (Ganiyev, 2016, 100).

Ancak sosyo-kültürel anlamda ilişkisi ve bağları olan büyük abi konumundaki Türkiye'nin rolü bu birlikteliği ekonomik anlamda taçlandırması, Pazar ve pazarların oluşturulmasına yön verme adına daha büyük önem arz etmektedir.

3.3.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler

İki Ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalar tabloda belirtilmiştir.

Tablo 36. Türkiye ve Kırgızistan Arasındaki Ekonomik düzenlemeler

Anlaşma Adı	İmza Tarihi
İki Ülke Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma	23 Aralık 1991
İki Ülke Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	28 Nisan 1992
İki Ülke Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	28 Nisan 1992
İki Ülke Arasında Eximbank Çerçeve Anlaşması Mutabakat Tutanağı	28 Nisan 1992
Türk Eximbank'ın Kırgızistan ile İşbirliği Hakkında Mutabakat Muhtırası	29 Nisan 1992
75 Milyon ABD Dolarlık Kredi Anlaşmasının Ödeme Koşulları Hakkında Türk Eximbank ile Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Bankası Arasında Varılan Çerçeve Anlaşması	29 Nisan 1992
İki Ülke Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayii Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü	29 Nisan 1992
İki Ülke Arasında Hava Hizmetleri Hakkında Protokol	28 Nisan 1992
İki Ülke Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü	2 Aralık 1992
İki Ülke Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	24 Ekim 1997
İki Ülke Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması	2 Temmuz 1999
İki Ülke Arasında Karma Ekonomik Komisyon (KEK) Kurulmasına Dair Anlaşma	1995
İki Ülke Arasında KEK I. Dönem Protokolü	14 Ekim 1997
Türkiye-Kırgızistan KEK II. Dönem Protokolü	13 Nisan 2001
Türkiye-Kırgızistan KEK III. Dönem Protokolü	14 Mayıs 2003
Türkiye-Kırgızistan KEK IV. Dönem Protokolü	5 Ağustos 2006
Türkiye-Kırgızistan KEK V. Dönem Protokolü	5 Eylül 2008
İki Ülke Arasında Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı İcra Planı	14 Mayıs 2003
İki Ülke Arasında Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı İcra Planı	31 Ekim 2008

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.4. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.4.1. Özbekistan Ekonomisine Genel Bir Bakış

Özbekistan önemli oranda pamuğa dayalı bir tarım ülkesi olmasının yanında doğal kaynaklar açısından da zengin bir ülkedir. Birçok hammadde ihracında dünyada ilk sıralarda yer almasıyla birlikte, pamuk üretiminde dünyada beşinci, uranyum üretiminde dördüncü, altın üretiminde ise yedinci sırada olan Özbekistan bölge ülkeleri arasında Kazakistan'dan sonra ikinci ekonomidir (Sönmez, 2013, 395).

İsmayilov ve Budak (2015)'e göre topraklarının % 60'ı hidrokarbon kaynakları açısından zengin olduğu tahmin edilen ülkede Orta Asya'daki petrol kaynaklarının yaklaşık % 31'i, doğal gaz kaynaklarının ise % 40'ı bulunmaktadır (İsmayilov ve Budak, 2015, 1).

Bağımsızlığı ile birlikte, Özbekistan beklenilenin aksine serbest piyasa ekonomisinden biraz uzak iktisat politikaları uygulamıştır. Genel olarak enflasyonun engellenmesine yönelik devlet destekleri, fiyat kontrolleri ve ücret artışlarını kapsayan tüketici yanlısı uygulamalar, ekonomik problemlerin artmasını engelleyememiş ve bu durum Özbekistan için bir ekonomik reform programı hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. 1994 yılında başlanan yeni programda devlete ait işletmelerin özelleştirilmesiyle başlayan süreç, fiyatlar üzerinde devlet kontrolünün azaltılması, Som milli para biriminin tedavüle koyulması ve kamusal harcamalara bazı sınırlandırmalar getirilmesi gibi uygulamalarla devam etmiştir. Bu dönemde bazı uluslararası kuruluşlarla da işbirliğine daha olumlu bakmaya başlayan Özbekistan Hükümeti, IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan da finansal destek almaya başlamıştır (DEİK, 2012, 5).

İnal (2017), Özbekistan ekonomisini son yıllarda etkileyen en önemli olayın 2009 küresel krizi olduğunu ve krizden diğer ülkelere oranla Özbekistan'ın daha az etkilendiğini belirtmiş, dışa kapalı merkezîyetçi bir ekonomiye sahip olması özelliği nedeniyle dünyadaki değişimlerden daha geç ve dolaylı etkilendiğini vurgulamıştır (İnal, 2017, 7).

Arısoy (2012)'a göre 2010 yılında Orta Asya'da ki Türk cumhuriyetleri arasında ki en hızlı büyümeyi gösteren ülke Özbekistan olmuştur (Arısoy, 2012, 233).

2017 yılı itibariyle 1 Özbek Somu 0.00012 ABD dolarıdır.

30.7 milyon nüfusuyla incelediğimiz beş Türk Cumhuriyeti içerisinde en kalabalık nüfusa sahip Özbekistan 2016 yılı itibariyle genel ekonomik durumuna baktığımızda GSYİH'nin 51.5 milyar ABD doları, kişi başına düşen GSYİH'nin 1.677 ABD doları, büyüme oranının ise % 4.5 oranında olduğu görülmektedir.

Tablo 37. Temel Ekonomik Görünüm

GSYİH (Milyar Dolar)	51,5	İhracat (Milyar Dolar)	7,4
Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	4,5	İthalat (Milyar Dolar)	9,5
Nüfus (milyon)	30,7	Uluslararası rezervler (Milyar Dolar)	15,0
Nüfus artış hızı (%)	1,7	Dış borç (Milyar Dolar)	10,9
Kişi Başına GSYİH (Milyar Dolar)	1.677	Bütçe açığı/GSYİH (%)	1,9
Enflasyon Oranı (%)	8,5	Kamu borç yükü/GSYİH (%)	10,0
İşsizlik Oranı (%)	5,0	Ülkedeki Türk sermayeli firma sayısı	519

Kaynak: Ekonomi ve Dışişleri Bakanlıkları verilerine göre hazırlanmıştır.

TBTM (2016)'ye göre 2010 ve 2015 yılları arasında GSYİH ortalama % 8.12 oranında büyüme göstermiş ve bu son dönemdeki hızlı büyümenin kaynağı olarak da kuvvetli iç ve dış talep artışı görülmektedir (TBTM, 2016, 12)

Doğu ve batı arasındaki ticarete aracılık yapmış tarihi İpek Yolu üzerindeki Özbekistan'ı Orta Asya'nın güçlü ekonomilerinden biri haline getiren pamuk gibi yer üstü zenginliklerine sahip olmasının yanı sıra, önemli miktarda altın, uranyum, doğalgaz, petrol gibi yer altı kaynaklarına da sahiptir. Bu doğal kaynakların rasyonel kullanımı ve bu kaynaklara dayalı endüstrileşme, ekonomik anlamda ilerlemenin önemli lokomotifleri olmuşlardır (Bıyıklıoğlu 2010, 78).

Dolayısıyla pamuk ve diğer tarım ürünlerinin işlenmesine yönelik tarımsal endüstri, kimya, tekstil ve makine sanayi gelişmiştir. Orta Asya'nın tek uçak fabrikasına ve tek traktör fabrikasına sahip bulunan ülkede, otomotiv sanayi de gelişmektedir (Bıyıklıoğlu 2010, 78).

Özbekistan 2016 yılı itibariyle 1.677 ABD doları kişi başına düşen yurt içi hasılasıyla düşük gelirli ülkeler sınıfında yer almaktadır.

3.4.1.1. Özbekistan Dış Ticareti

Özbekistan'ın 2011 ve 2016 yılları itibariyle dış ticaret verilerine tablo 38 vasıtasıyla bakacak olursak ticaret hacminde 2013 yılına kadar (2012 % 1.7, 2013 % 23) artış olmuş, 2014'te % 1.9 ve 2015'te % 20.7 oranında düşüş yaşanmış ve 2016'da % 3 oranında artış olmuştur. 2015 yılındaki bu daralmanın petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca yıllar itibariyle toplam ihracat tutarının yaklaşık 6 ila 8 milyar dolar arasında, ithalatın ise yaklaşık 9.5 ila 13,5 milyar dolar arasında değiştiği gözlenmektedir. Söz konusu bu yıllarda ithalat, ihracattan sürekli fazla seyretmiş ve ülke sürekli dış ticaret açığı vermiştir.

Tablo 38. Özbekistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	7,0	6,1	8,2	7,1	6,1	7,4
İthalat	9,8	11,0	12,9	13,6	10,3	9,5
Hacim	16,8	17,1	21,1	20,7	16,4	16,9

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.4.1.1.1. İhracat

Özbekistan'ın ihracatında ki başlıca ülkelere baktığımızda 2016 yılı itibariyle toplam ihracatın % 38.5'lik payını İsviçre'nin, % 21.6'sını Çin'in, % 10.2'sini Rusya'nın, % 9.5'ini Türkiye'nin ve % 7.9'unu Kazakistan'ın oluşturduğu gözlenmektedir. Tabloda dikkati çeken diğer hususlar ise, 2014 yılında ilk sırada yer alan Çin'in 2015'te yerini İsviçre'ye bıraktığı ve ayrıca Afganistan pazarında son üç yıl için hemen hemen %40-%50'lerde bir daralmanın gözlemlendiğidir. İsviçre'nin ilk sırayı almasının, Özbekistan'ın ihracatının önemli bir kaleminin altın olması ve altının % 28'inin İsviçre'ye ihraç ediliyor ([www. atlas.media.mit.edu/tr](http://www.atlas.media.mit.edu/tr)) olmasından, Afganistan ve Rusya pazarlarında ki daralmanın ise Dünya piyasasındaki petrol ve hidrokarbon gazlarda ki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 39. Özbekistan'ın İhracatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	7,121	6,107	7,432
İsviçre	1,336	1,884	2,863
Çin	1,597	1,267	1,607
Rusya	869	575	761
Türkiye	780	711	709
Kazakistan	1,017	725	587
Afganistan	721	336	399
Kırgızistan	102	59	69

Fransa	131	177	66
Hindistan	39	56	46
Tacikistan	5	8	33

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

İhracattaki başlıca ürünleri incelediğimizde altın, mineral yakıtlar ve pamuk ürünlerinin Özbekistan'ın en önemli ihraç kalemleri olduğu görülmektedir. Oransal olarak bakıldığında 2016 yılı itibariyle toplam ihracatın % 39'unu yarı işlenmiş veya işlenmemiş altın, % 11.2'sini mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, % 9.7'sini pamuk ipliği, % 6.1'ini bakır ve bakır parçaları ve % 5.3'ünü yenilebilir meyveler oluşturmaktadır.

Tablo 40. Özbekistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürün	2014	2015	2016
Genel Toplam	7.121,4	6.107,7	7.432,5
Yarı işlenmiş veya işlenmemiş altın	1,445	1,935	2,900
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	1,074	666	835
Pamuk	923	1,113	720
Bakır ve bunların parçaları	597	570	455
Yenilebilir meyveler	350	267	394
Plastik maddeler ve bunların parçaları	52	46	394
İnorganik kimyasallar; kıymetli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşikleri.	381	463	323
Üzümler (taze/kurutulmuş)	178	153	188
Gaz, sıvı ve elektrik sayaçları (bunların kalibre cihazları dahil)	177	174	176
İşlenmemiş çinko	6	114	145
Örme veya tığ işi kıyafetler ve giyim eşyası eşyaları	115	106	115
Yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular	129	149	82

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

Ayrıca DEİK (2012)'e göre işgücünün % 29'unu tarım sektörünün istihdam ettiği ve önemli miktarlarda ipek, buğday, meyve ve sebze yetiştiriciliği ve hayvancılık yapıldığı belirtilmektedir (DEİK 2012, 7).

3.4.1.1.2. İthalat

Tablo 41'e detaylı bir şekilde baktığımızda Özbekistan'ın 2016 yılı sonu itibariyle ithalatında toplam ithalata oranla ilk sırada % 21.1 ile Çin yer almaktadır. Onu 2014 yılında Özbekistan'ın ithalatında ilk sırada yer alan Rusya Federasyonu % 20.7 ile takip etmektedir. Rusya Federasyonu'nu ise sırasıyla, % 9.8 ile G. Kore, % 9.7 ile Kazakistan, % 5.6 ile Türkiye ve % 5.3 ile Almanya takip etmektedir. Çin'in Türk Cumhuriyetleri'ndeki yatırımlarını sürekli artırıyor olması pazarda ki payınıda artırmaktadır. Ayrıca dikkati çeken diğer hususlar ise son üç yıl içerisinde Japonya ile olan ithalatın iki katını aşması ile Rusya ile siyasi ve askeri çatışma içerisinde olan Ukrayna ile yapılan ithalatın yarı yarıya azalmasıdır.

Tablo 41. Özbekistan'ın İthalatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	13.557,60	10.288,90	9,479,7
Çin	2.678,30	2.236,40	2,007,464
Rusya	3.113,60	2.221,20	1,964,967
G. Kore	2.032,70	1.284,20	927,671
Kazakistan	1.083,90	942,2	922,532
Türkiye	603	488,7	533,018
Almanya	671,1	481	500,379
ABD	168	251,3	317,88
BAE	136,6	190	304,855
İtalya	308,6	174,5	195,217
Japonya	197,7	154,7	160,265

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

İthalattaki başlıca ürünleri 2016 yılında toplam ithalata oranla incelediğimizde ilk sırada % 18.8'lik pay ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları olduğu, onu sırasıyla, % 8.9 ile demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarları, % 7.5 ile elektrikli makina ve cihazlar ile bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar, % 5.5 ile eczacılıkla ilgili ürünler ve % 5.4 ile mineral yakıtlar,

mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünlerin izlediği gözlenmektedir.

Tablo 42. Özbekistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürün	2014	2015	2016
Genel Toplam	13.557	10.288	9,479
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	2,529	2,021	1,786
Demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarı	1,597	1,005	849
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	1,021	824	716
Eczacılıkla ilgili ürünler	684	635	528
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	737	616	521
Demir, Çelik	803	598	475
Plastik maddeler ve bunların parçaları	498	449	452
Ağaç ve ahşap eşyalar; odun kömürü	640	360	321
Demir veya çelikten eşya	627	345	307
Hububat	173	262	303

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

3.4.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

3.4.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle Türkiye, aynı yıl Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye ve Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkiler, 4 Mart 1992'de başlamıştır. Ekonomik ve ticari açılardan da iki ülke arasında, bugüne dek 90'ın üzerinde ikili anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Bu ilişkiler kapsamında, 2015 yılı sonunda, Türkiye ile Özbekistan arasındaki dış ticaret hacmi yaklaşık olarak 1,5 milyar dolar seviyesindedir. Özbekistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı 520 iken, Türkiye'de faaliyet gösteren Özbek sermayeli firma sayısı ise 114'tür. Gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler kapsamında Türk firmaları Özbekistan'a yaklaşık 50.000 kişilik istihdam yaratmaktadır ve Türk firmalarının Özbekistan'da gerçekleştirdiği yatırım tutarı 1 milyar dolar seviyesindedir. Özbekistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı

2014 yılında 140.000'in üzerindeyken, Türkiye'den Özbekistan'a giden turist sayısı ise sadece 13.000 civarındadır. Söz konusu sayının düşüklüğünün önemli bir nedeni de, Özbekistan'ın uyguladığı vize işlemlerinin zaman alıcı olmasıdır (Hepaktan ve Çılbant 2016, 98).

Tablo 43'te verilen 10 yıllık dış ticaret tutarları bakıldığında her yıl Türkiye'nin aleyhine bir denge oluştuğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye, Özbekistan arasındaki dış ticaret değişikliklerine yıllar itibariyle oransal açıdan bakacak olursak, 2006'da % 43, 2007'de % 41.9, 2008'de % 9.2 oranlarında artış, 2009'da % 24.5 oranında azalma 2010'da % 65, 2011'de % 13.1 oranlarında artış, 2012'de % 2.3 azalma, 2013'te %9.1, 2014'te % 0.4 artış, 2015 % 13.2 azalma ve 2016'da % 3.5 oranında artış görülmektedir. Ayrıca iki ülke arasında 2005 yılında gerçekleşen dış ticaret hacmi 2016 yılında 3 katına çıkmıştır.

Tablo 43. Türkiye – Özbekistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2005	151,1	261,5	412,5
2006	176,0	415,8	591,8
2007	225,6	613,8	839,4
2008	337,1	580,8	917,9
2009	279,1	413,1	692,2
2010	282,7	861,4	1.144,0
2011	354,5	939,9	1.294,4
2012	449,9	813,3	1.263,2
2013	562,5	815,4	1.377,9
2014	603,0	780,7	1.383,7
2015	488,6	711,6	1.200,1
2016	533,0	709,3	1.242,3

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Tablo 44'ü detaylı bir şekilde incelediğimizde Türkiye'nin dış ticaret hacminin Özbekistan'ın dış ticaret hacmine göre yaklaşık 20 kat daha büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye ve Özbekistan'ın 2013, 2014 ve 2015 yılları itibariyle dış ticaretlerindeki karşılıklı aldıkları paya bakacak olursak Türkiye Özbekistan'ın dış ticaretinden 2013 yılında % 6.52, 2014 yılında % 6.68, 2015 yılında % 7.3'lük pay aldığı, Özbekistan'ın ise Türkiye'nin toplam dış ticaretinden aldığı payın 2014

ve 2015 yıllarında % 0,34, 2016 yılında ise % 0.36 olarak gerçekleştiği gözlenmektedir.

Tablo 44. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)

	2014	2015	2016
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi	400	351	341
Özbekistan'ın Dış Ticaret Hacmi	20.7	16.4	16.9
Türkiye'nin Özbekistan Dış Ticaretindeki Yüzdesi	6.68	7.3	7.3
Özbekistan 'ın Türkiye Dış Ticaretindeki Yüzdesi	0.34	0.34	0.36

Kaynak: Tük ve Ekonomi Bakanlığı verilerine göre hazırlanmıştır.

3.4.2.1.1. Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatı

Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatını oluşturan kalemlere ve paylarına 2016 yılı itibariyle baktığımızda % 24.7 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları ilk sıradadır. Bunu sırasıyla % 10.7 ile plastik maddeler ve bunların parçaları, % 8.2 ile çeşitli imalat eşyaları, % 6.1 ile boyalar, pigmentler ve diğer boyalar ve % 5.6 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar izlemektedir. Ayrıca ihracatı oluşturan temel sektörün sanayi sektörü olduğu da göze çarpmaktadır.

Tablo 45. Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	603,3	488,6	533,5
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	135,7	134,2	132,1
Plastik maddeler ve bunların parçaları	69,2	60,2	56,9
Çeşitli imalat eşyaları	43	38	43,9
boyalar, pigmentler ve diğer boyalar	28,9	26,6	32,8
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	34,3	22,6	30
Demir veya çelikten eşya	20,8	20,8	21,7
Muhtelif kimyasal ürünler	20,4	19,2	19,6
Demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarı	28,3	15,2	19,2
Eczacılıkla ilgili ürünler	19,2	10,6	17,2
Yapay filamentler; yapay tekstil malzemelerinin şeritleri ve benzerleri	16,2	10,4	12,8

Uçucu yağlar ve resinoidler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet	11,2	9,6	9,9
Sabun, yıkama müstahzarları,	11,8	7,7	9,4
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	10,1	7,7	7,2
Ayakkabı, pantolon ve benzeri şeyler; bu gibi eşyaların parçaları	9,4	7,4	7

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

3.4.2.1.2. Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatı

Türkiye'nin Özbekistan'a ithalatında başlıca ürünlere ve oransal paylarına baktığımızda % 50.6 ile rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımlarının ilk sırada olduğunu, bunu ise sırasıyla % 15.8 ile plastik maddeler ve bunların parçaları, % 12.2 ile Çinko ve bunlardan mamul eşyalar, % 11.2 ile pamuk ürünlerinin izlediğini görmekteyiz. Ayrıca ürünlere bakıldığında ithalattaki temel sektörün madencilik sektörü olduğu söylenebilir.

Tablo 46. Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	780,7	711,6	709,29
Bakır ve alaşımları	543,06	547,17	359,41
Plastik maddeler ve bunların parçaları	704	1,582	112,57
Çinko ve bunlardan mamul eşya	66,586	68,897	87,494
Pamuk	91,227	39,734	80,235
Yenilebilir meyve ve fındık	6,024	21,73	37,397
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	616	4,326	13,909
Yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular	9,181	7,415	5,068
Ham deri ve deriler (kürkler hariç)	3,234	1,847	4,966
Gübreler	10,087	4,78	1,432

Yağlı tohumlar ve yağlı meyveler; çeşitli tahıllar,	705	1,621	957
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	35,313	5,214	923
Kurşun ve eşyalar	1,423	809	742
Yapay elyaflar	1,102	331	719
İnorganik kimyasallar; kıymetli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşikleri	3,929	1,585	567

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

3.4.2.1.3. Türkiye- Özbekistan Yatırım İlişkileri

Özbekistan Ticaret Müşavirliği kayıtlarına göre, 1992–2011 yılları arasında Özbekistan'daki Türk müteahhitlik hizmetleri toplamının 1,2 milyar doları aştığı görülmektedir. Ancak bu rakamın 900 milyon dolara yakın kısmının 2004 öncesi yapılan işlere ait olduğu, bu tarihten sonra ise alınan işlerin tutarının hızla düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir (www.ekonomi.gov.tr). Özbekistan'da Türk yatırımı olan 700'e yaklaşık şirket faaliyet yapmakta bunlardan 140 tanesi % 100'lük Türk yatırımıyla faaliyet göstermektedir (Akmalov, 2012, 293).

3.4.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Vize sorunları, bürokratik işlemlerdeki sıkıntılar, konvertasyon sorunu, Özbekistan'ın gümrük işlemlerinde de gecikmeler ve zaman kayıpları, vergi açısından sıklıkla yapılan ve uzun süren denetimler, yük taşımacılığında gümrük kapılarındaki giriş-çıkış işlemleri ve prosedürler, uzun bekleme süreleri ve Özbekistan gümrük kapılarındaki geçiş ücretlerinin yüksekliği gibi durumlar ikili ticareti olumsuz yönde etkilemektedir (Hepaktan ve Çılbant 2016, 105).

Ayrıca serbest piyasa ekonomisi şartlarının yeterince uygulanmaması, devlet tarafından 1996 yılından beri uygulanan sıkı para politikası, yüksek vergi uygulamaları, standart, lojistik ve vize problemleri, 2003 yılı itibarıyla konvertibiliteye geçilmiş olmasına rağmen, para ve kar transferlerinde yaşanan sıkıntılar yatırımcılarımızı olumsuz etkilemektedir (www.ekonomi.gov.tr).

İki ülke arasındaki ilişkilerin daha da verimli bir şekilde olması için, ticari-ekonomik ve kültürel işbirliği yolundaki engellerin belirlenmesi ve aşılması, söz konusu engellerin kaldırılması için dost ülkelerin hükümetlerine tekliflerin ve karşılıklı yarar sağlayan ekonomik ilişkilere ait programların sunulması gerekmektedir. İlişkilerin daha da verimli ve karşılıklı yarar sağlaması için, yıllık toplantıların, tartışma ve yuvarlak masa toplantılarının düzenlenmesi ve bu aktivitelere ilgili tarafların davet edilmesi gerekmektedir (Muradova, 2010, 1).

Türkiye birçok bağı aynı olan bu ülkeyi ihmal etmemeli, artmakta olan ticari ilişkileri daha fazla ileri seviyeye ulaştırarak en önemli ülke konumuna gelmelidir (Bulut, 2016, 61).

3.4.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler

İki Ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalar tabloda belirtilmiştir.

Tablo 47. İki Ülke Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkileri Düzenleyen Anlaşmalar

ANLAŞMA	YER	TARİH
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	Taşkent	28.04.1992
Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	Taşkent	09.07.1995
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	Taşkent	05.05.1996
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	Taşkent	13.04.1998
İki Ülke Arasında Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) I. Dönem Toplantısı Protokolu	Ankara	20.04.2001
İki Ülke Arasında KEK II. Dönem Toplantısı Protokolu	Taşkent	18.12.2003
İki Ülke Arasında KEK III. Dönem Toplantısı Protokolu	Ankara	27.03.2008

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.5. TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.5.1. Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldığında, Sovyet sisteminin meydana getirdiği birçok ekonomik ve politik problem diğer Orta Asya devletlerini olduğu gibi Türkmenistan'ı da trajik olarak etkilemiştir. Yeni sınırlar ve kumanda ekonomisinin çöküşü Sovyet ticareti, ulaştırma ve finans akışını ortadan kaldırmıştır. Kalifiye Rus ve diğer etnik azınlıklara mensup işgücü bölgeden göç etmiştir. Özellikle su ve enerji gibi temel sektörlerdeki yatırımlar ve “geleneksel cumhuriyetler arası işbirliği” ortadan kalkmıştır. Uluslararası piyasalardan oldukça uzak kara parçasına sahip diğer yeni Orta Asya devletlerinin yanı sıra Türkmenistan dünya ekonomisine entegre olma yolunda çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır (Turan, 2006, 45).

Öke (1997) Türkmenistan'ın pamuk üretimi, çeşitli madenler, petrol ve doğalgaz yönünden zengin olduğunu, kimyasal kaynaklarının çokluğunu, özellikle Hazar'ın Kara Boğaz bölgesinde mirabilite ve benzeri tuzlar bulunduğunu, Sülfür potasyum iyot, ve brom içeren petrol bölgesi suları dikkate değer olduğunu vurgulamıştır. (Öke, 1997, 121).

Sovyet rejimi Türkmenistan'da doğal gaz, petrol ve pamuktan oluşan hammadde arzına dayalı bir ekonomik yapının gelişmesine yol açmıştır. Bu materyaller bugün de ekonominin temelini oluşturmaktadır. Hammadde arzına dayalı odaklanma ekonomide diğer sektörlerin gelişmesini engellemiştir. Çünkü üretilen hammaddelerin önemli bir kısmı Türkmenistan dışında yerleşik sanayi bölgelerine sevk edilmiştir. Türkmenistan hükümeti ekonomiyi önemli ölçüde sıkı bir kontrol altında tutmaktadır. Çeşitli dönemlerde birbirinden farklı alanlarda bir dizi reform girişimleri gerçekleştirirse de serbest piyasa ekonomisinin oluşmasına yönelik bu çalışmalar sınırlı kalmıştır. Türkmenistan büyük oranda bugün de doğal kaynaklara dayalı hammadde üretimini diğer ülkelere ihraç etmek suretiyle değerlendirmekte, pamuk dışında bu hammadde üretimi yerli sanayinin oluşumuna yönlendirilememekte ve dolayısıyla katma değer oluşumu sağlanamamaktadır (Turan ve Dinç, 2015, 157).

Ülkede Sovyet rejiminden kalma uygulamaların yanı sıra devletin ekonomiye yoğun ve kontrollü müdahalesinden dolayı özel girişim ve yatırımlar yeterince gelişme gösterememiştir. Bağımsızlıktan sonra IMF programlarını da reddeden ülke, içe dönük, kısacası kapalı bir ekonomi politikasını izlemeyi benimsemiştir. Dolayısıyla da yabancı yatırımcılar için uygun ve cazip ortamlar oluşmamıştır. Türkmen firmalarının büyük kısmı devlet kontrolü altındadır. Türkmenistan'da Serbest Piyasa ekonomisine geçiş çalışmaları çok yavaş ilerlemektedir (Bulut, 2016, 46).

1991 yılında bağımsızlığın kazanılması ile birlikte, 1992 ve 1993 yıllarında dünya fiyatlarıyla doğal gaz ihraç edilmesine başlanmasıyla, ülke ekonomisinde ve dış ticaret dengesinde önemli iyileşmeler gözlenmiştir. Bu olumlu gelişmeyle birlikte, 1993-1994 yıllarında Ukrayna'nın ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin gaz borçlarını ödeyememesi Türkmenistan ekonomisinde bir likidite krizi yaratmış, 1993-1995 yılları arasında milli gelir yüzde 30 azalmış ve ekonomiye yüzde 1700'lere varan bir hiperenflasyon ortamı hakim olmuştur. 1996 yılında dış ticaret ve döviz kuru rejiminde bazı reformlar başlatan Türkmen Hükümeti 1997'den itibaren enflasyonu denetim altına alabilmiştir. Ancak 1997'de hem tarımdan kötü hasat alınması, hem de Mart 1997'den itibaren Rusya üzerinden BDT ülkelerine gaz verilmesinin durdurulması milli gelirin yüzde 17 oranında azalmasına yol açmıştır. Bu durum 1997-1998 yıllarında ülke dış ticaret ve yatırım işlemlerinin finansmanını zorlaştırmış; pamuk rekoltesinde yaşanan istikrarsızlık da bunlara eklenince ülkenin mali imkanları olumsuz etkilenmiştir (KTO 2008, 8).

Rusya ve Ukrayna'ya yönelik doğalgaz ihracatının yeniden başlaması, dünya petrol ve doğalgaz fiyatlarının yüksek düzeylerde seyretmeye devam etmesi gibi olumlu gelişmeler sonucunda, ülkede cari işlemler açığı 1999 ve 2000 yıllarında önemli ölçüde azalmıştır. Bu yıllarda petrol ve sanayi üretimlerinde artış kaydedilmiş ve ülke ekonomisinde yaşanan bu olumlu gelişmeler sonucunda milli gelirde büyük ölçüde artış yaşanmıştır (KTO 2008, 8).

Türkmenistan ekonomisi uluslararası finansal piyasalara bağımlılığının sınırlı olması nedeniyle 2008 krizinden düşük oranda etkilenmiştir. Boru hattında Nisan 2009'da yaşanan patlama sonucunda Rusya'ya olan doğal gaz ithalatı azalan

Türkmenistan'ın, sahip olduğu yüksek miktarda doğal kaynak rezervleri nedeniyle daha sonraki yıllarda dış ticaret dengesinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni hidrokarbon ihracatının önemli ölçüde yüksek olmasıdır. Nitekim yüksek hidrokarbon ihracatı 2014 yılında da dış ticaret dengesinin ve ekonomik büyümenin temel kaynağı olmaya devam etmiştir (Parkhomchik ve Ark, 2015, 1)

Günümüze gelindiğinde Türkmenistan 5.4 milyon nüfusuyla incelediğimiz beş Türk Cumhuriyeti içinde en az nüfusa sahip ülkedir. GSYİH'si 36.573 milyar ABD Doları olan ülkede büyüme oranı % 6.7 olarak gerçekleşmiş, kişi başına düşen GSYİH'si ise 6.694 ABD Doları olmuştur.

2017 yılı itibariyle 1 Türkmen Manatı 0.000057 ABD dolarıdır.

Tablo 48. Temel Ekonomik Görünüm

GSYİH (Milyar Dolar)	36.573	Enflasyon Oranı (%)	11,0
Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	6,7	İşsizlik Oranı (%)	11,0
Nüfus (Milyon)	5.4	İhracat (Milyar Dolar)	7.9
Nüfus artış hızı (%)	1,2	İthalat (Milyar Dolar)	4.9
Kişi Başına GSYİH (Milyar Dolar)	6.694	Ülkedeki Türk Sermayeli Firma Sayısı	600

Kaynak: Ekonomi ve Dışişleri Bakanlıkları verilerine göre hazırlanmıştır.

3.5.1.1. Türkmenistan Dış Ticareti

Türkmenistan'ın dış ticaret değerleri incelendiğinde ticaret hacminde 2008-2010 yılları arasında (2009'da % 57.5, 2010'da % 2.6) azalma, 2011-2014 yılları arasında (2011'de % 41.4, 2012'de % 4.1, 2013'te % 2.5, 2014'te % 8.3) artış, 2015 yılında % 33.1'lik düşüş ve 2016'da % 0.7 oranında artış olmuştur. Ayrıca 2009 yılı itibariyle ihracatının yaklaşık %75 oranının da azaldığı görülmekle birlikte son 8 yıllık verilere göre en yüksek dış ticaret açığını da bu yıl vermiştir. Bu meydana gelen azalmanın 2008 Küresel finans krizi nedeniyle para birimlerindeki dalgalanma ile petrol ve doğalgaz gibi emtialardaki fiyat değişiminden kaynaklandığı düşünülebilir. 2009 ve 2010 yıllarındaki bu daralma ve dış ticaret açığı 2008 krizi öncesi seviyelerine gerileyerek 2016 yılında 7.9 milyar dolarlık ihracat rakamlarına ulaşmış ve 3 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Tablo 49. Türkmenistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	9,1	2,3	2,7	7,4	11,1	11,9	12,4	9,2	7,9
İthalat	4,1	5,3	4,7	6,6	8,7	8,4	9,6	5,5	4,9
Hacim	13,2	7,6	7,4	14	19,8	20,3	22	14,7	14,8

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

3.5.1.1.1. İhracat

Türkmenistan'ın ihracatındaki başlıca ülkelere tablo 50 vasıtasıyla bakacak olursak Türkmenistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkelerin başında ihracatının yaklaşık % 71'ine tekabül eden tutarla Çin ilk sırada yer almaktadır. Çin'in ardından ikinci sırayı yaklaşık % 5.3'lük bir oranla Türkiye almaktadır. Türkiye'yi ise % 5.2'lik oranla İtalya takip etmektedir. Çin'in ülke pazarında bu kadar büyük oranda bulunmasının temel sebeplerinin coğrafi yakınlık ve nakliye kolaylığı gibi etmenler ve bunların yanı sıra Çin'in Türkmenistan'da ki yatırımlarının çok fazla oluşu olduğu söylenebilir. Bir diğer hususta 2016 yılında Türkmenistan'ın Rusya, Kazakistan Romanya ve Gürcistan'a olan ihracatında 2015 yılına göre önemli bir artış söz konusu iken, İtalya ile yapılan ihracat da yaklaşık 2,5 kat daralma gerçekleşmiş olduğudur.

Tablo 50. Türkmenistan'ın İhracatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Genel Toplam	12,432	9,207	7,905
Çin	9.516	7.827	5,563
Türkiye	624,1	557,4	422,4
İtalya	526,1	194,8	420,2
Afganistan	0	632,3	355,4
Rusya	90,2	71,3	331,1
Kazakistan	90,9	72,9	214,3
Romanya	121,2	63,7	104,0
Tacikistan	105,8	107,9	92,1
Gürcistan	21,2	59,2	75,4
Almanya	183,7	9,8	56,7

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

Ülkenin ihracatında başlıca ürünleri oransal olarak incelediğimizde % 85,4 gibi çok büyük bir payın mineral yakıtlar ve diğer gazlı hidrokarbonlardan

oluşturduğunu, % 5.9'unu pamuk, % 2.8'lik bir kısmının ise gemiler, tekneler ve yüzen yapılardan meydana geldiği gözlenmektedir. Her ne kadar ülke içe dönük bir ekonomi politikası izlemeye çalışsa da ihracatta ki bu bağımlılık sebebiyle Dünya fiyatlarında ki dalgalanmalar ülke ekonomisini etkilemektedir.

Tablo 51. Türkmenistan'ın İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürün Adı	2014	2015	2016
Genel Toplam	12,432	9,207	7,905
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	10,854	9,108	6,756
Pamuk	624,1	568,6	469,5
Gemiler, tekneler ve yüzen yapılar	23,9	2,4	219,5
Plastik maddeler ve bunların parçaları	106,3	87,3	74,5
Gübreler	8	24,6	62
Tuz; sülfür; toprak ve taş; sıva malzemeleri, kireç ve çimento	27,2	87,8	41,7
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar ve bunların bölünme ürünleri; hazır yemeklik yağlar	39,2	41,8	36,9
Değirmen endüstrisinin ürünleri; malt; nişastalar; inülin; buğday gluteni	116	24,9	36,4
Giysiler ve giyilen tekstil ürünleri;	50,3	39,2	28
İnorganik kimyasallar; kıymetli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşikleri	22,9	18,9	22,3

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

3.5.1.1.2. İthalat

Türkmenistan'ın ithalatında başlıca ülkeleri ve oransal dağılımını incelediğimizde 2016 yılı itibariyle % 25'lik bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Türkiye incelediğimiz beş Türk Cumhuriyeti içerisinde sadece Türkmenistan'ın ithalatında ilk sırada bulunmaktadır. Türkiye'yi sırasıyla, % 11.5 ile Rusya, % 8.03 ile Almanya, % 8.01 ile Japonya ve % 7.3 ile G.Kore izlemektedir. Ayrıca dikkati çeken önemli bir diğer nokta ise Türkmenistan'ın ithalatında 2014 yılına göre özellikle Çin, BAE ve Fransa'dan gerçekleşen ithalat tutarlarında çok çarpıcı oranda gerçekleşen azalmalar olduğudur.

Tablo 52. Türkmenistan'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Genel Toplam	9,645	5,598	4,952
Türkiye	2,231	1,857	1,241
Rusya	1,137	843,9	570,5
Almanya	368,7	339	397,7
Japonya	59,7	26,8	397,2
G.Kore	193	182,1	361,7
Çin	954,2	815,4	338,4
İtalya	215,4	233,5	249,5
BAE	647	252,7	174,1
Azerbaycan	38	13	113,7
Fransa	245,8	99,6	109,9

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

Ülkenin ithalat ürünlerini (Tablo 53) toplam ithalata oranlarıyla birlikte incelediğimizde % 28.4 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar; parçaları ilk sıradadır. Bunu sırasıyla % 14.8 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar, % 11.7 ile demir veya çelikten eşyalar ve % 4.5 ile demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarları takip etmektedir. Burada dikkati çeken hususlardan biriside ithalatta önemli kalemler arasında tarım ürünlerinin olmayışıdır.

Tablo 53. Türkmenistan'ın İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürün Adı	2014	2015	2016
Genel Toplam	9645	5598	4952
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar; parçaları	1618	1133	1,409
Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyon	986	852	638
Demir veya çelikten eşya	1017	831	579
Demiryolu veya tramvay taşıtları dışındaki diğer taşıtlar, bunların parça ve aksesuarı	577	397	226

Demir ve çelik	371	258	132
Mobilya; yatak takımları, şilteler, yatak yastıkları, minderler ve benzeri doldurulmuş mobilyalar	248	177	131
Ağaç ve ahşap eşyalar; odun kömürü	179	119	130
Eczacılıkla ilgili ürünler	132	115	111
Alüminyum ve bunların parçaları	105	101	106

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve Trademap verilerine göre hazırlanmıştır.

3.5.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye bağımsızlık sonrası Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke olmuştur. Bağımsızlık sonrası uluslararası işbirliği ve yakınlaşma çabaları döneminde Türkmenistan ile Türkiye arasında tarihi kardeşlik bağları temeli üzerine karşılıklı kültürel ve ekonomik içerikli programlar ve projeler gerçekleştirilmiştir. Kültür, eğitim ve sağlık alanında gerçekleştirilen projelerin yanı sıra önemli sayıda Türk müteşebbis ve küçük ölçekli yatırımcı bütün Orta Asya devletlerine olduğu gibi Türkmenistan'a da özellikle inşaat, tekstil ve eğitim sektörü başta olmak üzere irili ufaklı çeşitli sektörlerde yatırımlarda bulunmak suretiyle ekonomik anlamda küçümsenmeyecek faaliyetlerde bulunmuşlardır (Turan 2011, 48).

Türkiye ile Türkmenistan arasında 1991 yılından itibaren ekonomik, kültürel, bilimsel ve eğitsel alanda pek çok protokol ve anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin çerçevesini oluşturan ve bu ilişkilere yasal altyapı oluşturan temel anlaşmalar imzalanmıştır (STO, 2017, 16).

Türkiye'nin kardeş ülke Türkmenistan'a verdiği önem sadece ikili anlaşmalarla kalmayıp, 28 Ağustos – 6 Eylül 2015 tarihlerinde gerçekleştirilen 84'üncü İzmir Uluslar Arası Fuarı'nı her iki ülke ortaklaşa düzenlemişlerdir (Bulut, 2016, 48).

3.5.2.1. İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ilişkiler, özellikle müteahhitlik alanında 2008 yılında rekor seviyelere ulaşan taahhütlerle birlikte hızlı bir artış ivmesi kazanmıştır. İnşaat alanında büyük oranda Türk menşeli malzemelerin kullanılması, Türkiye'den yapılan ihracatı artırmıştır. Bununla birlikte, piyasada

Türk mallarının kalitesi nedeniyle artan talebe bağlı olarak giyim ve gıda sektöründe mal hareketleri de artmıştır. Ayrıca, bavul ticareti olarak da adlandırılan yolcu beraberli ticarete de büyük bir yoğunluk gözlemlenmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

İki ülke arasında ki dış ticarete ve gelişim seyrine rakamlar ve oranlar bazında bakacak olursak, 2005 ve 2011 yılları arasında dış ticarete (2006’da % 38.4, 2007’de % 56.4, 2008’de % 43.4, 2009’da % 20.9, 2010’da % 19.6, 2011’de 23.6) sürekli bir artış olduğu, 2012’de % 5.3’lük bir düşüş yaşandığı, 2013’te % 41.5 ve 2014’te % 9.2 oranlarıyla artışa geçtiği, 2015 ve 2016 da ise % 15 ve % 29 oranlarında düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. 2005 yılında iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 341,4 milyon dolar iken bu tutar 2016 yılında 5 kat artış göstererek 1668 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi son 10 yıl için (2007 yılı hariç) Türkiye lehine hep fazla vermiştir.

Tablo 54. Türkiye - Türkmenistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2005	180,6	160,7	341,4
2006	281,3	189,9	471,2
2007	340,0	396,7	736,7
2008	662,9	389,3	1.052,2
2009	945,1	327,6	1.272,7
2010	1.139,8	386,3	1.526,2
2011	1.493,3	392,7	1.886,0
2012	1.480,1	303,5	1.783,6
2013	1.957,5	653,8	2.611,3
2014	2.231,2	623,3	2.854,6
2015	1.857,8	557,4	2.415,2
2016	1.245,5	422,5	1.668,0

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

İki ülkenin dış ticarete karşılıklı paylarını incelediğimizde 2014-2016 yılları arasında iki ülkenin dış ticarete karşılıklı paylarını incelediğimizde, Türkiye’nin Türkmenistan’ın toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 12.97, 2015 yılında % 16.42, 2016 yılında % 11.32’lik pay aldığı, Türkmenistan’ın ise Türkiye’nin toplam dış ticaretinden 2014 yılında % 0.71, 2015’te % 0.68 ve 2016’da ise % 0.49 oranlarında pay aldığı görülmektedir.

Tablo 55. İki Ülkenin Dış Ticaretteki Karşılıklı Payı (Milyon Dolar)

	2014	2015	2016
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi	400	351	341.1
Türkmenistan 'ın Dış Ticaret Hacmi	22	14.7	14.8
Türkiye'nin Türkmenistan Dış Ticaretindeki Yüzdesi	12.97	16.42	11.3
Türkmenistan 'ın Türkiye Dış Ticaretindeki Yüzdesi	0.71	0.68	0.49

Kaynak: Tük ve Ekonomi Bakanlığı verilerine göre hazırlanmıştır.

3.5.2.1.1. Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatı

Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı ürünler ve oranlar açısından incelendiğinde % 19.6 ile demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamaları ilk sırayı alırken bunu sırasıyla, % 16.4 ile elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar, televizyonlar, % 10.4 ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları ve % 6 ile plastik maddeler ve bunların parçaları izlemektedir.

Tablo 56. Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	2.231,2	1.857,8	1.245,5
Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı	327,3	361,4	245,6
Elektrikli makina ve cihazlar ile bunların parçaları, ses kayıt cihazları ve çoğaltıcılar ile televizyonlar	487,6	415,7	205,2
Makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları	230,2	186,7	130,6
Plastik maddeler ve bunların parçaları	140,4	95,7	75,8
Mobilya; yatak takımları, şilteler, yatak yastıkları, minderler ve benzeri doldurulmuş mobilyalar	150,8	125,3	72,3
Aluminyumdan inşaat malzemeleri ve bunların aksamaları	35,1	34,3	30,8
Diğer mobilyalar ve bunların aksamaları	74,2	63,0	30,5
Plastikten hortumlar, borular ve bağlantı parçaları	80,5	41,9	28,5
Demir veya çelikten çubuklar	33,4	9,1	27,2
Aluminyumdan çubuklar ve profiller	20,7	26,3	22,6
Diğer aydınlatma cihazları, ışıklı panolar, ışıklı tabelaları ve benzer eşya ve bu eşyanın aksam ve	31,4	26,5	21,9

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.5.2.1.2. Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatı

2016 yılı itibariyle Türkiye'nin Türkmenistan'dan olan ithalatına ürünler ve oranlar açısından bakıldığında % 83'lük bir pay pamuk ve pamuk ürünlerinden oluşmaktadır. Bunun dışında % 4.7 ile petrol yağları, % 3.4 ile bazı polimerler ve % 3.3 ile gübrede ithalatı yapılan diğer önemli ürünlerdir.

Tablo 57. Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

ÜRÜN ADI	2014	2015	2016
Genel Toplam	623,3	557,4	422,5
Pamuk	284,2	215,5	169,7
Pamuk ipliği	120,0	155,4	157,0
Petrol yağları ve minerallerden elde edilen yağlar	96,0	65,0	18,7
Pamuklu mensucat	30,0	33,1	14,7
İlk şekillerde Propilen ve diğer polimerler	47,6	48,8	14,3
Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	8,0	0,0	13,8
Pamuklu mensucat (ağırlığı % 85 veya daha fazla pamuk içeren)	14,9	20,1	13,5
Sığır ve at cinsi hayvanların ham post ve derileri	5,2	4,3	6,8
Pamuk döküntüleri	4,3	6,3	3,9
Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet ve mutfak bezleri	5,4	3,7	2,0

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

3.5.2.1.3. Türkiye- Türkmenistan Yatırım İlişkileri

Türkmenistan'da faaliyet gösteren müteahhitlik firmalarımız 2012 yılında 4,9 milyar Dolar, 2013 yılında ise 10,6 milyar Dolar değerinde proje üstlenmişlerdir. Türkmenistan'da bugüne kadar Türk müteahhitlik firmalarınca üstlenilen proje sayısı 1400'ün üzerinde olup, toplam proje tutarı 48 milyar Dolardır. 600'den fazla Türk şirketinin kayıtlı olduğu Türkmenistan'da başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere, enerji, tekstil, altyapı gibi alanlarda firmalarımızca muhtelif projeler gerçekleştirilmektedir. Türkmenistan'da ki toplam Türk yatırımı 413 milyon dolardır. Ülkemizde 246 adet Türkmen sermayesine sahip şirket faaliyet göstermektedir. Türkiye'nin, 2004 yılından bugüne kadar Türkmenistan'a yapmış olduğu ikili resmi kalkınma yardımlarının toplam tutarı ise yaklaşık 166 milyon dolardır (www.mfa.gov.tr).

3.5.2.2. İki Ülke Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Türkmenistan'da halen uygulanan yabancı sermaye mevzuatının yeterli olmaması, yapılan yatırımın güvence altında bulunmaması, işyerlerine ani baskın şeklindeki vergi denetimlerinin yapılması ve bu süreçte iş yerlerinin kapatılması, ülkeye girişte uygulanan vize prosedürünün işyeri sahiplerinin seyahatlerini engellemesi, önceki yıllarda yapılan kimi yatırımların kamulaştırılması gibi işlemler Türkmenistan'da doğrudan yabancı yatırımları engellemektedir (www.ekonomi.gov.tr).

İki ülke arasında ticarete karşılaşılan sorunlar açısından Türkmenistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının en önemli sorunu vizelerde ve çalışma izinlerinde karşılaştıkları güçlüklerdir. Türkmenistan'da faaliyet gösteren iş adamlarının veya çalışanların hukuki bir sorunla karşılaşmaları halinde yeterli hukuki mevzuat ve mahkeme süreci olmaması nedeniyle kararlar tek taraflı alınabilmektedir. Bankacılık sisteminin yetersizliği, burada oluşan tasarrufların değerlendirilmesini güçleştirmektedir. İhracat ve ithalatta nakliyeye ödenen ücret, malın maliyetini önemli ölçüde artırmaktadır. Bazı firmalarımızca alıcı firmayla yaptıkları kontratların Türkmenistan gümrüklerinde uzun süren denetim mekanizmasına takılması ve Türkmenistan'a para transferlerinin denetim sıklığı ve sürecinden kaynaklanan nedenlerle işlemlerde gecikmeler yaşandığını hususu gündeme getirilmektedir. Türkmenistan'daki müteahhit firmalarımızın hak edişleri, çoğu zaman çeşitli nedenler ileri sürülerek ertelenmekte, hak edişlerini zamanında alamayan firmalarımız kendi ödemelerini geciktirmekte veya malzeme temininde zorlukla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca, Türkmenistan'dan temin edilmesi zorunlu olan malların teslim alınmasında zaman zaman gecikmeler olmaktadır. Her iki durumda da gecikmelerin daha sonra sözleşme sürelerine eklenmemesi sıkıntı yaratmaktadır. Müteahhitlik firmalarımızın döviz transferini daha önce olduğu gibi bankaların kendi muhabir hesaplarından yapabilmeleri olanağının sağlanması, bu mümkün değilse Türkmenistan Merkez Bankası'nın Türkiye'de bir devlet bankası ile muhabirlik anlaşması yapması müteahhitlerimizin karşılaştığı önemli bir sorunu çözecektir (STO, 2017, 22)

Türkmenistan ekonomisi çok hızlı gelişmekle birlikte, ülke pazarına yeni yabancı firmalar girmektedir. Enerji sektörü Türkmenistan'ın en fazla önem verdiği sektörlerin başında yer almaktadır. Bu nedenle ülkede yeni doğal kaynakların aranması, tetkik edilmesi ve çıkarılması için özellikle de yabancı yatırımcılara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ile Türkmenistan arasında yatırım ve ekonomik faaliyet alanlarında dolayısıyla da ikili dış ticareti artırıcı etki oluşturabilir (Bulut, 2016, 49).

3.5.2.3. İki Ülke Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Hukuksal Düzenlemeler

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalar tabloda belirtilmiştir.

Tablo 58. İki Ülke Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkileri Düzenleyen Anlaşmalar

Anlaşma Adı	Yer	Tarih
İki Ülke Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma	Ankara	2 Aralık 1991
İki Ülke Arasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğalgaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma	Aşkabat	1 Mayıs 1992
İki Ülke Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	Aşkabat	2 Mayıs 1992
İki Ülke Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Protokolü	Aşkabat	3 Mayıs 1992
İki Ülke Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması	Aşkabat	19 Ağustos 1992
İki Ülke Arasında Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	Aşkabat	17 Ağustos 1995
İki Ülke Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	Aşkabat	17 Ağustos 1995
İki Ülke Arasında Uzun Vadeli İşbirliğinin Esas Gelişme Yönleri Hakkında Memorandum	Ankara	13 Şubat 1996
İki Ülke Arasında Ekonomik Komisyon Birinci Toplantısı Protokolü	Ankara	30 Nisan 2008

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE-TÜRK CUMHURİYETLERİ TİCARİ İLİŞKİLERİNE DAİR GENEL DEĞERLENDİRME

Avrasya jeopolitik hattında fiziki ve ideolojik hakimiyetini kuran ve Japon denizinden Batı Almanya sınırlarına kadar uzanan merkezi planlı ekonomik ideolojinin çöküşe geçmesi, Türk Cumhuriyetleri'nin de içinde yer aldığı SSCB'nin 1991 yılında çökmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çöküşle birlikte, diğer Cumhuriyetler gibi, Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanarak planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçme ve dış dünya ile ekonomik bağlar kurma arayışına girmişlerdir (Alagöz M, 2004, 60).

Uzun yıllar bağımsızlığını elde edebilmek için uğraş vererek bağımsızlığını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik gelişmelerini sağlamak amacıyla, dünya ekonomisiyle bütünleşerek globalleşme olgusu içinde yer almaları kaçınılmaz olmuştur. Ancak, rejimin ve sistemin iflası neticesinde Sovyetler Birliğinin dağılması ile elde edilen bağımsızlığı korumak ve kendilerini dünyaya kabul ettirmek yeni Türk Cumhuriyetleri olarak Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan için kolay olmamıştır. Fakat bu güçlükler bir taraftan Türkiye'nin kardeşçe girişimleri, diğer taraftan cumhuriyetlerin lider kadrolarının takip ettikleri akıllı politikalar neticesinde kısa zamanda aşılmıştır. Kardeş cumhuriyetleri ilk tanıyan ülke olmakla yetinmeyen Türkiye, onların bazı uluslararası kuruluşlara üye olmaları için de destek olmuştur. Bu arada, bu yeni cumhuriyetlerin liderlerinin girişimleri ve ülkelerinin doğal zenginlikleri dolayısıyla yeni Türk Cumhuriyetlerini yüzden fazla ülke tanımış ve ilişki kurmuştur (Ersungur, 2007, 287).

Bağımsızlıklarını kazanmış ulusların kendi kaderleriyle baş başa kaldıkları bu zor ve tarihsel öneme sahip günlerde, onlara karşılıksız ve güvenilir yardımlarda bulunan tek devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Onların bağımsızlıklarının ilk olarak Türkiye tarafından tanınması ve güçler dengesi üzerine kurulu dünya siyasal sahnesinde Ankara'nın onlara birçok açıdan destek olması, bu yeni devletler, özellikle de arazi bütünlüğü tecavüze uğramış Azerbaycan için uzun süreli etkilere ve tarihsel öneme sahip olaylardır. Bu devletlerin bağımsızlık uğrundaki

mücadelelerinin en ciddi boyutu ekonomi alanında gerçekleşmiştir. Eski, yetersizliği ortaya çıkmış merkez ekonomilerinin farklı hızlarla dağılması, yeni sistemin oluşturulmasının ciddi sorunlarla karşılaşması, uzun zaman aralığında devlet yardımı ve sübvansiyonlarına alışmış kitlelerin girişimcilik imkan ve deneyimlerinin olmaması, mevcut sosyal güvenlik sisteminin kriz durumunda olması, geleneksel pazarlarla ilişkilerin kopması veya sınırlanması Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkilerin önemini daha da artırmıştır (Veliyev, 2001, 96).

Tüm bu bilgiler ışığında Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin genel durumlarını Tablo 59'u inceleyerek gelişmeleri değerlendirmek uygun olacaktır.

Tabloda Türkiye'nin tüm ekonomik verilerinin Diğer Türk Cumhuriyetlerinin toplam değerlerinden çok daha iyi durumda olduğu görülmektedir. GSYİH'lere bakıldığında Türkiye'nin 857 milyar dolar olan GSYİH'sinin, diğer Türk Cumhuriyetlerinin toplam 260 milyar dolar GSYİH'lerinden 3.3 kat daha büyük olduğu görülmektedir. Dış ticaret hacimleri açısından veriler incelendiğinde 341.1 milyar dolarla Türkiye dış ticaretinin, 117.8 milyar dolar olan diğer Türk Cumhuriyetlerinin toplam dış ticaretinden 2.9 kat daha büyük olduğu söylenebilir.

Tablo 59. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin Temel Göstergeleri

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Toplam
Yüzölçümü (km ²)	780.000	86.600	2.724.900	198.500	447.400	488.100	4.527.000
Nüfus (milyon kişi)	79.3	9.5	17.6	5.7	30.7	5.4	148.2
GSYİH (milyar dolar)	857	37.56	128.1	6.6	51.5	36.5	1117.26
Kişi başına GSYİH (dolar)	10.883	3.956	7.138	1.157	1.677	6.69	-
İhracat (milyar dolar)	142.5	12.6	36.8	1.5	7.4	7.9	208.7
İthalat (milyar dolar)	198.6	7	25.2	3.9	9.5	4.9	250.5
Dış Ticaret Hacmi (milyar dolar)	341.1	19.6	62	5.5	16.9	13.8	458.9
Dış Borç (milyar dolar)	404.5	6.9	152.8	3.4	10.9		

Kaynak: Ekonomi ve Kalkınma Bakanlıkları ile Tük Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

Tablo 59’u incelediğimizde Türkiye’nin tüm ekonomik verilerinin diğer Türk Cumhuriyetleri’nin toplam değerlerinden çok daha iyi durumda olduğu görülmektedir. GSYİH’lere bakıldığında Türkiye’nin 857 milyar dolar olan GSYİH’sinin, diğer Türk Cumhuriyetlerinin toplam 260 milyar dolar GSYİH’lerinden 3.3 kat daha büyük olduğu görülmektedir. Dış ticaret hacimleri açısından veriler incelendiğinde 341.1 milyar dolarla Türkiye dış ticaretinin, 118.3 milyar dolar olan diğer Türk Cumhuriyetleri’nin toplam dış ticaretinden 2.9 kat daha büyük olduğu söylenebilir.

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri’nin karşılıklı dış ticaretlerini (Tablo 60) incelediğimizde ikili ekonomik ilişkiler daha iyi gözlenmektedir. Tablodan da anlaşılmaktadır ki Türkiye en yüksek ihracatı 1286 milyon dolarla Azerbaycan’a gerçekleştirmiştir. Bunu sırasıyla 1245.5 milyon dolarla Türkmenistan, 624.5 milyon dolarla Kazakistan, 488.6 milyon dolarla Özbekistan izlemekte ve son sırada 308.9 milyon dolarla Kırgızistan bulunmaktadır, toplam ihracatın ise 3953,5 milyon dolar ve Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ihracatın toplam ihracat içindeki payının % 2.8 olduğu görülmektedir.

Tablo 60. Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetleri’nin Karşılıklı Dış Ticareti (2016)

Ülkeler	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Türk C.’nin DTH’deki Türkiye Payı (%)	Türkiye’nin DTH’deki Türk C. Payı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyar Dolar)
Türkiye					341.1
Azerbaycan	1286	278	7.94	0.45	19.7
Kazakistan	624.5	1335	3.15	0.57	62
Kırgızistan	308.9	101.1	7.5	0.12	5.5
Özbekistan	533	730.3	7.3	0.36	16.4
Türkmenistan	1245.5	422.5	11.3	0.49	14.7
Toplam	3997.9	2866.9	5.8	2.01	118.3

İthalatta ise 1335 milyon dolarla Kazakistan ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla, 711,6 milyon dolarla Özbekistan, 422,5 milyon dolarla Türkmenistan, 278 milyon dolarla Azerbaycan ve 101,1 milyon dolarla Kırgızistan izlemektedir. Toplam ithalat 2866,9 milyon dolardır.

Türkiye’nin 198.6 milyar dolar toplam ithalatının içinde Türk Cumhuriyetlerinin payı dikkate alındığında, % 1.4 olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaret hacimlerindeki payı, ülkeler bazında incelendiğinde (Tablo 60), Türkmenistan'ın % 11,3 ile ilk sırada yer aldığı, sırasıyla % 7,9 ile Azerbaycan, % 7,5 ile Kırgızistan, % 7,3 ile Özbekistan ve % 3,15 ile Kazakistan'ın takip ettiği görülmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki payları ülkeler bazında incelendiğinde ise (Tablo 60), ilk sırada % 0,57 ile Kazakistan bulunmakta onu sırasıyla % 0,68 ile Türkmenistan, % 0,45 ile Azerbaycan, % 0,36 ile Özbekistan ve % 0,12 ile Kırgızistan izlemektedir.

Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleriyle ihracatı ürün bazında incelendiğinde, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, plastik maddeler, elektrikli makina ve cihazlar televizyonlar ve demir veya çelikten eşyalar, Kırgızistan ile mücevherci eşyaları ve tekstil mamulleri gibi ürünler, Türkmenistan ile demir çelik ürünleri ve inşaat aksamaları ile elektrikli makineler gibi ürünler ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden ithalatı ürün bazında incelendiğinde, Azerbaycan ile polimer hammaddeler, mineral yakıtlar ve yağlar, Kazakistan ile bakır ve bakır alaşımları hammadde ve petrol gazları ve diğer hidrokarbonlar, Kırgızistan ile altın ve altın ürünleri, Özbekistan ile bakır ve bakır mamulleri ile pamuk ve pamuklu mamuller, Türkmenistan ile pamuk ve pamuk ürünleri ile petrol ve petrol ürünleri öncelikli ithal edilen ürünlerdir.

Dış ticaret ürünler bazında ele alındığında ihracattaki çeşitliliğin ithalattan daha fazla olduğu düşünülebilir.

Müteahhitlik ve yatırım açısından ticari ilişkiler incelendiğinde, karşılıklı yatırımlar ve petrol anlaşmalarıyla Azerbaycan ön plandadır. 2005-2016 yılları arasında Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırım tutarları yaklaşık 4,8 milyar dolardır. Ayrıca Socar A.Ş. Türkiye'nin en büyük petrokimya şirketi olan Petkim'e 2018 yılına kadar 17 milyar doların üzerinde bir yatırım stratejisi açıklamıştır. Yanı sıra TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. Türkiye'nin doğalgaz konusunda çeşitliliğini artırarak birçok fayda getireceği düşünülen mühim bir projedir. Ülkemizin 2005-2016 döneminde Türk firmaları tarafından Azerbaycan'a yapılan doğrudan yatırım tutarı 5,5 milyar dolar olmuştur. Yatırımlarımızda önde

gelen sektörler bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri, gıda, meşrubat ve tütün ürünleri sanayi ve inşaatır.

Türkiye, Kazakistan'da faaliyet gösteren yabancı şirketler arasında 1.800 adet ile ikinci sırada yer almaktadır. Ayrıca Türkiye, Kazakistan'ın maden çıkarma sektöründe faaliyet gösteren 10 büyük yatırımcı ülkeden biridir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), ülkedeki en büyük Türk yatırımcısıdır. Bu şirkette günde 5000 varil ham petrol üretilmektedir. Kazakistan'ın yurt dışındaki yatırımlarına bakıldığında, Türkiye, Kazakistan'ın yatırım için tercih ettiği ilk on ülke arasına girememiştir.

Kırgızistan'da halen aktif olarak faaliyet gösteren 300 Türk firmasının toplam 250 milyon doları aşan yatırımı bulunmaktadır. Türk işadamlarının yatırımlarının 500 milyon ile 1 milyar dolar arasında bir sermaye büyüklüğüne ulaştığı tahmin edilmektedir.

1992-2011 yılları arasında Özbekistan'daki Türk müteahhitlik hizmetleri toplamının 1,2 milyar doları aştığı görülmektedir. Ancak bu rakamın 900 milyon dolara yakın kısmının 2004 öncesi yapılan işlere ait olduğu, bu tarihten sonra ise alınan işlerin tutarının hızla düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir.

Türkmenistan'da başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere, enerji, tekstil, altyapı gibi alanlarda firmalarımızca muhtelif projeler gerçekleştirilmektedir. Türkmenistan'da ki toplam Türk yatırımı 413 milyon dolardır. Ülkemizde 246 adet Türkmen sermayesine sahip şirket faaliyet göstermektedir.

SONUÇ

Görölmektedir ki Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yapılan ticarete denge Türkiye lehine olsa da, gerek soydaşlık ve tarihi bağlar, gerekse coğrafi yakınlık ve diğer özellikler açısından değerlendirildiğinde bu rakamlar beklenen, istenilen ve olması gereken düzeyde değildir.

O halde, günümüzde jeopolitik konumu, yeni ve geniş pazar oluşu, sahip olduğu enerji ve hammadde kaynakları büyük güçlerin gözünü Türk Dünyası'na çekmiş olduğu bir ortamda, Türk Dünyası'nın en önemli parçaları olan bu beş cumhuriyetin hem bağımsızlıklarının sürdürülmesi hem de toplumlarının müreffeh ve ileri toplumları haline getirilmesi için atılması gereken çok adım bulunmaktadır. Bu tedbirler kapsamında, söz konusu devletlerin kendi aralarında bölgesel birlik oluşturmaları ve aralarındaki ekonomik iş ve işlemleri engelleyen faktörleri ortadan kaldırmaları gerekir (İncekara 2010, 23, Taşağıl 2012, 26).

Bu engelleri ve çözüm önerilerini ölkeler bazında sıralayacak olursak,

Azerbaycan ile ilişkilere bakıldığında tek millet iki devlet anlayışı hakim olmasına rağmen, bu bakış açısının etkilerinin iki ölkeler arasındaki ticaret hacimlerine ve toplam dış ticaret hacimlerindeki paylarına tam anlamıyla yansımadağını söyleyebiliriz.

İki ölkeler arasındaki vize ve gümrük vergisi sorunları, Azerbaycan'da banka kredilerindeki yasal düzenlemelerin yetersizliğı, tahkim müessesesinin olmayışı, dış ticaret açısından önem arz eden yasal konularda boşluklar, direkt karayolu bağlantısının bulunmayışı gibi sorunlar dış ticareti olumsuz etkileyen ve çözüm bekleyen mühim meselelerdir. Kara bağlantısının olmayışındaki temel nedenin Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın hukuk dışı işgali olduğunu bu noktada hatırlamakta yarar vardır.

Vergilendirme, gümrükleme, mevzuat eksiklikleri ve uyumsuzlukları gibi bürokratik sorunların çözülerek iki ölkeler arasındaki sistem standartlığının sağlanması gerekmektedir. Her iki devlette karşılıklı olarak garantör konumda olmalı yatırımcılara cazip ortamlar oluşturacak tedbirleri almalıdır. Nakliyedeki sorunlarda üçüncü ölkelerin ipoteklerini ortadan kaldıracak yöntemlerin arayışına gidilmeli, uygulamaya konulmalıdır.

Kazakistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde halihazırda en elverişli iş ortamını sağlayan ülke olarak görülse de, yasal altyapıdaki eksiklikler, bürokratik işlemlerdeki zorluklar, Kazakistan mevzuatındaki sık değişiklikler, iki ülke arasındaki coğrafi mesafe ve nakliyede üçüncü ülkelere bağımlılık gibi nedenler, Kazakistan ile olan ticaretimizi olumsuz etkileyen önemli faktörlerdir.

İvedilikle yasal prosedürlerden kaynaklı sorunların ortadan kaldırılması, karşılıklı iki ülkenin tanıtımının yapılması ve turizm yatırımı destekleyici hamlelerin yapılması ile taşımacılıkta alternatif güzergâhların belirlenmesi alınması gereken tedbirlerin başında gelmektedir.

Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ticaret, ülkenin bağımsızlığını kazandığından itibaren genel anlamda sürekli artış gösterse de dış ticarete paylara baktığımızda toplam pay içerisinde her iki ülke açısından da çok gerilerde olduğunu görmekteyiz. Gerek eski Rus kültüründen kalma gerekse coğrafi şartları ve kaynakları nedeniyle Kırgızistan ekonomisi dışa bağımlıdır ve bu dışa bağımlıktan Türkiye'nin gereken payı aldığı söylenemez.

Yeterince şeffaf olmayan idari yapı, bürokrasideki karmaşıklık vergi ve gümrük sisteminde ki sorunların ve taşıma ve ulaşımadaki problemler, ülke ile ticaretimizi olumsuz etkileyen etmenlerin başında gelmektedir.

Kırgızistan, dağlık, engebeli, coğrafi koşulları ve ulaşımı zor bir ülke olmasına karşın, özellikle yer altı kaynakları zengin ve yatırımcıya ihtiyaç duyan bir ülkedir. Türkiye bu noktada, dil, din, tarih birlikteliğimizin de verdiği güçle iki ülke arasındaki yasal sorunların çözüme kavuşturularak bilgi birikimini ve yetişmiş gücünü Kırgızistan'a aktarmalı, ülkenin içinde bulunduğu bu zor durumda ülkenin dışa açılan kapısı rolünü üstlenmeli ve emperyalistlerin ellerini Kırgızistan halkı ve topraklarından uzaklaştırmalıdır.

Özbekistan bir çok hammadde konusunda ihracatta birinci sırada ve çeşitliliği az olmasına rağmen, Türkiye ile olan ticarete ve toplamdaki paylara baktığımız da yine beklenen seviyelerde olmadığını görmekteyiz.

Ülkedeki vize işlemlerinin uzun ve zaman alıcı olması, hükümetin sıkı para politikaları, konvertasyon sorunu, gümrük kapılarındaki giriş-çıkış işlemlerindeki

prosedürler, geçiş ücretlerinin yüksekliği gibi sorunlar, ikili ticaretin gelişiminin önündeki öncelikli engellerdir.

Karşılıklı masalar oluşturularak uzmanlar tarafından yapılan çalışmalar neticesinde, bahsedilen ve tespit edilen sorunların çözümü sağlanmalı ve ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçilen İslam Kerimov'un Türkiye'deki ziyaretinde söylediği gibi "Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz... Atatürk İlkeleri, bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir. Ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade, ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz." (www.yenişafak.com.tr) sözleri hayata geçirilmelidir.

Petrol, doğal gaz ve pamuk ihracatına dayalı ekonomisiyle kardeş ülke Türkmenistan ile olan ticari ilişkilerimiz, başlıca mevzuattan kaynaklı sorunlar, vize ve çalışma prosedürlerindeki güçlükler ve hukuk sisteminde ki bazı sıkıntılar gibi nedenlerden dolayı beklenen safhalarda değildir.

Türk iş adamları bağımsızlığından günümüze Türkmenistan'ın kalkınmasına katkı sağlıyor olsa da genel anlamda bu ülkedeki Türkiye menşeli yatırımlar yeterli değildir. Türkmenistan ekonomisi hızlı büyümekte ve özellikle enerji sektöründe yatırımcıları ihtiyaç duymaktadır. Türkiye bu noktada devreye girmeli ülkenin inşasında pazardaki yerini almalıdır.

Özellikle Avrupa ve Türkiye'nin enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığının alternatifini gibi görülen Türkmenistan'ın büyük devletlerin gözünü üzerine çektiği şu günlerde karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine ve ticaret hacminin artırılmasına her iki ülke açısından da daha fazla ihtiyaç duyulduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak; dil, din, soy, kültür ve tarihsel açıdan bir bütünün parçası olduğumuz beş Türk Cumhuriyeti ile ticari ilişkilerimizi incelediğimiz çalışmamızda, ilişkilerin her biriyle karşılıklı olarak olması gereken seviyede olmadığını görmekteyiz. İlişkilerin daha üst noktalarda olması için gereken tedbirleri almalı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi "Köklerimize inmeli ve olayların

böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Biz onlara yaklaşmalıyız.”

KAYNAKÇA

ALAGÖZ Mehmet-YAPAR Sinem-UÇTU Ramazan, “Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.XII, 2004, s. 60-74.

ALKAN, Haluk, **Azerbaycan Paradoksu (Azerbaycan İç ve Dış Politikası)**, USAK Yayınları, Ankara 2010.

AKÇA, Tacinur, “Türkiye ve Avrasya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma”, **International Conference On Eurasian Economies, Session 5b: Uluslararası Ticaret**, 2010, s.305-310.

AKMALOV, Shaislam, **Özbek-Türk İlişkileri: Özbekistan’dan Bakış, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, Pelikan Basım, İstanbul 2012.

AİZHAN, Khoiç-DİANA, Madiyarova , “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği”, **Ege Strategic Research Journal**, Cilt. IV, Sayı. II, s. 20-31.

ARAS, Nuri Osman- SULEYMANOV, Elchin, “Azerbaycan’ın Bağımsızlığının 20. Yılında: Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri ve Perspektifi”, 2012, Erişim Tarihi: 2 Mart 2017, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2182920.

ARISOY, Ebru, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan - Kazakistan - Kırgızistan- Özbekistan- Türkmenistan, Uluslararası Toplantı, Uluslararası Sempozyumlar Dizisi Yayın No: 1, Ankara 2011, s. 232-238.

ARSLAN, K “Dış Ticaret Politikaları”, **Detay Yayıncılık**, Ankara, 2014.

ASHİMOVA, Zuura, “Türkiye’nin Kırgızistan İle Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı**, Sakarya 2015.

ASLANLI, Araz (2015). “TANAP’ta Önemli Bir Aşama Daha Geçildi”, **EkoAvrasya**, 2015, Sayı.I I, s. 35-38.

AŞCI, Adil, “Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler”, **İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi**, 2017, Sayı. II, s. 29-44.

BAL, Gülse-YAYAR, Rüştü-KARKACIER, Osman, “Türkiye -Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı. I, 2009, s. 1-23.

BAİAİLEVA, M, “Orta Asya Ülkelerinin Yatırım Ortamı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Büyüme: Kırgızistan ve Kazakistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **T.C Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı**, Ankara 2015.

BAYCAUNİ, Saule, “10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış”, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Stratejik, Araştırmalar Dergisi, 2001, Cilt. VII, Sayı. XXI, s. 17-38.

BAYRAKTUTAN, Y, “BİLGİ ve ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2003, Cilt IV, Sayı.II, s. 175-190.

BIYIKLIOĞLU, Nadir. “Özbekistan, Diyarım”. 2010, Erişim Tarihi: 26.04.2017. , <http://www.iav.org.tr/yonetim/dosya/makale/2023-eyl%C3%BCI2010.pdf>

BTM, “Kırgızistan Ticaret ve Yatırım Ortamı Raporu”, **T.C. Ekonomi Bakanlığı Bışkek Ticaret Müşavirliği**, 2013.

BULUT, Remzi, "Türkiye – Kazakistan Ekonomik İlişkileri", **Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi "Ayrıntı"**, Aralık 2015, Sayı. XXXIII, s. 55-59.

BULUT, Remzi, "Bağımsızlıktan Günümüze Kırgızistan Ekonomisi", **Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi "Ayrıntı"**, Nisan 2016, Sayı. XXXVII s. 37-40.

BULUT, Remzi (2016),"Medeniyetin Beşiği Özbekistan'ın Sosyo – Ekonomik Yapısı", **Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi "Ayrıntı"**, Mart 2016, Sayı.IIIVI s. 57-61

BULUT, Remzi (2016),"Büyüyen Türkmenistan Ekonomisi", **Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi "Ayrıntı"**, Şubat 2016, Sayı. IIIV s. 45-49.

BUDAK, Türkan, “Söylemler ve Eylemler Bağlamında: Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, **Bilgesam Analiz/Orta Asya, No. 1345**, 2015, s.1-11.

ÇELİK, Kenan, **Dış Ticaret Politikaları Uluslararası İktisat**, Murathan yayınevi, 4. Baskı, Trabzon, 2008.

ÇELİK, Kenan-KALAYCI, Cemalettin- SANDALCILAR, Ali Rıza, Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, **Murathan Yayınevi**, Trabzon, 2010.

ÇETİN, Semih- SERTKAYA, Burak, “Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomik ve Ticari Açından İncelenmesi”, **Session 1c: Uluslararası Ticaret, International Conference On Eurasian Economies**, 2011, s. 61-67

DAĞCI, Kenan, “Orta Asya'nın Değişen Jeopolitiğinde Rekabet Eden Güçler”, **Caucasus and central Asia in The Globalization Process II. International Congress**, Baki, Azerbaycan 2007, s. 1304-1310.

DEİK, “Azerbaycan Ülke Raporu”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, 2013.

DEİK, “Azerbaycan Ülke Raporu”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, 2012.

DEİK, “Kazakistan Ülke Raporu”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, 2012.

DEİK, “Kırgızistan Ülke Raporu”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, 2012.

DEİK, “Özbekistan Ülke Raporu”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, 2012.

DEMİR, O, **Ekonomide Devlet**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara 1997.

DİKKAYA, Mehmet-BORA, Ali “Çağdaş Kazakistan’ın Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Yeri”, **OAKA (USAK)**, Cilt. I, Sayı. II, 2006, s. 111-112

DPT, **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: 2511-528)**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2000.

DUKAMBAYEVA, Assel , “Enerji Politikaları Bağlamında Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri”, Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi, S.B.E.** 2011.

EBREM, Salih İlker, (2015), “Türkiye Kazakistan İlişkilerinin Dış Ticaret Verileri ve Kurumlar Perspektifinden İncelenmesi”, **Session 6b: Bölgesel Ekonomiler II. International Conference On Eurasian Economies**, 2015, s.330-336.

EMSEN, S-ERSUNGUR, MŞ-ÖZDEMİR,D, **Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

ERDOĞAN, Nuray, “ Tanap Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Temmuz 2017 Cilt. X, Sayı. III, s. 10-26.

ERSUNGUR, Mustafa- KIZILTAN, Alaattin- KARABULUT, Kerem, “Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2007, Sayı. XXXV, s. 294-295.

ERTÜRK, E, Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar Emin Ertürk Ekonomik, Ezgi Kitabevi, Isparta, 1993.

FİSCHER Stanley, SAHAY Ratna, “The Transition Economies After Ten Years”, **IMF Working Paper, Office of the Managing Director and Research Department IMF**, 2000, p.1-30.

HEPAKTAN, Erdem- ÇILBANT Coşkun, “Geçmişten Günümüze Türkiye İle Özbekistan’ın Dış Ticaret İlişkileri”, **Cbü Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, Cilt.XIV, Sayı. II, s. 97-110.

GANİYEV, Junus, “Kırgızistan ve Kazakistan’da Dış Ticaret, Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi** Cilt. V Sayı. III, 2015, s. 89-101.

GANİEV, Junus-BAİGONUSHOVA, Damira 2011, “Kırgızistan’ın Dış Ticaret Sorunları”, **Session 1c: Uluslararası Ticaret, International Conference On Eurasian Economies**, 2011, S.57-60

GÜNDÜZ, Aslım Yasemin, **Azerbaycan Pazar Araştırması**, Çerkezköy Sanayi ve Ticaret Odası, Tekirdağ 2016.

GÜNGÖR, Bayram, “Post-Komünist Geçiş Sürecinde Dünyada ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Kalkınma Çabaları ve Sonuçları”, **Bağımsızlıkların 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Türkistan ve Azerbaycan, Araştırma Merkezi Yayınları**, 2016 s.511-512

KARACA, Nurullah- AYDOĞDU, Burak- BOZKIRLI, Okan, **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, İlbey Matbaa, İstanbul 2016.

KARAGÖL, Erdal Tanas, “Yeni Türkiye’nin Simge Projesi: TANAP”, **EkoAvrasya**, 2015 Sayı. II, s.38-39.

KARLUK, R, **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Basım Yayım, Ankara, 2003.

Konca, Koray Ali, “Kazakistan Ülke Raporu” Ankara 2012, Erişim Tarihi 29 Mart 2017, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf .

KAZGAN, G, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.

KRUGMAN, P-OBSTFELD, M, **International Economics: Theory and Policy**, Seventh Edition, Pearson – Addison Wesley, Boston, 2009.

KTO, “Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu”, **Konya Ticaret Odası, Etüt Araştırma Servisi**, Konya 2008.

KTO, “Türkmenistan Ülke Raporu”, **Konya Ticaret Odası, Etüt Araştırma Servisi**, Konya 2008.

KÜR,” Kazakistan Ülke Raporu”, 2017, Erişim Tarihi 16 Mart 2017 <http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Kazakistan.pdf>

MAKHANOV, K, “Kazakistan Ekonomisinde Maliye Politikasındaki Son Eğilimler”, **Akhmet Yasavi University, Eurasian Research İnstitute**, Weekly E-Bulletin No:71, 2017.

MASSADIKOV, Khairulla, “Türkiye – Kazakistan Dış Ticaret İlişkilerinde SSCB Sonrası Gelişmeler”, Yüksek Lisans Tezi, **T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**, İstanbul 2012.

MENĞİ Savtekin, “Türkiye - Kazakistan Ticari İlişkileri (1992-2014)”, Yüksek Lisans Tezi, **T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı**, İstanbul 2015.

MESİMOV, Ali; “Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Dergisi, Azerbaycan Özel Sayısı**, İlkbahar 2001, Cilt. VII, Sayı. I, s. 274-285

MOMINKULOV, Canat, Türkiye hakkında Almatı’da yapılan Sosyolojik Araştırmanın Sonuçları, ORSAM, 2013, Erişim Tarihi: 10.03.2017 <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx>

MURADOVA, Sevilya, “Türkiye ve Özbekistan Arasındaki Sosyo-Ekonomik İşbirliği”, **Tasam**, 2010, Erişim Tarihi: 02.10.2017, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4447/turkiye_ve_ozbekistan_arasindaki_sosyo_-_ekonomik_isbirligi_

MURZAEVA, Dinara, **Kırgızistan’ın Türkiye ile Siyasi, Kültürel ve Ekonomik İlişkileri, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, Pelikan Basım, İstanbul 2012.

İNAL, İlknur, “Özbekistan Ülke Raporu”, Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası, 2017, Erişim Tarihi: 17.06.2017 http://www.cerkezkoytso.org.tr/uploads/docs/ozbekistan_ulke_raporu___mayis_2017.pdf.

İLTER Emel, KINIK Hülya,” Türkiye’nin Enerji Denklemi: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Ve Türk Akımı”, **Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi (Uiiid-İjeas)**, Sayı. XVIII, 2017, s.185-200

İNANÇLI, Selim- KONAK, Ali- ASHİMOVA, Zuura, “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları”, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Temmuz 2015, Sayı. VIII, s. 111-124.

İNCEKARA, Ahmet, “Azerbaijan-Turkish Economic Relation and Future Perspectives in the Globalization Process”, **Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya III. Uluslararası Konferansı**, Bakü, Azerbaycan 2010.

İSMAYILOV, Elnur-BUDAK, Türkan, “Bağımsızlık Sonrası Özbekistan’ın Enerji Politikası”, **BİLGESAM Analiz/Enerji** No: 1203, 2015, s. 1-8

PİRİYEYEV, Sarkhan-BAŞÇI, Sıdıka, “Dalgalı Kur Rejimine Geçiş Sonrası Azerbaycan Bankacılık Sektörü”, **Akhmet Yasavi University, Eurasian Research İnstitute, Weekly E-Bulletin**, 2016, No:71.

PARKHOMCHİK, Lidya-SİMSEK, Ayça-ARİN, Rasul, “Türkmenistan Ekonomisi Üzerine Gözlemler Ve Ocak 2015 Devalüasyonu”, Akhmet Yasavi University, Eurasian Research İnstitute, Weekly E-Bulletin No:3, 2015.

OĞAN, Sinan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri“. Azerbaycan Özel, ASAM Avrasya Dosyası, Cilt:VII, Sayı:I, Ankara 2001. s. 56-85,

ÖKE, Kemal Mim, **Tarihin Süzgecinden Türk Dünyası**, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1997.

ÖZDAĞ, Muzaffer, **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine**, Jeopolitik-Stratejik-Terör Araştırmaları Dizisi:5, Asam Yayınları, Ankara 2001.

ÖZEY, Ramazan, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Öz Eğitim Basın- Yayımlar, Konya 1997.

ÖZTÜRK, Alparslan, “Bütçe ve Para Politikalarının Makro ekonomik Etkileri ve Kırgızistan Üzerine Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006.

ÖZTÜRK, N, “Ekonomide Devletin Değişen Rolü”, **Amme İdaresi Dergisi**, 2006, Cilt XXXIX, s.17-38.

SÖNMEZ, Sait, “Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Güz 2013, Cilt. XIII, Sayı. II, s.387-415

STO, Türkmenistan, Selçuk Ticaret Odası, Erişim Tarihi: 04.03.2017, <http://www.selcukticaretodasi.org.tr/images/yuklenenler/MTU3ZDEyODgzYzJlYW> E.pdf

SULEYMANOV, Elchin-ARAS, Osman Nuri, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Sempozyumu**, Erzurum 2012. s.79-99

SÜLEYMANOV, Elchin-HASANOV, Fakhri, “ Azerbaycanın Türkiyenin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü”, **3. Uluslararası Anadolu Ekonomi Konferansı**, Eskişehir 2013.

TALDYBAYEVA, Dinara, “Türk Dünyasında Entegrasyon Süreci: Türkiye-Kazakistan İkili İşbirliğinin Sürece Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Ankara 2012.

TAŞAĞIL, Ahmet, **Türk Dünyası’nda İç dengeler ve Bunların Geleceğe Yansıması, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, Pelikan Basım, İstanbul 2012.

TBTM, “Özbekistan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri”, **T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği**, Taşkent Mart 2016.

TETİK, Nevzat, “ Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da Muhasebe Kültürünün Gelişim Süreci” *Accounting & Financial History Research Journal*. Jul2015, Issue 9, p240-262.

TURAN, Güngör, “Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik ilişkileri: “Ekonomik Fırsat Penceresi” Olarak Değerlendirilebilir mi?”, *Stratejik Öngörü*, **Tasam**, Sayı. IX, 2006, s. 45-50. .

TURAN, Güngör-DİNÇ, Ahmet, **Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna: Türkmen İktisat Tarihi**, Gazi Kitabevi, Ankara 2015.

Tümertekin, E-Özgüç, N, **Ekonomik Coğrafya:Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.

ÜNAL, Levent (2010). “Cumhuriyet Dönemi Türkiye- Kırgızistan İlişkileri”, Doktora Tezi, **T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı**, Ankara 2010.

ÜNLÜ, Ahmet-KABAK, Seçkin, “Türkiye ve Azerbaycan Ticaretinin Sürdürülebilirliği ve Ampirik Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016, Sayı. CİEP Özel Sayısı, s.962-995.

ÜNSAL, Erdal, Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı, **İmaj Yayınevi**, Ankara, 2005.

VELİYEV, Cavid- RESULLU, Reşat- ASLANLI, Kenan, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

VELİYEV, Dünyamalı, “Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler”, **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, ilkbahar 2001, Cilt. VII, Sayı. I, s. 86-108.

VELİYEV, Dünyamalı, “Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009, Sayı XIX, s. 103-110.

YILMAZ, Serdar, “Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** Cilt. VI, Sayı. II, 2017, s. 813-834.

Yüksel, E-Sarıdoğan, E, "Uluslararası Ticaret Teorileri Ve Paul R.Krugman'ın Katkıları", **Marmara Üniv. SBE. ÖNERİ**, 2011, cilt.IX, s.199-206, 2011.

<http://atlas.media.mit.edu/tr/profile/country/kgz/#İhracat> Erişim Tarihi:06.04.2017.

http://atlas.media.mit.edu/tr/visualize/tree_map/hs92/export/show/all/7108/2016/ Erişim Tarihi:06.04.2017.

<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2010423-azerbaycanin-yurt-disinda-en-fazla-yatirim-yaptigi-ulke-turkiye>, Erişim Tarihi: 07.05.2017.

<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1843473-manat-dalgali-kur-rejimine-gecis-sonrasi-sert-dustu>, Erişim Tarihi: 07.05.2017.

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan>, Erişim Tarihi: 02.01.2017.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan>, Erişim Tarihi: 19.01.2017.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kırgızistan>, Erişim Tarihi: 27.01.2017.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Özbekistan>, Erişim Tarihi: 13.02.2017.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Türkmenistan>, Erişim Tarihi: 25.02.2017.

<https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Anasayfa-Borc-Gostergeleri-Sunumu>, Erişim Tarihi: 25.06.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 05.02.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/kırgızistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 26.02.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 27.02.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 11.03.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 16.03.2017.

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>, Erişim Tarihi: 21.04.2017.

<https://tr.investing.com/commodities/crude-oil>, Erişim Tarihi: 13.07.2017.

<https://www.isyatirim.com.tr/tr-tr/analiz/Sayfalar/doviz-kurlari.aspx#page-1>, Erişim Tarihi: 21.07.2017.

<https://www.stat.gov.az/>, Erişim Tarihi: 30.03.2017.

http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|860|||TOTAL||2|1|2|2|2|1|2|1|1, Erişim Tarihi: 31.03.2017.

http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1|860|||TOTAL||2|1|2|1|2|1|2|1|1, Erişim Tarihi: 31.03.2017.

www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218, Erişim Tarihi: 25.02.2017.

<http://www.yenisafak.com/dunya/inis-cikislariyla-turk-ozbekistan-iliskileri-2521268>, Erişim Tarihi: 19.07.2017.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER :

Adı Soyadı : Huriye SARIALIOĞLU

Doğum Yeri ve Tarihi: Balıkesir/23.07.1988

Medeni Hali : Evli

Uyruğu: T.C

E-mail: huriyesarialioglu@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ :

Lisans: Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.
2008-2012

Yüksek Lisans: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD 2014-
2017

İŞ TECRÜBELERİ :

2006 Deneks Salça Fabrikası Kalite Kontrol Birimi \ BALIKESİR

2009 Ekonomi Vitrini Gazetesi Muhabirliği ve Köşe Yazarlığı
\BALIKESİR

2010 Ekonomi Vitrini Gazetesi Ekonomi Servisi Müdürü \ BALIKESİR